न वै स्खलति तद्वीर्यं, योगिनस्तादृशस्य च ।
उदानवेगस्य बलात्, स्वप्नदोषादिषु स्त्रुतम् ॥२२७॥
वीर्यं तदुष्णता शक्त्या, योनिस्थानस्थितेन वै ।
रुधिरेण सम्मिलति, प्राणवेगश्च तद्बलात् ॥२२८॥
सुषुम्नायामूर्ध्वगतिं, कुरुते क्रिययाऽनया ।
"महारजोवीर्ययोगो", यतिभिः कथितो मुदा ॥२२९॥
गुरुं च देवतां मन्त्रं, तथा स्वात्मानमेव च ।
एकीभूतमिदं सर्वं, ध्येयं षोडशचक्रके ॥२३०॥
गुरूपदेशमार्गेण, सहसैव प्रकाशते ।
स्थूलं सूक्ष्मं परं चेति, त्रिविधं ब्रह्मणो वपुः ॥२३१॥
अणिमादिकमैश्वर्यमचिरं तस्य जायते ।
नास्ति[1] क्रमात् परो मन्त्रो, न देवः स्वात्मनः परः ॥२३२॥
सर्वज्ञं सर्वगं शान्तं, सर्वेषां हृदये स्थितम् ।
सुरैरवेद्यं श्रीगुरुं, ध्यायस्व यत[2]चेतसा ॥२३३॥
भिक्षाटनं जपः स्नानं, ध्यानं शौचं सुरार्चनम् ।
कर्त्तव्यानि षडेतानि, सर्वथा नृपदण्डवत् ॥२३४॥
प्रणवश्च मात्राश्चैव, शक्तयो ध्यान .... ।
कर्त्तव्यानि षडेतानि, तारमात्राप्रचिन्तनम् ॥२३५॥

३१. मस्तिष्क-शरीर-नाडीनां विवरणानि —

मानवस्य शरीरेऽस्मिन्, पञ्च[3] स्थानेषु सर्वदा ।
सम्पूर्णावयवानाञ्च, चिकित्सा हि विधीयते ॥२३६॥
तदाऽस्मिन् प्रथमे स्थाने, शरीरे पादनामके ।
मेरुदण्डस्थितं पूर्णं, नाडीचक्रञ्च प्रसृतम् ॥२३७॥
अस्मादधोमुखी धारा, चोर्ध्वगा जायते तदा ।
पादान्मस्तकपर्यन्तं, द्वितीयं स्थानमुच्यते ॥२३८॥

---

१. क्रमदीक्षेति । २. सुरावेद्यं गुरुं मत्तात् सु देवेधि — इति पाठा० । ३. नव-इति पाठा० ।

हस्तयोः कर्णयोश्चक्षुस्तृतीयं स्थानमुच्यते ।
स्थानं तुरीयं मस्तिष्के, कथितं शास्त्रकोविदैः ॥२३६॥
तदस्य पञ्चमं स्थानमनाहतमितीरितम् ।
तत्रस्थं हि शरीरं तद्विपरीतमधोमुखम् ॥२४०॥
शिरश्चाधःस्थितं नित्यं, पादावुपरि संस्थितौ ।
एषु पञ्चसु स्थानेषु चाङ्गमुपरि संस्थितम् ॥२४१॥
कथ्यतेऽवयवो लोके, शास्त्रदृग्भिर्विचक्षणैः ।
एतच्छरीरं देहस्य, सम्पूर्णस्य प्रचालकम् ॥२४२॥
मूलाधारात्सहस्रार-पर्यन्तं चक्रवर्णनम् ।
यथा योगे तथा देहे, चक्राणि प्रभवन्ति वै ॥३४३॥
परकायचिकित्सायां, शल्यदाहौषधिस्तथा ।
सूचीवेध-क्वाथ-चाप[1]चिकित्साः सन्ति निश्चिताः ॥२४४॥
यदि पूर्णं शरीरं हि, पादे समवतिष्ठते ।
कथं न म्रियते तर्हि, पादच्छेदेन मानवः ? ॥२४५॥
सन्ति सङ्कुचिता नाड्यः, परा विकसितास्तथा ।
आघातेन समं चैताः, सङ्कुचन्ति प्रयत्नतः ॥२४६॥
शरीरे विद्यते नाडी, पुनर्जीवनकारिणी ।
आघातेन समं चैषा, द्रुतं सङ्कोचमेष्यति ॥२४७॥
यदि सङ्कुचिता न स्यान्नाडी जीवनकारिणी ।
[2]तदा मृत्युर्भवत्येव, प्राणिनो नात्र संशयः ॥२४८॥

---

१. चाप-चिकित्सेति स्वतन्त्रा पद्धतिः ।

२. पायूपस्थे अपानं चक्षुःश्रोत्रे मुखनासिकाभ्यां प्राणः स्वयं प्रतिष्ठते । मध्ये तु समानः । एष ह्य तदद्भुतमन्नं समं नयति तस्मादेतत् सप्तार्चिषि भवति हृदि ह्येष आत्मा अन्नैतत्तदेकशतं नाडीनां तासां शतं शतमेकैकस्यां द्वासप्ततिर्द्वा-सप्ततिः प्रतिशाखा नाडीसहस्राणि भवन्त्याशु व्यानश्चरति । अथैकयोर्ध्वम् उदानः पुण्येन पुण्यं लोकं नयति पापेन पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम्— इत्यन्यत्र पाठः ।

Scanned by CamScanner

विचित्रश्चित्रकारेण, केनायं मस्तकः कृतः ।
सूक्ष्मचित्कोषसंयुक्तो, भिन्नाकारलयात्मकः ।।२४९।।
लूताजालमिवाबद्धो, नाडीभिः सूक्ष्मतन्तुभिः ।
अस्य संरचनां वीक्ष्य, विस्मयो जायते महान् ।।२५०।।
मस्तिष्काद्धि ऋते किञ्चित्कर्म कर्तुं न शक्यते ।
सर्वाः क्रियाः प्रवर्तन्ते, मस्तिष्कस्य प्रभावतः ।।२५१।।
यत्किञ्चिद् ज्ञानविज्ञानं, दृश्यते सर्वतोमुखम् ।
समुद्भूतं मस्तकाद्धि, मस्तके प्रविलीयते ।।२५२।।
संदृश्यते जगत्सर्वं, यत्किञ्चिद्धि प्रपञ्चितम् ।
तत्सर्वं मस्तकस्यास्ति, विषयः सर्वतोमुखः ।।२५३।।
स्थूलदृष्ट्या शरीरस्य, मस्तकोऽस्ति प्रचालकः ।
परं संसारचक्रस्य, सूक्ष्मदृष्ट्या प्रचालकः ।।२५४।।
अक्षोटकसमः स्थूलः, पञ्चभूत-प्रपञ्चितः ।
विभक्तः सप्तभागेषु, मानवस्यास्ति मस्तकः ।।२५५।।
तेषां नामानि कार्याणि, सर्वाणि च पृथक् पृथक् ।
भिन्नभागविभक्तोऽपि, संयुक्तो भिन्नशक्तिभिः ।।२५६।।
सप्तभागविभक्तोऽपि, सव्य-वामेति नामतः ।
द्वावेव भागौ प्रमुखौ, मस्तकस्य विशेषतः ।।२५७।।
द्वाभ्यां कराभ्यां यः कश्चित्स्वकार्यं कुरुते नरः ।
क्रियाशीलौ मनुष्यस्य, तस्य द्वावेव मस्तकौ ।।२५८।।
योऽस्यास्ति प्रथमो भागः, सप्तभागेषु विश्रुतः ।
विभक्तो ह्यूनपञ्चाशद्-भागेषु च विशेषतः ।।२५९।।
चत्वारिंशच्च द्वौ भागाः सर्वेषां कार्यसाधकाः ।
अवशिष्टाः सप्त भागाः, षड्भिः कार्यं प्रकुर्वते ।।२६०।।
चतुष्षष्टिविभागेषु, विभक्तोऽयं द्वितीयकः ।
कलादीक्षास्तथा मात्राश्चास्मिन् भागे प्रतिष्ठिताः ।।२६१।।

Scanned by CamScanner

सप्तधा हि विभक्तोऽयं, तृतीयो भागनामकः ।
यस्मिश्च सप्तभागेषु शक्तयः सप्तसंस्थिताः ॥२६२॥
अयं भागः सप्तशत्याश्चरित्रमुत्तमं स्मृतम् ।
नवाध्यायेषु यस्मिन् वै, संस्थिता नवशक्तयः ॥२६३॥
अस्य सप्त प्रधानाश्च, नायिकाः सम्प्रकीर्तिताः ।
वायव्याम्नाय-नैर्ऋत्यश्चास्मिन् सम्मिलितः खलु ॥२६४॥
चतुर्थभागश्चास्यास्ति, विभक्तः षड्विधः स्मृतः ।
अस्मिन् नरशरीरस्य, षट्चक्राणि सन्ति वै ॥२६५॥
योऽस्यास्ति पञ्चमो भागो, विभक्तः सोऽपि सप्तधा ।
अस्यापि समधिष्ठात्र्यः, शक्तयः सप्त कीर्तिताः ॥२६६॥
अस्मिन् भागे सप्तशत्याः, शक्तयः सप्त संस्थिताः ।
चतस्रस्तिस्रः संख्याकाश्चादिमध्यमयोः क्रमात् ॥२६७॥
षष्ठो भागोऽस्ति यः सोऽपि, विभक्तः पञ्चधा स्मृतः ।
ज्ञानयोगक्रियाचर्या-साक्षात्कारं बिभर्त्यसौ ॥२६८॥
योऽस्यास्ति सप्तमो भागो, विभक्तोऽस्ति द्विभागयोः ।
मध्ये यस्येतरल्लिङ्गे, विद्युत्पुञ्जं प्रतिष्ठितम् ॥२६९॥
चराचरजगत्सर्वं, विद्युत्पुञ्जं प्रकाशते ।
माधुर्यैश्वर्य-नाम्न्यौ च, शक्ती द्वे सुप्रतिष्ठिते ॥२७०॥
ऐश्वर्यनामिकाशक्तेः, कार्यमस्ति तथाद्भुतम् ।
अणिमामहिमादीनां, शक्तीनाञ्च प्रदर्शनम् ॥२७१॥
माधुर्यनामिकाशक्तेः, कार्यमेवास्ति सर्वतः ।
भ्रमस्योत्पादनं लोके, भूतबाधानिवारणम् ॥२७२॥
मस्तकान्निर्गताः नाड्यः, पादाङ्गुष्ठे हि लम्बिताः ।
मेरुदण्डं समाश्रित्य, स्वकार्यकरणे रताः ॥२७३॥
समस्तनाडीसंस्थानं, शक्तिकेन्द्रं शरीरिणाम् ।
मेरुदण्डस्य मध्यं हि, सुस्थितञ्च विराजते ॥२७४॥

Scanned by CamScanner

भौतिकस्य शरीरस्य, स्थूला सूक्ष्मा च प्रक्रिया ।
नाडीसंस्थानयोगेन, सर्वदा हि प्रवर्तते ॥२७५॥
मानवस्य शरीरेऽस्मिल्लूताजालमिवावृताः ।
सार्धस्त्रिकोट्यो नाड्यश्च, सर्वतः सन्ति सङ्कुलाः॥२७६॥
द्विसप्ततिसहस्राश्च, मुख्या नाड्यः प्रकीर्तिताः ।
तासु नाडीषु प्रमुखाः, द्विसप्ततयः शरीरिणाम् ॥२७७॥
रक्तस्य शोधनं पूर्णं, शरीरे रक्तप्रापणम् ।
प्राणतत्त्वस्य ग्रहणं, नाडीकार्यं हि वर्तते ॥२७८॥
नूनं नियन्त्रिता नाड्यः, सर्वकामदुघा मताः ।
सम्यङ् नियमनाल्लोके, किन्न कर्तुं क्षमो नरः ॥२७९॥
मस्तकस्य विभागाभ्यां, द्वात्रिंशत्क्रमपूर्वकम् ।
शरीराधः प्रगच्छन्त्यश्चक्रनिर्माणतत्पराः ॥२८०॥
तत्सर्वं प्रथमं नाड्यो, द्वात्रिंशच्च पृथक् पृथक् ।
सङ्गता ललनाचक्रे, चतुष्षष्ट्यो भवन्ति ताः ॥२८१॥
यदा ता ललनाचक्राद्, विशुद्धं प्रतियान्ति हि ।
तदा षोडशसंख्याका, नाड्यो न्यूना भवन्ति वै ॥२८२॥
वायव्यकोणचक्रात्तु, तदा नाड्यश्चतुर्दश ।
आगत्य मिलितास्ताश्च, जायन्ते क्रमपूर्वकम् ॥२८३॥
न्यूना द्वादशसंख्याका, अनाहतपद्मनामके ।
नैर्ऋत्यकोणादागत्य, मिलन्त्येकादश पुनः ॥२८४॥
मणिपूरनामके चक्रे, न्यूना नाड्यश्च या दश ।
अष्टौ चाग्नेयकोणाद्वै, समागत्य मिलन्ति हि ॥२८५॥
स्वाधिष्ठाने हि चक्रेऽस्मिन्, न्यूनाः षड् याः प्रकीर्तिताः ।
ईशानकोणचक्राद्धि, मिलन्त्येकादश पुनः ॥२८६॥
मूलाधारे चतस्रस्ता, न्यूना नाड्यः प्रकीर्तिताः ।
आज्ञाचक्रे तु द्वे नाड्यौ, न्यूने जाते स्वभावतः ॥२८७॥

Scanned by CamScanner

अष्टौ नाड्यश्च मिलिताश्चक्रेऽस्मिन् विषुनामके ।
षट् तथा कुलचक्रे तु, ह्येता नाड्यश्च सङ्गताः ।।२८८।।
इत्थं मुख्या द्विसप्तत्यो, मस्तकाद्धि विनिर्गताः ।
मेरुदण्डस्थिता नाड्यो, जीवदेहनियन्त्रिताः २८९।।
अतिसूक्ष्माः प्रसर्पन्ति, सुप्ता नाड्यः प्रयत्नतः ।
योगेनोद्बोधिता नाड्यः, प्रबोधं यान्ति ताः खलु ।।२९०।।
भवन्ति योगेन यदा, सुप्ता नाड्यो नियन्त्रिताः ।
अभीष्टकार्यसिद्धयर्थं, नाडीतन्त्रं प्रबुद्धयते ।।२९१।।
कार्यं सम्पाद्य सा नाडी, स्वयमेव नियन्त्रिता ।
स्वस्वभावस्थिता सौम्या, जायते नात्र संशयः ।।२९२।।
चैतन्यभावमापन्ना, नाडी यत्नेन चैकदा ।
कामं शान्ता प्रजायेत, परं सुप्ता न जायते ।।२९३।।
सूक्ष्मवीक्षणयन्त्रेण, यत्नतो वीक्षणादपि ।
लूताजालानि लक्ष्यन्ते, सम्पृक्तानि समन्ततः ।।२९४।।
लूतेव नाडिका व्याप्ताः यथोक्ताश्च शरीरिणाम् ।
अधश्चोर्ध्वं गताः नाड्यो, द्विसप्ततिसंख्यकाः ।।२९५।।
आमूलं तत् क्रमं वक्ष्ये शास्त्रोक्तं तन्त्रसम्मतम् ।
तदेव योगतन्त्रं यस्तज्जानाति स वेदवित् ।।२९६।।
त्रिपुराया यास्तु नाड्यो, नित्याः षड्दशसंख्यकाः ।
नाड्यः पञ्चदश प्राहुः, काली नित्या सुविश्रुता ।।२९७।।
एका तु शाम्भवी नाडी, ललनातश्च जायते ।
परिव्याप्तं सहस्रारे, द्वात्रिंशत्तच्च जालकम् ।।२९८।।

---

१. प्रथमो भागः ७×७=४९ भागेषु विभक्तः। द्वितीयभागः ८×८=६४ भागेषु विभक्तः । ६४×३=१९२ टिप्पणी द्रष्टव्या । तृतीयभागसप्तमभागयोश्चतुर्थपञ्चमभागयोः षष्ठ ६ भागे सप्तमतृतीयभागयोश्च ।

Scanned by CamScanner

आरोहावरोहतस्ताश्चतुःषष्टिर्यतो मताः ।
आज्ञायां विशतो द्वे च, विशुद्धे चैव षोडश ।।२९९।।
अधोमुखविशुद्धच्च, निर्गच्छन्ति चतुर्दश ।
अनाहते विशन्त्येव, नाड्यो द्वादश संख्यकाः ।।३००।।
तदधोमुखतश्चैव, लसन्त्येकादशैव ताः ।
विशन्ति दश नाड्यस्तु, चक्रे वै मणिपूरके ।।३०१।।
तदधोमुखतश्चैता, अष्टनाड्यो भवन्ति वै ।
स्वाधिष्ठाने तु षड् नाड्यः, पुनश्चक्रे विशन्ति च ।।३०२।।
तदधोमुखतश्चैवमेकादश भवन्ति वै ।
मूलाधारे चतस्रश्च, नाड्यस्तु प्रविशन्ति च ।।३०३।।
विषुचक्रेऽष्टनाड्यस्तु, नाड्यः षट् च कुले तथा ।
आविर्भवन्ति चक्रेषु, प्रविशन्ति यथाक्रमम् ।।३०४।।
ताभ्यश्चैकसहस्रं तु, शाखाः प्राहुर्विचक्षणाः ।
द्विसप्ततिसहस्रं च, नाडीनां जालकं भवेत् ।।३०५।।
पञ्चाशत्-सहस्रं तु, नाड्यः सन्ति सहायिकाः ।
एताश्च सहयोगिन्यः, सदा कार्यं प्रकुर्वते ।।३०६।।
पञ्चाशत्-सहस्रं तु, चान्यस्मिन् सम्प्रविश्य वै ।
नाड्यः कार्यं प्रकुर्वन्ति, प्राणिनी-प्राणवाहिकाः ।।३०७।।
पञ्चाशत् - सहस्रं तु, परिवर्तनकारिकाः ।
एता नाड्यो मनोवृत्तिं, यथा परिणमन्ति ताः ।।३०८।।
पञ्चाशत्-सहस्रं तु, नाड्यः सन्ति शरीरिणाम् ।
विशेषतो दूरदृष्टेः, कार्यं संसाधयन्ति ताः ।।३०९।।
पञ्चाशत्-सहस्रं च, सन्ति नाड्यः सहायिकाः ।
तत्र गत्वा हितं कार्यं, द्रुतं सम्पादयन्ति ताः ।।३१०।।
पञ्चाशत्-सहस्रं, नाड्यो बोधकरा मताः ।
तत्तत्कार्यविधिना हि, विशेषेण प्रबोधकाः ।।३११।।

Scanned by CamScanner

पञ्चाशत्सहस्रं तु, नाड्यश्चाकर्षिकाः स्मृताः ।
आकर्षन्ति मनोवृत्तिं, प्राणिनां नात्र संशयः[1] ॥३१२॥

अन्याश्च सहयोगिन्यो, नाड्यः सन्ति सहस्रशः ।
परमाभिर्विना नैताः, कार्य-सम्पादनक्षमाः ॥३१३॥

आसु नाडीषु वर्तन्ते, नाड्यः काश्चन विश्रुताः ।
औषधीनां परिज्ञाने, स्वयं हि प्रभवन्ति याः ॥३१४॥

परिज्ञाताश्चौषधयः, कार्यं तासां प्रकुर्वते ।
प्रविश्यान्यशरीरे ता, भेदने योजने रताः ॥३१५॥
... ... ॥३१६॥[2]

रश्मिपञ्चकरूपा या, षट्त्रिंशन्मन्त्ररूपिणी ।
प्रतीकस्मृति-विद्या सा, प्रथितागमवेदिषु ॥३१७॥

प्रतीकस्मृति-विद्येयं, जन्म-जन्मान्तरोद्भवम् ।
ज्ञानं ददाति सततं, सिद्धयेच्छाम्भवविद्यया ॥३१८॥

नाड्यः स्मरणमात्रेण, प्रबुद्धा अन्यनाडिभिः ।
मिलित्वाऽनेकशः सर्वाः, सक्रियाः सम्भवन्ति हि ॥३१९॥

सूर्यवद् भ्राजते भक्तः, प्रतीकस्मृति-विद्यया ।
मार्गं दर्शयतीयं तु, राजमार्गवदान्तरम् ॥३२०॥

व्यासो युधिष्ठिरायादात्, स हि पार्थाय चादिशत् ।
इन्द्रलोकं गतस्तस्याः, पार्थो दिव्यप्रभावतः ॥३२१॥

यानि नामानि विद्यायाः, अस्याः सन्ति विभागशः ।
तान्येव नाडीनामानि, देवानां च तथैव हि ॥३२२॥

एतास्वपि च नाडीषु, प्रमुखा दश संस्मृताः ।
... ... ॥३२३॥

१–विरमन्ति ताः । इति पाठा० २–अग्रिमोंशश्च खण्डित इति पठितुं न पारितः ।

३२. वीर्यसंरक्षणप्रक्रिया —

नासाभ्यां प्राणमाकृष्य, ह्यपाने योजयेद् बलात् ।
तावदाकुञ्चयेद् गुदं, शनैरश्विनीमुद्रया ॥३२४॥
वीर्यसंरक्षणस्यान्यो विधिः सम्प्राप्यतेऽपि च ।
नासामूले च मध्ये च, ध्यानाद् बिन्दुःस्थिरो भवेत् ॥३२५॥
गुरूपदिष्टमार्गेण, प्रत्यहं यः समाचरेत् ।
बिन्दुसिद्धिर्भवेत्तस्य, महासिद्धिप्रदायिका ॥३२६॥
कुण्डल्येव भवेच्छक्तिस्तां तु सञ्चालयेद् बुधः ।
स्वस्थानादाभ्रु वोर्मध्ये, शक्तिचालनमुच्यते ॥३२७॥
तत्र नाड्यस्तु यावत्यस्तिर्यङ्मध्यमधः स्थिताः ।
समानेन समाकृष्टा, एकीभूता भवन्ति ताः ॥३२८॥
तासु ये वायवस्तेऽपि प्राणे समरसे श्रिताः ।
सामरस्यात् सुषुम्नाया, एकीभूता व्यवस्थिताः ॥३२९॥
कुम्भकेन ह्यसंरुद्धा, विकसन्ति समन्ततः ।
सरस्वती तु या नाडी, जिह्वान्ते सा प्रसर्पति ॥३३०॥
यावद् गच्छेत् सुषुम्नायां, सम्यक् तावत् प्रकाशते ।
साधने लभते सिद्धिं, वायोः सौक्ष्म्याददीर्घतः ॥३३१॥
ग्रन्थिपद्मगता नाड्यो, देहे याः संव्यवस्थिताः ।
रेचकेन समाक्षिप्ता, ऊर्ध्वमार्गा भवन्ति ताः ॥३३२॥
मन्त्र आत्मा तथा नाडी, चैवं समरसीभवेत् ।
रसं रसायनं दिव्यं, सिद्धिं दिव्यां लभन्ति ते ॥३३३॥
महामुद्रा-महाबन्धे, महावेधस्तथाश्विनी ।
विपरीतकृतिर्मुद्रा - शक्तिसञ्चालनं तथा ॥३३४॥
मुद्रा - मन्त्र - क्रिया - योग - महोपकरणेन च ।
मन्त्रयोगेन देवेशि, शीघ्रं सिद्ध्यति मानवः ॥३३५॥

महामुद्रा-महाबन्धौ, निष्फलौ वेधवर्जितौ ।
तस्माद्योगी प्रयत्नेन, करोति त्रितयं क्रमात् ॥३३६॥
एतत्त्रयं प्रयत्नेन, चतुर्वारं करोति यः ।
षण्मासाभ्यन्तरं मृत्युं, जयत्येव न संशयः ॥३३७॥
एतत्त्रयस्य माहात्म्यं, सिद्धो जानाति नेतरः ।
यज्ज्ञात्वा साधकाः सर्वे, सिद्धिं सम्यग्लभन्ति वै ॥३३८॥
गोपनीया प्रयत्नेन, साधकैः सिद्धिमीप्सुभिः ।
अन्यथा च न सिद्धिः स्यान्मुद्राणामेष निश्चयः ॥३३९॥

३३. महामुद्राकथनम् —

महामुद्रां प्रवक्ष्यामि, तन्त्रेऽस्मिन् मम वल्लभे ।
यां प्राप्य सिद्धाः सिद्धिं च, कपिलाद्याः पुरा गताः ॥३४०॥
अपसव्येन सम्पीड्य, पादमूलेन सादरम् ।
गुरूपदेशतो योनिं, गुदमेढ्रान्तरालगाम् ॥३४१॥
सव्यं प्रसारितं पादं, धृत्वा पाणियुगेन वै ।
नव द्वाराणि संयम्य, चिबुकं हृदयोपरि ॥३४२॥
चित्तं चित्तपथे दत्त्वा, भेदयेद् वायुचालनम् ।
महामुद्रा भवेदेषा, सर्वतन्त्रेषु गोपिता ॥३४३॥
वामाङ्गेन समभ्यस्य, दक्षाङ्गेनाभ्यसेत् पुनः ।
प्राणायामं समं कृत्वा, योगी नियतमानसः ॥३४४॥
अनेन विधिना योगी, मन्दभाग्योऽपि सिद्ध्यति ।
सर्वासामेव नाडीनां, चालनं बिन्दुधारणम् ॥३४५॥
जीवनं तु कषायस्य, पातकानां विनाशनम् ।
कुण्डली-तापनं वायोर्ब्रह्मरन्ध्र-प्रवेशनम् ॥३४६॥
सर्वरोगोपशमनं, जठराग्नि-विवर्धनम् ।
वपुषः कान्तिरमला, जरामृत्युविनाशनम् ॥३४७॥

Scanned by CamScanner

वाञ्छितार्थफलं सौख्यमिन्द्रियाणां च मारणम् ।
एतदुक्तानि सर्वाणि, योगारूढस्य योगिनः ॥३४८॥
भवेदभ्यासतोऽवश्यं, नात्र कार्या विचारणा ।
... ... ॥३४९॥

गोपनीया प्रयत्नेन, मुद्रेयं सुरपूजिते ।
यां तु प्राप्य भवाम्बोधेः, पारं गच्छन्ति योगिनः ॥३५०॥

मुद्रा कामदुधा ह्येषा, साधकानां मयोदिता ।
गुप्ताचारेण कर्तव्या, न देया यस्य कस्यचित् ॥३५१॥

३४. महाबन्धकथनम् —

ततः प्रसारितं पादं, विन्यस्येत्तमुरूपरि ।
... ... ॥३५२॥

गुदयोनिं समाकुञ्च्य, कृत्वा चापानमूर्ध्वगम् ।
योजयित्वा समानेन, कृत्वा प्राणमधोमुखम् ॥३५३॥

बन्धयेदूर्ध्वगत्यर्थं, प्राणापानेन[1] यः सुधीः ।
कथितोऽयं महाबन्धः, सिद्धिमार्ग-प्रदायकः ॥३५४॥

नाडीजालाद् रसव्यूहो, मूर्धानं याति योगिनः ।
उभाभ्यां साधयेत् पद्भ्यामेकैकं सुप्रयत्नतः ॥३५५॥

भवेदभ्यासतो वायुः, सुषुम्नामध्यसङ्गतः ।
अनेन वपुषः पुष्टिर्दृढबन्धोऽस्थिपञ्जरे ॥३५६॥

सम्पूर्णहृदयो योगी, भवन्त्येतानि योगिनः ।
बन्धेनानेन योगीन्द्रः, साधयेत् सर्वमीप्सितम् ॥३५७॥

३५. महावेधकथनम् —

अपानप्राणयोरैक्यं, कृत्वा त्रिभुवनेश्वरि ! ।
महाबन्धस्थितो योगी, कुक्षिमापूर्य वायुना ॥३५८॥

---

१. प्राणापानेनेत्यत्र प्राणस्य + आसमन्तात् पानम्—अपाने योजनं तेनेत्यर्थः ।

स्फिचौ सन्ताडयेद्धीमान्, वेधोऽयं कीर्तितो मया ।
... ... ॥३५९॥

वेधेनानेन संविध्य, वायुना योगि-पुङ्गवः ।
ग्रन्थिं सुषुम्णा-मार्गेण, ब्रह्मग्रन्थिं भिनत्त्यसौ ॥३६०॥
यः करोति सदाभ्यासं, महावेधं सुगोपितम् ।
वायुसिद्धिर्भवेत्तस्य, जरामरणनाशिनी ॥३६१॥
चक्रमध्ये स्थिता देवाः, कम्पन्ते वायुताडनात् ।
कुण्डल्यपि महामाया, कैलासे सा विलीयते ॥३६२॥

३६. विपरीतकरणीमुद्रा —

भूतले स्वशिरो दत्त्वा, खे नयेच्चरणद्वयम् ।
विपरीतकृतिश्चैषा, सर्वतन्त्रेषु गोपिता ॥३६३॥

एतस्याः कुरुते नित्यमभ्यासं याममात्रतः ।
मृत्युं जयति योगीशः, प्रलये नैव सीदति ॥३६४॥

कुरुतेऽमृतपानं यः, सिद्धानां समतामियात् ।
स सेव्यः सर्वलोकानां, बन्धमेनं करोति यः ॥३६५॥

नाभेरूर्ध्वमधश्चापि, तानं पश्चिममाचरेत् ।
उड्ड्यानबन्ध एष स्यात्, सर्वदुःखौघनाशनः ॥३६६॥

उदरे पश्चिमं तानं, नाभेरूर्ध्वं तु कारयेत् ।
उड्ड्यानाख्योऽत्र बन्धो यो, मृत्युमातङ्गकेशरी ॥३६७॥

नित्यं यः कुरुते योगी, चतुर्वारं दिने दिने ।
तस्य नाभेस्तु शुद्धिः स्याद्येन शुद्धो भवेन्मरुत् ॥३६८॥

षण्मासमभ्यस्यन् योगी, मृत्युं जयति निश्चितम् ।
तस्योदराग्निर्ज्वलति, रसवृद्धिः प्रजायते ॥३६९॥

अनेन सुतरां सिद्धिर्विग्रहस्य प्रजायते ।
रोगाणां संक्षयश्चापि, योगिनो भवति ध्रुवम् ॥३७०॥

Scanned by CamScanner

गुरोर्लब्ध्वा प्रयत्नेन, साधयेत् तु विचक्षणः ।
निर्जने सुस्थिते देशे, बन्धं परमदुर्लभम् ।।३७१।।

३७. शक्तिचालनमुद्रा —

आधारकमले सुप्तां, चालयेत् कुण्डलीं दृढाम् ।
अपानवायुमारुह्य, बलादाकृष्य बुद्धिमान् ।।३७२।।
शक्तिचालनमुद्रेयं सर्वशक्तिप्रदायिनी ।
... ... ।।३७३।।
वायुना शक्तिचालेन, प्रेरितं च यथा रजः ।
याति बिन्दुस्तदैकत्वं, भवेद्दिव्यं वपुस्तदा ।।३७४।।
शक्तिचालनमेवं हि, प्रत्यहं यः समाचरेत् ।
आयुर्वृद्धिर्भवेत्तस्य, रोगाणां च विनाशनम् ।।३७५।।
विहाय निद्राभुजगी, स्वयमूर्ध्वे भवेत् खलु ।
तस्मादभ्यसनं कार्यं, योगिना सिद्धिमिच्छता ।।३७६।।
यः करोति सदाभ्यासं, शक्तिचालनमुत्तमम् ।
येन विग्रहसिद्धिः स्यादणिमादिगुणप्रदा ।।३७७।।
गुरूपदेशविधिना, तस्य मृत्युभयं कुतः ।
मुहूर्तद्वयपर्यन्तं, विधिना शक्तिचालनम् ।।३७८।।
बिन्दु चन्द्रेण संयुक्तो, रजः सूर्येण सङ्गतम् ।
तयोः समरसैकत्वं, यो जानाति स योगवित् ।।३७९।।
यः करोति प्रयत्नेन, तस्य सिद्धिरदूरतः ।
युक्तासनेन कर्तव्यं, योगिभिः शक्तिचालनम् ।।३८०।।
एतत्समुद्रादशकं, न भूतं न भविष्यति ।
एकैकाभ्यासतः सिद्धिः, सिद्धो भवति नान्यथा ।।३८१।।

३८. अश्विनीमुद्रा —

मुद्रा या ह्यश्विनी प्रोक्ता, तथा या शक्तिचालनी ।
समानीय तु पक्षौ द्वावूर्ध्वरेतस्त्वसाधना ।।३८२।।

Scanned by CamScanner

आकुञ्चयेद् गुदद्वारं, प्रकाशयेत् पुनः पुनः ।
सा भवेदश्विनी मुद्रा, शक्ति-बोधनकारिणी ।।३८३।।

अश्विनी परमा मुद्रा, गुह्यरोगविनाशिनी ।
बलपुष्टिकरी चैव, ह्यकालमरणं हरेत् ।।३८४।।

मर्मस्थानानि नाडीनां, स्थानानि च पृथक् पृथक् ।
वायुसंस्थानकर्माणि, विदित्वा ध्यानमाचरेत् ।।३८५।।

पृथिवी लयतां याति, जलं तेजोमयं भवेत् ।
तेजो वायुस्तथा वायुराकाशं तत्प्रकाशकम् ।।३८६।।

सिद्धासनं समासाद्य, कर्णचक्षुर्नसो मुखम् ।
अङ्गुष्ठा-तर्जनी-मध्यानामिकाभिश्च साधयेत् ।।३८७।।

प्राणं संस्कृत्य काकाभिः, समाने योजयेत्ततः ।
षट्चक्राणां क्रमं ध्यात्वा, हूँ हंसमनुना सुधीः ।।३८८।।

[1]सुषुम्णामार्गेण बिन्दुस्थाने शिरसि गच्छति ।
अश्विनीमुद्रया अपि वीर्यस्योर्ध्वीकरणं भवति ।।
यस्याः स्मरणमात्रेण, शिवता जायते नृणाम् ।
ज्ञात्वा समस्तं पुरुषो, लभेन्मुक्तिं चतुर्विधाम् ।।३८९।।

[2]वाणी चित्रायते तेन, वाचः सिद्धिः प्रजायते ।
स्थिरवीर्येण सरस्वतीनाडी विकसति तेन वाग्मित्वम् ।।
[3]पाण्डित्यं कवित्वं च सम्पद्यते ।
मन्त्रजाप्येन प्राणशक्तिः शीघ्रं वर्धते ।।३९०।।

१-२-३ अत्र खण्डितपाठस्य शुद्धो-भाव एतैः पद्यैर्बोद्धव्यः ।।
सुषुम्णामार्गमाश्रित्य, बिन्दुस्थानं स गच्छति ।
वीर्यस्य चोर्ध्वीकरणे, मुद्रापि चाश्विनी मता ।।
स्थिरवीर्येण या नाडी, भारत्याख्या महेश्वरि! ।
प्रकाशमेति तेनाथ, वाग्मित्वं च प्रजायते ।।
पाण्डित्यं च कवित्वं च, शीघ्रं सम्पद्यते नृणाम् ।
मन्त्रं जपेत् तथा रीत्या, प्राणशक्तिर्विवर्धते ।।

३९. मूत्रोत्सर्गमुद्रा —

नासाभ्यां प्राणमाकृष्य, ह्यपाने योजयेच्छनैः ।
बलादाकुञ्चयेद् सम्यगश्विनीमुद्रया गुदम् ।।३९१।।
स्वमूत्रोत्सर्गकाले यो, बलादाकृष्य वायुना ।
स्तोकं स्तोकं त्यजेत् मूत्रमूर्ध्वमाकृष्य तत्पुनः ।।३९२।।

४०. कुण्डलिनीजागरणविधिः —

वन्दे गुरूणां चरणारविन्दे, सन्दर्शित-स्वात्मसुखावबोधे ।
जनस्य ये जाङ्गलिकायमाने, संसारहालाहलमोहशान्त्यै ।।३९३।।
गुरोः सकाशादधिगत्य दीक्षां, स्वसाधनायां प्रविविक्षुरादौ ।
ध्यायेद्[1] गुरोः श्रीचरणारविन्दं, समर्चयेन्[2] मानसिकोपचारैः।।३९४।
गुरुं सहस्रारगतं तमेवं, ध्यात्वा तदाज्ञामुपलभ्य पश्चात् ।
प्रविश्य यत्नान् मणिपूरचक्रे, जपं चरेत् साधक आत्मतन्त्रः ।।३९५
चक्राच्च चक्रान्तरसम्प्रवेशे, सार्धं त्रिरावृत्य परिक्रमेत्तु[3] तत् ।
सञ्चिन्तयन्नूर्ध्वमुखं च चक्रमधोमुखं चापि समन्त्रजापम् ।३९६।।
चक्रं यदेतन्मणिपूरसंज्ञं, तद्दक्षिणाम्नायमुशन्त्यभिज्ञाः ।
भवेज्जपादत्र मनुः सजीवस्तथात्र संसिद्ध्यति 'भक्तियोगः' ।३९७।।
काल्याख्यनाड्या मणिपूरचक्राद्, विनिर्गतः कालधमन्यभिख्याम् ।
नाडीं प्रविश्य प्रजपन् 'स्वमूलाधारं' विशेच्चाधरमार्गचक्रम् ।३९८।
भवेज्जपादत्र मनोः शरीरं, पुष्टं क्रियाचार-विधिक्षमं च ।
वाक्शक्तिरत्र स्फुरति स्वतन्त्रा, ब्रूतेऽत्र मन्त्रः स्वयमीरयेच्च[4]।३९९।
विश्रान्तियोगोऽत्र भवेत् सुसिद्ध, इलातलायास्तत एत्य नाड्याः ।
आधारपद्मे कुलकुण्डलिन्या, ध्यानं सुयोगी कुरुते तदा सा ।४००।
यत् सर्वदेहावयवात्मकं सद्, विभाति तत्पादतलं प्रविश्य ।
तत्र स्थितान्यप्यथ पङ्कजानि, सञ्चेतयन्ती कुरुते विकासम् ।।४०१

१. ध्यायन्, २. समर्चयन्, ३. त्रिवारं परितः क्रमेण तत्, ४. मन्त्रो जनमीरयेच्च ।

तदङ्गुली-चारुपथेन भूयः, सुषुम्नयाऽऽज्ञां विशति प्रकामम् ।
गन्धारिकां चाप्यनुसृत्य नाडीं, विशेत् तदाज्ञाभिधमूर्ध्वचक्रम्।।४०२
आज्ञाभिधं चक्रमतिप्रसिद्धमाम्नायमूर्ध्वं कथितं तदत्र ।
मन्त्रस्वरूपं विदितं जपात् स्याद्, 'विज्ञानयोगश्च' भवेत् सुसिद्धः ।।
ततो विनिर्गत्य च हस्तिजिह्वानाड्याः समाश्रित्य च मातृकाख्याम् ।
विशुद्धिचक्रं प्रविशेत् सुयोगी, यदुत्तराम्नायपथानुदर्शी ।।४०४।।
जपादिह ज्ञानजयोगसिद्धिर्मन्त्रस्वरूपार्थविनिश्चयश्च ।
ततश्च तिक्तापथमाश्रितः सन्, वामे करे तद्गतनाडिकानाम् ४०५
चैतन्यमापाद्य पुनः प्रविश्य, अम्याऽथ सव्ये गतिमत्र कुर्यात् ।
दक्षे करे तद्गतनाडिकानां, चैतन्यमापाद्य पुनः प्रविश्य ।।४०६।।
ततश्च बालाभिधनाडिकायां, विनिर्गतस्तद्द्रवन्तिकाख्याम् ।
आश्रित्य नाडीं प्रविशेत् पुनः स्वाधिष्ठानचक्रं तत एव योगी ।।४०७
पूर्वाभिधाम्नायगतेऽत्र चक्रे, जपाद् भवेन्मन्त्रजयोगसिद्धिः ।
ध्यायेत मन्त्रावयवस्वरूपं, यथार्थतश्चात्र जपप्रभावात् ।।४०८।।
ततो विनिर्गत्य च शङ्खिनीति, प्रसिद्धनाड्याम[6]नुविश्य पीताम् ।
अनाहतं चक्रमियात् प्रसिद्धं, यत् पश्चिमाम्नायमुशन्ति सन्तः ।।४०९
जपात् पुनः स्यादिह "कर्मयोगसिद्धि"र्मनोर्विव्यतनोः क्रमेण ।
ततो विनिर्गत्य पुनश्च नीलानाड्याः सकोणामनुविश्य ताराम् ४१०
नैर्ऋत्यमाम्नायमुपैतुमादौ, [7]पुनर्विशेत् तन्मणिपूरमादौ ।
अनाहतं यन्मणिपूरकञ्च, तदन्तरे निर्ऋतिकोणचक्रम्।।४११।।
अधोमुखं पद्ममनाहतस्य, समन्वयः स्यादिह कर्मभक्त्योः ।
जपादिह स्युर्विजिताश्च सर्वे, कामादयो[8]ऽभीष्टफलागमश्च ।।४१२
भोगेषु सर्वेष्वपि भौतिकेषु, सुखेषु जाते सुदृढं विरागे ।
स्याद् भक्तियोगोदय[9]इष्टलाभाभिलाषतो मन्त्रतनौ प्रवेशः ।।४१३

५. मतै । ६. विनिविश्य । ७. तिर्यग् । ८. कामक्रोधादयो । ९. योगः ।

मन्त्रार्थतत्त्वप्रविवेकशक्तिः, कामादिवृत्तेः सुतरां जयश्च ।
ततः स्वतः सत्त्वगुणस्य वृद्धी, रजस्तमोवृत्तिपराभवश्च ॥४१४॥
निर्यंस्ततो विज्जलिकाख्यनाड्या, विश्वां श्रयेद् दक्षिणपूर्वमार्गम् ।
ततश्च गत्वा पुनरग्रतः स्वाधिष्ठानचक्रं प्रविशेत् सुयोगी ॥४१५॥
चक्रं तदेतन्मणिपूरकस्वाधिष्ठानयोर्मध्यगतं सकोणम् ।
अधोमुखं पद्ममिति प्रसिद्धं, स्थानं तदेतन्मणिपूरकस्य ॥४१६॥
आग्नेयमाम्नायमिमं वदन्ति, स्यादत्र भक्त्या सह कर्मयोगः ।
दग्धं भवेदत्र जपात् समग्रं, नरस्य पूर्वार्जित-कर्मजालम् ॥४१७॥
ततश्च जीवो भवति स्वभावाच्छुद्धश्च बुद्धश्च स नित्यमुक्तः[1] ।
ऐश्वर्यरक्षा भवति प्रकामं, मातोन्मुखी वृत्तिदमश्च तत्र ॥४१८॥
शनैरिदन्ताप्रशमोऽत्र दृष्टोऽहम्भावशान्तिश्च सहैव दृष्टा[2] ।
सिद्धर्यार्थिनां साधनमार्गशुद्धिः, समागमोऽलौकिकपूरुषैश्च ॥४१९॥
ततश्च सूत्राभिधयाऽन्यनाड्या, निर्गत्य नाडीममृतां निविश्य ।
तयोत्तराम्नायविशुद्धिचक्रमीशानकोणं प्रविशन्नुपेयात् ॥४२०॥
ईशानमाम्नायमितीर्यते स्वाधिष्ठानसम्बद्धं[3] विशुद्धिचक्रम् ।
अधोमुखं पद्ममुशन्ति च स्वाधिष्ठानचक्रस्य तदेतदार्याः ॥४२१॥
ज्ञानाधियोगस्य च मन्त्रयोगस्य चापि जायेत तदात्मताऽत्र ।
जपादिह स्यान्नर ऊर्ध्वरेताः, कामे दुरन्ते विजयश्च तस्य ।४२२।
अल्पज्ञतां [4]स्वात्मगतां व्युदस्य, त्रिशक्तयः स्वात्मगता हि तस्य ।
ओजस्वितामेत्य च दिव्यभावो, जीवोऽधि[5]गच्छेत् परमात्मनैक्यम् ॥
ओजस्विता दैवतभावयोग, एकात्मता स्वात्मपरात्मनोश्च ।
एकात्मभावः परमात्मना यः, सोऽस्यावभासेत हृदीशदेवः ।४२४।
यथोपलब्धस्मृतिमात्रतोऽपि, परस्य च स्वस्य च रुङ्निवृत्तिः ।
ततो विनिर्गत्य सरस्वतीतो, वृन्दां श्रितोऽनाहतचक्रमीयात् ।४२५।

---

१. सदैव मुक्तः २. सह प्रविष्टः ३. संयुक्त ४. जीवगतां, ५. सशिवाशिवस्य (देवतात्मा जीवरूपो वा) ।

प्रतीच्युदीचीद्वयमध्यकोणं, निर्याति वृन्देति विदां प्रवादः ।
विशुद्धिसंयुक्तमनाहतं यद्, वायव्यकोणस्य निदेशकं तत् ।४२६।
अधोमुखं पद्ममिदं प्रसिद्धं, विशुद्धिचक्रस्य न चान्यदेतत् ।
ज्ञानाधियोगस्य च कर्मयोगस्य चात्र जायेत तदात्मभावः ।४२७।
सम्यक् जपाच्चिन्तनतोऽपि चात्र, श्रीप्राप्तिरुक्ता किल साधकस्य[1]
स्वोपासकानामभिलाषपूर्तौ, कल्पद्रुवत् स्यात् स तदा[2] समर्थः ।।
स्याज्ज्ञानविज्ञानसमृद्धिरत्र[3] यथोपलब्ध-प्रतिपादनं च ।
ततः सुषुम्नास्थितब्रह्मनाड्या[4], ययाच्च योगी ललनाख्यचक्रम् ।।
तदा ह्युपाम्नायचतुष्टयस्य, समन्वयात् कल्पितमेकपद्मम्[5] ।
अत्र प्रवेशात् सहजां दशां स्वां, जीवः समेतीशकृपावशेन ।४३०।
नैर्ऋत्यमैश्वर्यसुखं समग्रमाग्नेयमारोग्यसुखाद्यचिन्त्यम् ।
ईशानजाचिन्त्यफलादिकं च, वायव्यजज्ञान-सकर्मयोगः ।४३१।
सर्वं तदेतल्ललनाख्यचक्रे, दृढीभवत्याशु सुयोगभाजाम् ।
आज्ञोपरिस्थं ललनात [6]उद्यन्, मनः स्वचक्रं स्फुरदूर्ध्वचक्रम् ।४३२
उपास्यमानं परतः क्रमेण, जीवं शिवं तद् विदधाति नूनम् ।
सम्प्राप्यतेऽस्मादणिमादिकाद्याः, सिद्धीश्च सर्वा निखिलाश्च शक्तीः।
ततः [7]समर्चा त्रिपुराम्बिकायाः, प्रारभ्यते तत्र यथाक्रमेण ।
बिन्द्वर्धचन्द्रावथ रोधिनीं च, नादं च नादान्तमथापि शक्तिम् ।४३४।
तां व्यापिकाख्यां समनोन्मने च, प्राप्य त्रिकं जायत एकरूपम् ।
अहं गुरुः [8]सा त्रिपुरेति कश्चिन्न साधकस्यात्र विभाति भेदः[9] ।४३५
आज्ञां प्रविष्टस्य ततश्च[10] भूयो, न साधकस्यानुविधेयमस्ति ।
यास्तस्य बाह्यान्तरसाधनास्ताः, प्रवर्तिताः स्युः स्वत एव सर्वाः ।।

---

१. ऽखिल० २. सततं० ३. विवृद्धि० ४. स्थितयाद्यनाड्या ५. चक्रम्०
६. समुद्यन् ७. ततश्च पूजा ।
८. सोऽहं ९. न साधकस्यस्यात्र विभाति कश्चित् सोऽहं गुरुःसा त्रिपुरेति भेदः पाठा० । १०. समेत्य ।

चक्राणि षट् चोर्ध्वमुखानि नित्यं, चत्वारि चाप्येवमधोमुखानि ।
चिन्त्यानि सम्यक् ललनायुतानि, यावन्न जायेत परानुभूतिः ।४३७।
ततः परं सैव परोर्ध्वचक्रेष्वथो भ्रमन्ती तनुते सुखानि ।
क्रमस्तदीयोऽपि विशिष्य बोध्यो, योग-प्रविष्टेन सुसाधकेन ।४३८।
समेति नाडी ललनाख्यचक्रात्, ततश्च शक्तौ परतश्च बिन्दौ ।
ततोऽर्धचन्द्रे च ततः प्रयाति, नादान्तमध्येऽतति रोधिनी च ।४३९।
सा व्यपिकायां व्रजति प्रकामं, ततोऽपि सेयात् समनाख्यचक्रे ।
गत्वोन्मनायां च ततस्ततः सा, संयाति नित्यं गुरुपद्ममध्ये ।४४०।
ततो महाबिन्दुमनुप्रविष्टा, स्वेष्टस्वरूपेण विराजमाना ।
तत्रैव जीवात्मपरात्मनोश्च, सम्पादयेत् सा किल सामरस्यम् ।४४१।
विसतन्तुतनीयसी परा, विदधात्येवमलं गतागतम् ।
तदनुक्रमतश्च साधकोऽप्यनुचिन्त्यैति सुसिद्धिमीप्सिताम् ।४४२।
... ... ।४४३।

सदाशिवोक्तानि सपाद-लक्षलयावधानानि हि सन्ति लोके ।
नादानुसन्धानसमाधिमेकं, मन्यामहे मान्यतमं लयानाम् ।४४४।

सरेचपूरैरनिलस्य कुम्भैः, सर्वासु नाडीषु विशोधितासु ।
अनाहताख्यो बहुभिः प्रकारैरन्तः प्रवर्तेत सदा निनादः ।४४५।

नादानुसन्धान नमोस्तु तुभ्यं, त्वत्साधनं तत्त्वपदस्य जाने ।
भवत्प्रसादात् पवनेन साकं, विलीयते विष्णुपदे मनो मे ।४४६।

जालन्धरोड्ड्याणसुमूलबन्धान्, जल्पन्ति कण्ठोदरपायुमूले ।
बन्धत्रयेऽस्मिन् परिचीयमाने, बन्धःकुतो दारुणकालपाशात् ।४४७।

ओड्ड्याणजालन्धरमूलबन्धैरुन्निद्रितायां सुरनायिकायाम् ।
प्रत्यङ्मुखात् सम्प्रविशन् सुषुम्नां, गमागमौ मुञ्चति गन्धवाहः।४४८

उत्थापिताधारहुताशनोत्थैराकुञ्चनैः शश्वदपानवायोः ।
सन्तापिता चन्द्रमसं पतन्तीं, पीयूषधारां पिबतीह धन्यः ।४४९।

बन्धत्रयाभ्यासविपाकजातां, विवर्जिता रेचकपूरकाभ्याम् ।
विशोषयन्ती विषमप्रवाहं, विद्यां भजे केवलकुम्भरूपाम् ।४५०।
अनाहते चेतनसावधानैरभ्यासशूरैरनुभूयमाना ।
संस्तम्भितश्वासमनःप्रचारा, सा जृम्भते केवलकुम्भकश्रीः ।४५१।।
सहस्रशः सन्तु हठेषु कुम्भाः, सम्मान्यते केवलकुम्भ एव ।
कुम्भोत्तमे यत्र तु रेचपूरौ, प्राणोऽस्य न प्राकृतवैकृताख्यौ ।।४५२।।
त्रिकूटनाम्नि स्तिमितेऽन्तरङ्गे, खेऽस्तं गते केवलकुम्भकेन ।
प्राणार्पितौ भानुशशाङ्कनाड्यौ, विहाय सद्यो विलयं प्रयातः ।।४५३
प्रत्याहृता केवलकुम्भकेन, प्रबुद्धकुण्डल्युपभुक्तशेषः ।
प्राणः प्रतीचीनपथेन मन्दं, विलीयते विष्णुपदान्तराले ।।४५४।।
निरङ्कुशानां श्वसनोद्भवानां, निरोधनैः केवलकुम्भकाख्यैः ।
उदेति सर्वेन्द्रियवृत्तिशून्यो, मरुल्लयः कोऽपि महामतीनाम् ।।४५५।।
न दृष्टिलक्ष्याणि न चित्रबन्धो, न देशकालौ न च वायुरोधः ।
न धारणाध्यानपरिश्रमो वा, समेधमाने सति राजयोगे ।।४५६।।
अशेषदृश्योज्झितहृद्द्वयानामवस्थितानामिह राजयोगे ।
न जागरो नापि सुषुप्तिभावो, न जीवितं नो मरणं विचित्रम् ४५७
अहंममत्वाद्यपहाय सर्वं, श्रीराजयोगे स्थिरमानसानाम् ।
न द्रष्टृता नास्ति च दृश्यभावः, सा जृम्भते केवलसंविदेव ।।४५८।।
नेत्रे यथोन्मेषनिमेषशून्ये, वायुर्यथा वर्जितरेचपूरः ।
मनश्च सङ्कल्पविकल्पशून्यं, मनोन्मनी सा मयि संनिधत्ताम्।।४५९।
चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेण, श्वासप्रचारे शममेति तेषाम् ।
निर्वाणदीपा इव निश्चलाङ्गा, मनोन्मनीमग्नधियो भवन्ति ।।४६०
उन्मन्यवस्थाधिगमाय विद्वन्नुपायमेकं तव निर्दिशामः ।
पश्यन्नुदासीनतया प्रपञ्चं, सङ्कल्पमुन्मूलय सावधानः ।।४६१।।
प्रसह्य सङ्कल्पपरम्पराणां, सम्भेदने सन्ततसावधानम् ।
आलम्बनाशाय प्रचीयमानं, शनैः शनैः शान्तिमुपैति चेतः ।४६२।

Scanned by CamScanner

निःश्वासलोपैर्निभृतैः शरीरैर्नेत्राम्बुजैरर्धनिमीलितैश्च ।
आविर्भवन्तीममनस्कमुद्रामालोकयामो मुनिपुङ्गवानाम् ।।४६३।।

अमी यतीन्द्राः सहजाऽमनस्कादहंममत्वे शिथिलायमाने ।
मनोऽतिगं मारुतवृत्तिशून्यं, गच्छन्ति भावं गगनावशेषम् ।।४६४।।

निवर्तयन्तीं निखिलेन्द्रियाणि, प्रवर्तयन्तीं परमात्मयोगम् ।
संविन्मयीं तां सहजाऽमनस्कां, कदा गमिष्यामि गतान्यभावः ।।४६५

प्रत्यग्विमर्शातिशयेन पुंसां, प्राचीनगन्धेषु पलायितेषु ।
प्रादुर्भवेत् काचिदजाड्यनिद्रा, प्रपञ्चचिन्तां परिवर्जयन्ती ।।४६६।।

विच्छिन्नसङ्कल्पविकल्पमूले, निःशेषनिर्मूलितकर्मजाले ।
निरन्तराभ्यासनितान्तभद्रा, सा जृम्भते योगिनि योगनिद्रा ।।४६७।

विश्रान्तिमासाद्यतुरीयतल्पे, विश्वाद्यवस्थात्रितयोपरिस्थे ।
संविन्मयीं कामपि सर्वकालं, निद्रां सखे निर्विश निर्विकल्पाम् ।।४६८

प्रकाशमाने परमात्मभानौ, नश्यत्यविद्यातिमिरे समस्ते ।
अहो बुधा निर्मलदृष्टयोऽपि, किञ्चिन्न पश्यन्ति जगत्समग्रम् ।।४६९

सिद्धिं तथाविधमनोविलये समाधौ,
श्रीशैलशृङ्गकुहरेषु कदोपलक्ष्ये ।
गात्रं यदा मम लताःपरिवेष्टयन्त्यः,
कर्णे यदा विरचयन्ति खगाश्च नीडान् ।।४७०।।

(इतोऽग्रे केचन श्लोका अपठिताः सन्ति । अतस्तेषां गणनाऽत्र न विहिता ।)

विचरतु मतिरेषा निर्विकल्पे समाधौ,
कुचकलशयुगाढ्येकृष्णसारेक्षणानाम् ।
चतुरजडमते वा सज्जनानां मते वा,
मतिकृतगुणदोषा मां विभुं न स्पृशन्ति ।।४७१।।

४१. मणिपूरचक्रम् —

चक्राग्रगण्ये मणिपूरचक्रे, भवन्ति चत्वारि दलानि पूर्वे ।
दलानि चत्वारि तु पश्चिमे वा उदीच्यवाच्योर्दलमेकमेकम् ।।४७२।

धूलिध्वजो नाम फवर्णयुक्तस्थवर्णकश्चाक्षलिनामवायुः ।
दवर्णसंज्ञश्च प्रकम्पनोऽयं, धवर्णनामास्ति समानवायुः ॥४७३॥
पवर्णयुक्तो हि नभःस्थवायुस्तथा णवर्णो मृगवाहनश्च ।
खलूद्वहोऽयं हि नवर्णनामा, डवर्णयुक्तोऽस्ति च कम्पलक्ष्मा ॥४७४
वासो हि नामास्ति ढवर्णयुक्तस्तवर्णवान् वाति प्रसिद्धनामा ।
गतिं प्रकुर्वन्ति यथालवाले, प्रचालयन्तो मणिपूरचक्रम् ॥४७५॥

४२. मूलाधारचक्रम् —

कन्दर्पवायुर्वहति स्वयम्भूलिङ्गस्य वै नित्यमधोविभागे ।
समन्ततस्तिष्ठति प्राणरूपः, स मूलचक्रस्य गतिं विधत्ते ॥४७६॥
मूलस्थितः कोऽपि समीरनामा, ववर्णयुक्तो वहति प्रकामम् ।
सदाग्निकोणस्थित एष वायुः, प्रचालयंस्तिष्ठति प्राणमूलम् ॥४७७
शवर्णयुक् चैह्यजगद्धि नामा, नैर्ऋत्यकोणे स्थितिमाबबन्ध ।
प्राणाः प्रकुर्वन्ति नु जन्ममृत्यू प्रवाति वायुः श्वसनात्मकोऽयम्॥४७८
प्रकम्पनो नाम षवर्णयुक्तः, सर्वात्मना तिष्ठति वायुकोणे ।
इडा सुषुम्ना खलु पिङ्गला च, त्रयः स्वरा यासु चलन्ति नित्यम् ॥
ईशानकोणस्थित आवकोऽसौ, स वर्णयुक्तः प्रगतिं दधानः ।
विभिन्नकोणेषु विराजितास्ते, मूलस्वरूपं प्रविचालयन्ति ॥४८०॥

४३. आज्ञाचक्रम् —

चक्रं ह्यथाज्ञा कथितं मुनीन्द्रैः, प्रवर्तयत्येष समस्तचक्रम् ।
निःश्वासिनो नाम हवर्णसंज्ञः, क्षवर्णयुक्तोऽस्ति महाबलोऽयम् ॥१

मनश्चक्राणि—

मनश्चक्राणि त्रीणि सन्ति । यथा १–आज्ञाचक्रस्योपरि, २–हृत्पद्मस्य दक्षभागे कुक्षौ तथा ३–गुरुपद्मस्य दक्षभागे । एतेषु द्वे अष्टदलरूपे तृतीयं च द्वादशदलात्मकम् । आज्ञाचक्रस्य मनश्चक्रे १–मनुवह, २–शब्दवह, ३–स्पर्शवह ४–रूपवह । ५–रसवह । ६–गन्धवह । ७–स्वप्नवह-सार्थक । ८–स्वप्नवहनिरर्थकनामकान्यष्टौ दलानि भवन्ति ।

सप्तकोषाः—

१–इन्दु, २–बोधनि, ३–नाद, ४–अर्द्धचन्द्र, ५–महानाद, ६–काल, ७–उन्मनीं-संज्ञकाः सन्ति । इतोऽधिकं गुरुगम्यम् ।

४४. विशुद्धचक्रम् —

विशुद्धचक्रं नृशरीरचक्रे, शुभ्रं सदा षोडशवायुयुक्तम् ।
नभःस्वरप्राणपरावहश्च, विहङ्गवायुर्वहतीह शश्वत् ।४८२।
अवर्णयुक्तोऽस्ति विहङ्गनामा, आ-वर्णवानस्ति नभः स्वरश्च ।
इ-वर्णवान् प्राणविशिष्टनामा, ई-वर्णसंज्ञो हि परावहश्च ।४८३।
उवर्णसंज्ञो ह्यजगत्प्रसिद्ध, ऊवर्णनामा पवमान एषः ।
ख्यातो नभःप्राण ऋवर्णसंज्ञ, ॠवर्णवानस्ति हरिः प्रसिद्धः ।४८४।
लृवर्णकः सार इति प्रसिद्धस्तन्लॄवर्णः खलु सर्वव्यापी ।
एकारवानस्ति इडा प्रसिद्धा, ऐकारसंज्ञो हि सदागतिश्च ।४८५।।
ओकारवान् पृषदश्वः स्मृतोऽयं, औकारवर्णः खलु गन्धवाहः ।
अं वर्णयुक्तोऽस्ति च वाह-नामा, अः वर्णयुक्तोऽस्ति नु भोगिकान्तः।।

४५. स्वाधिष्ठानचक्रम् —

चक्रं ह्यधिष्ठानमथ प्रसिद्धं, बवर्णवाँश्चञ्चलवायुरेषः ।
वृषाम्पतिर्दक्षिणदिग्विभागे, स्थितः समाश्रित्य भवर्णयुक्तः ।४८७।
मसंज्ञकश्चैष ह्यपानवायुर्नैर्ऋत्यकोणे स्थितिमाबबन्ध ।
यवर्णकोऽयं विवहात्मकश्च, प्रभञ्जनो वाति सदा प्रतीच्याम् ।।
र-नामधेयः खलु वातसंज्ञो, वायुः सदा वाति हि चोत्तरस्याम् ।
प्रभञ्जनो नाम लसंज्ञकश्च, प्राच्यां स्थितो वाति शरीरभागे ।।

४६. अनाहतचक्रम् —

अनाहतं चक्रमिदं शरीरे, ख्यातं परं द्वादशवायुयुक्तम् ।
ईशानकोणे स्थिरतां विधत्ते, नैर्ऋत्यवायव्यधनञ्जयेषु ।।४९०।।
उदाननामास्ति जवर्णयुक्तो, व्यानः प्रसिद्धो हि कवर्णसंज्ञः ।
गवर्णनामाऽऽशुगमः स्मृतोऽयं, निःश्वासनामास्ति छवर्णयुक्तः ।।
ङवर्णसंज्ञः पवनः प्रसिद्धो, गान्धारिनामा कथितो झवर्णः ।
स्वश्वासवायुर्हि टवर्णयुक्तः, खवर्णसंज्ञः कथितो ह्युदानः ।।

ankurnagpal108@gmail.com

Scanned by CamScanner

घवर्णवान् वै मरुतो ञवर्णः, समीरणोऽयं हि जगत्प्रसिद्धः।
फणिप्रियानाम चवर्णयुक्तः, सुखासनामाऽस्ति ठवर्णसंज्ञः।४९३।

४७. चक्रनामानि —

अथ चक्राणि वक्ष्यन्ते, स्थितिर्येषां शरीरगा।
अधःसहस्रारं पूर्वं, मूलाधारं ततः परम्॥४९४॥
स्वाधिष्ठानं तदग्रे तु, ततस्तु मणिपूरकम्।
स्वस्तिकं चैवानाहतं, विशुद्धं चैव लम्बिका॥४९५॥
आज्ञाचक्रमिति प्रोक्तान्यूर्ध्ववक्त्राणि वर्ष्मणि।
स्वाधिष्ठानं मणिपूरमनाहतमथापि वा॥४९६॥
विशुद्धं चेति चक्राणि, सन्त्यधोमुखगानि हि।
एवं द्वादश चक्राणि, कालीकल्पे भवन्ति वै॥४९७॥
आज्ञाचक्रं विभक्तं स्यात्, कल्पयोरुभयोरपि।
तेषां नामानि वर्ण्यन्ते, योगतन्त्रानुसारतः॥४९८॥
आज्ञाचक्रं मन[1]श्चक्रं, सप्तकोशाख्यमेव च।
बिन्दुः कला रोधिनी च, नादो नादान्त एव च॥४९९॥
शक्तिश्च व्यापिका चैव, समनाग्रे तथैव हि।
गुरोः पद्मं ततोऽग्रे च, दलैर्द्वादशभिर्युतम्॥५००॥
अधोमुखं मनश्चक्रं, पत्रैर्द्वादशभिर्युतम्।
उन्मनी षोडशदलमधोवक्त्रं च नीरजम्॥५०१॥
महाबिन्दुस्तदग्रे च चक्राण्येतानि सन्ति वै।
एतान्यावृत्य लसति, सहस्रारमधोमुखम्॥५०२॥
आज्ञाचक्रादूर्ध्वभाग, एकैकाङ्गुलकोपरि।
प्रोक्ता षोडश चक्राणां, संस्थितिर्योगिसम्मता॥५०३॥

---

१. अस्य स्पष्टताविषये सम्पादकीयं द्रष्टव्यम्।

Scanned by CamScanner

महाषोडशी चेयं तु, कूटैः षोडशभिर्युता ।
आम्नायक्रमतश्चैषां, ध्यानं कर्त्तव्यमेव हि ॥५०४॥
आधारनादसूत्रेण, ध्यायेद् वर्णमणीन् क्रमात् ।
अकुलं च महाबिन्दुश्चोन्मना समना तथा ॥५०५॥
व्यापिका शक्तिनादान्त-नादरोधार्धचन्द्रकाः ।
बिन्दुराज्ञा ततश्चैवं, लम्बिकाथ विशुद्धिका ॥५०६॥
अधोमुखविशुद्धिश्च, शुद्धिश्चानाहतं ततः ।
अधोमुखं मणीपूरं, मणिपूरमधोमुखम् ॥५०७॥
स्वाधिष्ठानं ततोऽधश्च, मूलाधारं तथैव च ।
विषुवं कुलसंज्ञं च, कुलस्थेति प्रकीर्तितम् ॥५०८॥

४८. चक्राणां मानव्यस्था —

अधश्चोर्ध्वं सुषुम्नायाः, सहस्रदलसंयुतम् ।
रक्तं श्वेतञ्च साहस्रं, दलं तच्छक्तिभिर्युतम् ॥५०९॥
ऊर्ध्वाऽधोमुखमीशानि, कर्णिकाकेसरान्वितम् ।
शक्तिरूपं महेशानि !, कुलाकुलमयं शुभम् ॥५१०॥
पङ्कजद्वयमीशानि, स्थितं शाश्वतमव्ययम् ।
शक्तिरूपं शिवाकारं, शर्वाण्याः सन्निजालयम्[1] ॥५११॥
तयोर्मध्ये सुषुम्नातस्त्रिदशाधारपङ्कजम् ।
तेषां रूपं क्रमञ्चैव, क्रमाद् वक्ष्येऽधुना शृणु ॥५१२॥
अधः पद्मं सहस्रारं, कर्णिकाकेसरान्वितम् ।
तैजसं रक्तवद्दीप्तं, तद्दलस्थितशक्तिभिः ॥५१३॥
प्रतिकिञ्जल्कसंस्थाभिः, शक्तिभिश्चावृतं प्रिये ।
कर्णिकामध्यतो देवि, कुलदेवी च संस्थिता ॥५१४॥

---

१. शिवशक्त्योः प्रकाशविमर्शरूपत्वात् तयोश्चाविनाभावरूपत्वेनैक्येऽपि शर्वाण्या आत्मतत्त्वेन विवक्षायां शिवाकारत्वव्यपदेशः, शिवाधारिका शक्तिरिति प्रसिद्धेः ।

Scanned by CamScanner

तत्पद्मोर्ध्वं सुषुम्नायां, मध्ये त्वेकाङ्गुलोपरि ।
पद्ममष्टदलैर्युक्तमष्टग्रन्थिसमन्वितम् ॥५१५॥
रक्तं सुकर्णिकोपेतं, रक्तकिञ्जल्कशोभितम् ।
ग्रन्थ्यग्रस्थत्रिशृङ्गे च, ब्रह्माण्याद्यष्टभैरवैः ॥५१६॥
अष्टपद्मस्थितग्रन्थिस्थितवर्णोक्तशक्तिभिः ।
तदन्यशक्तिभिश्चैव, सङ्गताभिः समावृतम् ॥५१७॥
तन्मध्ये कौलशक्त्या च, सेवितं संस्मरेत् ततः ।
एकाङ्गुलिप्रमाणोर्ध्वं, षड्दलं कुलपङ्कजम् ॥५१८॥
गुदमेढ्रान्तरे देवि, पञ्चाङ्गुलसमुच्छ्रितम् ।
गुदमेकाङ्गुलं मध्ये, चाङ्गुलद्वयविस्तृतम् ॥५१९॥

तस्य मूले महायोनिस्त्रिकोणाकाररूपिणी ।
सुषुम्नायोनिमध्यस्था, तस्य मूले महेश्वरि ॥५२०॥
आधारपङ्कजं पीतं, चतुष्पत्रं सकेसरम् ।
अधोमुखं च तन्मध्ये, कुण्डली परमेश्वरी ॥५२१॥
तयोर्मध्ये सुषुम्नान्तस्त्रिदशाधारपङ्कजम् ।
तेषां रूपं क्रमञ्चैव, क्रमाद् वक्ष्येऽधुना शृणु ॥५२२॥
मर्माण्यङ्गुष्ठगुल्फाङ्घ्रिपृष्ठजङ्घाख्यजानुषु[1] ।
ऊरुसीवनिकामुष्कमेढ्रनाभिषु पार्श्वयोः ॥५२३॥
हृदयस्तनकण्ठांसकृकारीकर्णमूर्द्धसु ।
शङ्ख्योः पल्लनासादिमध्यान्तस्य कपोलतः ॥५२४॥
अष्टत्रिंशदिति प्रोक्तान्येषु वायोस्तु धारणात् ।
परकायप्रवेशश्च, स्वेच्छोत्क्रान्तिश्च सिद्ध्यति ॥५२५॥
स्वयं भ्रूमध्यगा चिन्त्या, वराभीतिसमन्विता ।
पार्थिवं पङ्कजं बाह्ये, तस्याधः पङ्कजं परम् ॥५२६॥

१. अत्र सप्तम्यन्तपाठे मर्मत्वव्यवहार इत्यर्थः ।

Scanned by CamScanner

तैजसं परमेशानि, तन्मध्यस्थितशक्तयः ।
निष्कलाः परमेशानि, विद्युत्पुञ्जनिभाः स्मरेत् ॥५२७॥
तदूर्ध्वं कर्णिकामध्ये, वह्निबिम्बं तदूर्ध्वगम् ।
पूर्णपीठञ्च तस्योर्ध्वं, शाकिनी संस्थिता प्रिये ॥५२८॥
आधारपङ्कजस्योर्ध्वं, सार्द्धद्व्यङ्गुलकोपरि ।
तैजसं साष्टपत्रं च, पीतकर्णिकया युतम् ॥५२९॥
हृल्लेखाकर्णिकामध्ये, स्थिताऽनङ्गादिसेविता ।
एतस्माद् द्व्यगुलादूर्ध्वे, स्वाधिष्ठानं षडस्रकम् ॥५३०॥
अधोमुखानि चक्राणि, शिश्नाच्च तथा द्वयोः ।
भवन्ति तेषां नामानि, व्यवस्थां च प्रदर्शये ॥५३१॥
अधोमुखस्य पद्मस्य, कर्णिकावर्तनं भवेत् ।
अधोमुखे त्वधिष्ठाने, सम्प्रोक्ताश्चक्रवेदिभिः ॥५३२॥

४९. मूलाधारचक्रे तद्वर्णास्तथा वायवः —

ववर्णवान् संवहोऽयं, स्वयम्भूलिङ्गनामकः ।
ह्यधोमुखो हि वहति, चाग्निकोणस्थितः सदा ॥५३३॥
सदा नैर्ऋत्यकोणस्थः, शयुक्तो ह्यजगन्मतः ।
जन्ममृत्यू प्रवर्तते, यत्प्रभावेण जन्मिनाम् ॥५३४॥
सावित्रीपरनामायं, वायुरस्ति प्रकम्पनः ।
सावित्र्या ह्यनया सत्यं, प्रचलन्ति स्वरास्त्रयः ॥५३५॥
षकाराक्षरसंयुक्ता, सुषुम्ना-पिङ्गले इडा ।
सकार – वर्णसंयुक्तो, वायुरावकनामकः ॥
सुप्रसिद्धोऽस्ति हीशानकोणस्थानकृतालयः ॥५३६॥
स्वाधिष्ठानगताश्चैवं, त्रयो वर्णाः समीरिताः ।
विशुद्धस्याष्टवर्णाः स्युरेवमेकादश स्थिताः ॥५३७॥
अष्टौ वर्णाः प्रलुप्ताश्च, विशुद्धस्य भवन्ति हि ।

Scanned by CamScanner

म य र ओ औ अं अः अ आ इ ई च सुवर्णकाः ।
ब भ ल उ ऊ ऋ ॠ लृ ॡ ए ऐ च सुवर्णकाः ।।
वर्णा एकादश ध्येया, ईशाने मण्डले सदा ।
तत्र चाबधिपो विष्णुस्त्रिपुरा मन्त्रदेवता ।।५३८।।
स्वाधिष्ठानमधःपद्मं, महाकाल्या युतं मतम् ।
अप्सु च बन्धिनीशक्ति, पूर्वाभिः शक्तिभिर्वृताम् ।।५३९।।
काकिनीमभिचिन्त्याथ, नाभावष्टाङ्गुलोपरि ।
मणिपूरं दशदलञ्चाधःपद्माष्टकं तथा ।।५४०।।
अधोमुखे मणिपूरे, प्रोक्तास्तु तत्त्वदर्शिभिः ।
स्वाधिष्ठानस्य वर्णाः स्युस्त्रयो हि मणिपूरगाः ।।५४१।।
पञ्चवर्णाः समाख्याता, एवमष्टौ भवन्ति ते ।
भ ब ल त थ द ध ना, वर्णाश्चैव सुवर्णकाः ।
ड ढ ण म य र प फा, वर्णाश्चैव सुवर्णकाः ।।५४२।।
एवमष्टौ चिन्तनीया, वर्णाश्चाग्नेयमण्डले ।
तत्र तेजःपती रुद्रस्त्रिपुरा मन्त्रदेवता ।।५४३।।
महालक्ष्म्या युतं ध्येयं, मणिपूरमधोमुखम् ।
मणिपूरमूर्ध्वमुखं, दशपत्रं सुशोभनम् ।।५४४।।

५०. अधोमुखस्वाधिष्ठानचक्रं वर्णास्तथा वायवः —[१]

ब-वर्णश्चञ्चलः प्रोक्तो, भ-वर्णः पृषताम्पतिः ।
उवर्णो हि जगत्प्राण, ऊवर्णः पवमानकः ।।५४५।।
ऋवर्णश्च नभःप्राण, ॠ-वर्णो हरिनामकः ।
लृवर्णश्च स्मृतः सारो, ॡ वर्णास्तनुव्यापकः ।।५४६।।

१—चक्राणां मानव्यवस्थायां मूलतः प्रसिद्धानां षट्चक्राणां तथा चतुर्णामधोमुख-चक्राणां वर्णनं विवरणं चात्र प्रस्तुतमस्ति । एतेषु चक्रेषु प्रत्येकं दलस्य भिन्न-भिन्ना वर्णाः सन्ति तैर्वर्णैः सम्बद्धस्य प्रत्येकं प्रकारस्य भिन्न-भिन्नानां वायूनां पृथक्-पृथग् नामानि, स्थितयः स्थानानि च विद्यन्ते । एतत्सम्बद्धं ज्ञातव्यमत्र प्रस्तूयते ।

Scanned by CamScanner

इला एवर्णसंयुक्तश्चैवर्णो हि सदागतिः ।
प्रभञ्जनो लवर्णो हि, भेदाश्चैकादश स्मृताः ॥५४७॥

५१. स्वाधिष्ठानचक्रं वर्णास्तथा वायवः—

बवर्णश्चञ्चलो वायुश्चाग्निकोणस्थितः सदा ।
याम्ये भवर्णयुक्तश्च, स्थितोयं पृषताम्पतिः ॥५४८॥
ह्यपानोऽयं हि नैर्ऋत्ये, स्थितो नित्यं मवर्णवान् ।
यवर्णयुक्तो विवहः, पश्चिमायां सदा स्थितः ॥५४९॥
र-वर्णवान् वाति वायुर्वातिनामा सदोत्तरे ।
लवर्णयुक्तः पूर्वस्यां, स्थितो वायुः प्रभञ्जनः ॥५५०॥

५२. अधोमुखमणिपूरचक्रं वर्णास्तथा वायवः —

डवर्णः कम्पलक्ष्मा हि ढवर्णो वाद्यसंज्ञकः ।
यवर्णो विवहः प्रोक्तो, णवर्णो मृगवाहनः ॥५५१॥
लाकिनीमध्यगं तच्च, डामर्यादिभिरावृतम् ।
चतुर्दशाङ्गुलादूर्ध्वेऽनाहताख्यं च पङ्कजम् ॥५५२॥
अनाहतं चोर्ध्वमुखं, दलैर्द्वादशभिर्युतम् ।
अधोमुखेऽनाहताख्ये, वर्णाः प्रोक्ता महर्षिभिः ॥५५३॥
पञ्चार्णा मणिपूरस्यानाहतस्थास्तु षट् तथा ।
संयोजने तु ते जाता, एवमेकादशार्णकाः ॥५५४॥
ड ढ ण घ ङ च छ ज झ ञाश्चैव पफौ तथा ।
क ख ग च छ ज झ ञाश्चैव तथा ।
चक्रे सदा चिन्तनीया, नैर्ऋत्येऽत्र भवन्ति हि ॥५५५॥
वाय्वधिपतिस्तत्र ईश्वरो मञ्चदेवता ।
अधोमुखस्य, च मणेश्चामुण्डा देवता मता ॥५५६॥
तदूर्ध्वं स्वस्तिकं चक्रे, दलाष्टकविभूषितम् ।
अ क च ट त प य शा, वर्णाः कर्णिकायां शुभाः ॥५५७॥

Scanned by CamScanner

तन्मध्ये प्रेतबीजं च, सर्वदैव प्रकाशते ।
नैर्ऋत्यकोणचक्रेऽपि, स्वस्तिकं मन्यते बुधैः ।।५५८।।
अनाहतं चोर्ध्वमुखं, दलैर्द्वादशभिर्युतम् ।
राकिनीमध्यगं, तच्च, द्वादशारमनाहतम् ।।५५९।।
मवर्णवानपानश्च, र-वर्णो वातसंज्ञकः ।
धूलिध्वजः फवर्णश्च, पवर्णो हि नभःस्थगः ।।५६०।।
डवर्णः कम्पलक्ष्मा हि, ढवर्णो वाद्यसंज्ञकः ।
यवर्णो विवहः प्रोक्तो, णवर्णो मृगवाहनः ।।५६१।।

५३. मणिपूरचक्रं वर्णास्तथा वायवः —

दक्षिणोत्तरयोरेकं, पूर्वे चत्वारि पश्चिमे ।
दलानि दश चक्रेऽस्मिन्, प्रवदन्ति हि योगिनः ।।५६२।।
वातिस्तवर्णयुक्तोऽयमक्षतिर्हि थवर्णवान् ।
उद्वहो हि नवर्णः स्याद्, दवर्णश्च प्रकम्पनः ।।५६३।।
धवर्णवान् समानोऽयं, मवर्णो मृगवाहनः ।
कम्पलक्ष्मा डवर्णश्च नभःस्थानः पवर्णवान् ।।५६४।।
धूलिध्वजः फवर्णोऽयं, ढवर्णो वास उच्यते ।
इत्थं हि मणिपूरस्य, विश्रुतानि दलानि वै ।।५६५।।

५४. अधोमुखमनाहतचक्रं, वर्णास्तथा वायवः —

कवर्णवान् स्मृतो व्यानो, ह्युदानश्च खवर्णकः ।
गवर्णश्चाशुगः प्रोक्तो, घश्वासो हि टवर्णवान् ।।५६६।।
सुश्वासोऽयं ठवर्णो हि, ञवर्णश्च समीरणः ।
थवर्णश्चाक्षतिः प्रोक्तस्तवर्णो वातिसंज्ञकः ।।५६७।।
समानोऽयं धवर्णः स्याद्, दवर्णश्च प्रकम्पनः ।
नवर्णश्चोद्वहः प्रोक्तो, भेदाश्चैकादश स्मृताः ।।५६८।।
पत्रस्थकालरात्र्यादिशक्तिभिश्च समावृतम् ।
मध्यस्थसूर्यबिम्बे तु, नादोड्ड्यानाख्य-पीठकम् ।।५६९।।

Scanned by CamScanner

तस्मादेकाङ्गुलादूर्ध्वं, विशुद्धाख्यमधोमुखम् ।
अस्मिन्ननाहतस्योक्ता, वर्णाः शिष्टाः षडेव हि ।।५७०।।
विशुद्धस्याष्ट-मिलिताश्चत्वारो दश एव च ।
उ ऊ ऋ ॠ लृ ॡ ए ऐ ठ ट क ख ग घास्तथा ।
अ आ इ ई घ ङ च छ ज झ ओ औ अं अस्तथा ।।५७१।।
.........श्चैवेति विज्ञेया, अधोमुखविशुद्धके ।
चतुर्दशैवात्र चिन्त्या, वर्णा वायव्यकोणके ।।५७२।।
पृथिव्यधिपतिस्तत्र, ब्रह्मा वै मञ्चदेवता ।
महासरस्वती ध्येया, चक्रेऽस्मिन् साधकैः सदा ।।५७३।।
कण्ठदेशे विशुद्धन्तु, दलैः षोडशभिर्युतम् ।
मध्यगा डाकिनी बाह्यपत्रेषु परमेश्वरी ।।५७४।।
अमृताद्यक्षरान्तस्था, चन्द्रबिम्बं तदूर्ध्वतः ।
आकाशश्च विशुद्धाख्ये, चक्रे वायुरनाहते ।।५७५।।
साधनायां क्रमश्चायं, स्वयं विपरिवर्तते ।
स्वाधिष्ठाने जलञ्चैव, मणिपूरे च पावकः ।।५७६।।
वयसो वृद्धिमायाते, स्वयं विपरिवर्त्तते ।
ये सुषुम्नास्पर्शवन्त, ऊर्ध्वाधोमध्यवर्तिनः ।।५७७।।
द्वयोश्चक्रयोर्वर्णाः स्युर्यावत् संख्यान्विता इह ।
तेषामर्धाः सदा चिन्त्याः, क्रमो ह्येष सुनिश्चितः ।।५७८।।
यथा विशुद्धानाहतयोर्वर्णयोगोऽष्टविंशतिः ।
चतुर्दश तदर्द्धाः स्युर्वायव्ये मण्डले ततः ।।
एतेनैव क्रमेणात्र, चक्रेष्वन्येष्वपि स्थिताः ।।५७९।।
बाह्योदीच्याःपश्चिमायास्तथान्तर्यागो वायव्यस्य मध्ये प्रविष्टः
बाह्यः प्राच्या दक्षिणायास्तथान्तर्यागो नैर्ऋत्यस्य मध्ये
ऽथ बोध्यः ।।५८०।।

५५. अनाहतचक्रं वर्णास्तथा वायवः —

स्थिता नैर्ऋत्यवायव्यकोणे यस्य सुधासरित् ।
ईशाने कल्पवृक्षो हि, चाग्निकोणे जलस्थलम् ।।५८१।।
कवर्णवानयं व्यानो, ह्युदानश्च खवर्णकः ।
गवर्णश्चाशुगः प्रोक्तो, घवर्णोऽयं मरुत्स्मृतः ।।५८२।।
ङवर्णः पवनः प्रोक्तश्चवर्णस्तु फणिप्रियः ।
छवर्णयुक्तो निःश्वासो, ह्युदानो हि जवर्णवान् ।।५८३।।
झवर्णवान् हि गान्धारी, ञवर्णो हि समीरणः ।
टवर्णनामा खश्वासः, सुखासश्च ठवर्णकः ।।५८४।।
बाह्यो यागो दक्षिणायाश्च प्राच्या अन्तर्योगोवह्निकोणे प्रदिष्टः
बाह्यःप्राच्या उत्तरस्यास्तथान्तर्यागः प्रोक्तः शम्भुकोणे
सुधीभिः ।।५८५।।
सम्प्रदायप्रभेदाद् वा, गुरुनिर्दिष्टमार्गतः ।
लुप्तवर्णेषु भेदोऽपि, यत्र तत्र प्रजायते ।।५८६।।
वर्णाश्चिन्तनमायान्ति, तत्र कार्यो न संशयः ।
तस्मादष्टदलं पद्मं, रसिकादिभिरावृतम् ।।५८७।।
आज्ञाचक्रं द्विपत्राब्जं, हक्षद्विदलसंयुतम् ।
हंसवती क्षमापार्श्वद्वये मध्ये तु हाकिनी ।।५८८।।
ततो ललाटगं वृत्तं, बिन्द्वावरणमूर्ध्वतः ।
सूर्यकोटिप्रतीकाशमतिदीप्तं महद्गुणम् ।।५८९।।
तन्मध्ये दशकोटीनां, संख्ययोजन-पङ्कजम् ।
कण्ठोर्ध्वे परमेशानि, लम्बिका चतुरङ्गुले ।।५९०।।
चतुःषष्टिदले पद्मे, राजन्ते ह्यक्षरास्तथा ।
महाकाली महालक्ष्मीर्महापूर्वा सरस्वती ।।५९१।।
त्रिशक्तिश्चामुण्डा मध्ये, लम्बिकायां सुशोभिताः ।
त्रिशत्रिंशच्चतुःषष्टिर्वा, वर्णाः शम्भुमते मताः ।।५९२।।

Scanned by CamScanner

५६. अधोमुखविशुद्धचक्रं वर्णास्तथा वायवः —

अवर्णो हि विहंगोऽयमावर्णश्च नभःस्वरः ।
इवर्णवान् स्मृतः प्राण, ईवर्णश्च परावहः ॥५६३॥
घवर्णश्च मरुत् प्रोक्तो, ङवर्णः पवनः स्मृतः ।
फणिप्रियश्चवर्णश्च, निःश्वासोऽयं छवर्णकः ॥५६४॥
जवर्णवानुदानश्च, गान्धारी हि झवर्णकः ।
औवर्णो गन्धवातः स्यादोवर्णश्च समीरणः ॥५६५॥
अंवर्णो वाहसंयुक्तो, भोगिकान्तो नु ह्यः स्मृतः ।
एवं विशुद्धचक्रस्य, प्रोक्ता वर्णाश्चतुर्दश ॥५६६॥

५७. विशुद्धचक्रं वर्णास्तथा वायवः —

अवर्णवान् विहंगो हि, चवर्णश्च नभःस्वरः ।
इवर्णः कथितः प्राण, ईवर्णो हि परावहः ॥५६७॥
उवर्णो ह्यजगत्प्राण, ऊनामा पवमानकः ।
ऋवर्णवान्नभःप्राण, ॠयुक्तो हरिरुच्यते ॥५६८॥
लृसारो लॄस्तनुव्यापी, इला एवर्णसंयुतः ।
ओवर्णः पृषदश्वः स्याद्, ऐयुक्तोऽयं सदागतिः ॥५६९॥
औवर्णो गन्धवाहोऽयं, अंयुक्तो वाह उच्यते ।
अःसंयुक्तो भोगिकान्तो, वायुः ख्यातः क्रमादिह ॥६००॥

५८. आज्ञाचक्रं वर्णास्तथावायवः —

श्वासिनीनामको वायुर्हवर्णेन हि संयुतः ।
महाबलो क्षवर्णश्च, ह्याज्ञाचक्रप्रचालकौ ॥६०१॥
प्राकृते संस्कृते वापि स्वयं प्रोक्ताः स्वयम्भुवा ।
अनुस्वारो विसर्गश्च क ⌒ पौ चापि पराश्रयौ ॥६०२॥
दुःस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो लृकारः प्लुत एव च ।
चतुर्णामिव चक्राणामैक्याद् यल्ललनाभिधम् ॥६०३॥
चक्रं सम्पद्यते तस्य, चतुःषष्टि-दलानि वै ।
भवन्ति मातृकास्तत्र, तावत्यः समुपासिताः ॥६०४॥

Scanned by CamScanner

ताराया मातृका एव, वर्णरूपेण संस्थिताः ।
त्रिषष्टिवर्णा विख्याताः, सन्ति तत्र महौजसः ॥६०५॥
महाबिन्दुस्तथा पूर्णश्चतुःषष्ट्यङ्कको मतः ।
वियतोऽधिपतिस्तत्र, देवता तु सदाशिवः ॥६०६॥
तत्कर्णिकासमासीनः, शान्त्यतीतेश्वरः प्रभुः ।
पञ्चवक्त्रो दशभुजो, विद्युत्पुञ्जनिभाकृतिः ॥६०७॥
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च, विद्याशान्तिरनुक्रमात् ।
परिवार्य स्थिताश्चैताः, शान्त्यतीतस्य सुन्दरि ॥६०८॥
वामभागे समासीनाः, शान्त्यतीता मनोन्मनी ।
पञ्चवक्त्रधराः सर्वा, दशबाह्विन्दुभूषणाः ॥६०९॥
बिन्दुतत्त्वं समाख्यातं, कोट्यबुर्दशतैर्वृतम् ।
सहस्रारं महापद्मं, सप्तभाग-विभाजितम् ॥६१०॥
भागाः सप्त समाम्नाता, मस्तिष्कस्य मनीषिभिः ।
एको भागस्तु सर्वेषां, निसर्गात् सक्रियो मतः ॥६११॥
अर्धमन्यस्य भागस्य, यत्नैर्भवति सक्रियम् ।
सुषुप्तमिव शिष्टं तु, भागान्तं सार्धपञ्चकम् ॥६१२॥
शक्तिपुञ्जं भवेज्जाग्रन्न विना तत्त्वसाधनम् ।
शाम्भवादिक्रमेणैवं, साधने सक्रियो भवेत् ॥६१३॥

५९. आधारचक्रस्य भुवनानि —

१– भुवनानि —

शार्वं हि भुवनं ख्यातं, व–वर्णस्य विशेषतः ।
गन्धतत्त्वञ्च सम्प्रोक्तं, तन्त्रशास्त्रविशारदैः ॥६१४॥
स्थाण्वादिभुवनान्यष्टौ, शवर्णस्य स्मृतानि वै ।
आकाशतत्त्वं सम्प्रोक्तं, तन्त्रशास्त्रविशारदैः ॥६१५॥
भीमादिभुवनान्यष्टौ, षवर्णस्य स्मृतानि वै ।
वायुतत्त्वं च सम्प्रोक्तं, तन्त्रशास्त्रविशारदैः ॥६१६॥

भैरवादिभुवनान्यष्टौ, स-वर्णस्य स्मृतानि वै ।
तेजस्तत्त्वञ्च सम्प्रोक्तं, तन्त्रशास्त्रविशारदैः ॥६१७॥

२. ध्यानफलम् —

वक्ता श्रेष्ठो मनुष्येषु, सर्वविद्याविशारदः ।
आरोग्यानन्दचित्तश्च, जायते काव्यकोविदः ॥६१८॥
चतुष्कोणं हि यन्त्रञ्च, स्थानं योनिः स्मृतं सदा ।
नामतत्त्वञ्च पृथिवी, हस्ती वै बीजवाहनः ॥६१९॥
देवो ब्रह्मा देवशक्तिर्डाकिनी रक्तवर्णकः ।
लोके चाधारचक्रस्य, भुवनानि स्मृतानि वै ॥६२०॥

६०. स्वाधिष्ठानचक्रस्य भुवनानि --

१. भुवनानि --

मित्रस्य भुवनं ख्यातं, ब-वर्णस्य विशेषतः ।
कश्यपं भुवनं प्रोक्तं, भ-वर्णस्य च सुन्दरम् ॥६२१॥
भीमं हि भुवनं ख्यातं, म-वर्णस्य विशेषतः ।
ईशानभुवनं प्रोक्तं, य-वर्णस्य मनोरमम् ॥६२२॥
भुवनं वै पाशुपतं, र-वर्णस्य मनोहरम् ।
भवस्य भुवनं ख्यातं, ल-वर्णस्य विशेषतः ॥६२३॥

२. ध्यानफलम् —

अहङ्कारविनाशश्च, श्रेष्ठो योगिषु जायते ।
निर्मोही गद्यपद्यानां, रचनासु प्रशिक्षितः ॥६२४॥
चन्द्राकारं हि यद्यन्त्रं, जलं तत्त्वं दलानि षट् ।
स्थानं मेढ्रञ्च सिन्दूरो, वर्णः शक्तिर्हि डाकिनी ॥६२५॥

६१. मणिपूरचक्रस्य भुवनानि –

१. भुवनानि –

स्थलेश--भुवनान्यष्टौ, ढ-वर्णश्च प्रकीर्तितः ।
चन्द्रस्य भुवनं चित्ते, श्रोत्रे दिग्भवनं तथा ॥६२६॥

सूर्यस्य भुवनं नेत्रे, तद्वायोर्भुवनं त्वचि ।
पृथिव्या भुवनं घ्राणे, जिह्वायां वरुणस्य च ॥६२७॥
तदग्नेर्भुवनं वाचि, चेन्द्रस्य भुवनं करे ।
तद्विष्णोर्भुवनं पादे, भुवनानि स्मृतानि वै ॥६२८॥

२. ध्यानफलम् —

संहारपालने शक्तश्चतुरो वचनेषु च ।
सरस्वती च जिह्वायां, सदा तस्य प्रनृत्यति ॥६२९॥
बीजस्य वाहनं मेषः, तत्त्वमग्निर्दलं दश ।
देवश्चेन्द्रो देवशक्तिर्लाकिनीनीलवर्णकः ॥६३०॥
यन्त्रं त्रिकोणं नाभिश्च, स्थानं प्रोक्तं मनीषिभिः ।
... ... ॥६३१॥

६२. अनाहतचक्रस्य भुवनानि —

१. भुवनानि —

तत्त्वं वायुर्देवशक्तिः, काकिनी वाहनं मृगः ।
दलं द्वादशसंज्ञञ्च, यन्त्रं षट्कोणनामकम् ॥६३२॥
स्थानञ्च हृदयं देवश्चेशानोऽरुणवर्णवान् ।
....॥६३३॥

२. ध्यानफलम् —

वचनेषु समर्थश्च, सिद्धिरीशत्वभाग्भवेत् ।
योगीश्वरो ज्ञानवांश्च, राज्यशर्क्तिजितेन्द्रियः ॥६३४॥
परकायाप्रवेशे हि, समर्थः पृथिवीतले ।

६३. चक्राणां भेदनप्रक्रमेण नादोपत्तिः —

आत्मनो ग्रहणं कुर्याद्, दीक्षाकाले गुरुर्धियाम् ।
प्रविभज्यात्मनात्मानं, सृष्ट्वा भावान् पृथग्विधान् ॥६३५॥
सर्वशक्तिसुसम्पन्नः, स्वप्ने भोक्ता प्रपद्यते ।
भित्त्वा बिन्दुं ततो देवि, अर्धचन्द्रं विभेदयेत् ॥६३६॥

Scanned by CamScanner

भिद्यतश्चार्धचन्द्रस्य, ललाटे झिमझिमायते ।
अर्द्धचन्द्रं सुभित्त्वा वै, भेदयेत्तु निरोधनीम् ।।६३७।।
तस्यां तु भिद्यमानायां, शब्दः सिमसिमायते ।
ततः सद्यो भवेदात्मा, तां तां गतिमवाप्नुयात् ।।६३८।।
निरोधनीं भेदयित्वा, ततो नादं व्रजेदधः ।
वंशशब्दसमः शब्दस्तत्र सूक्ष्मः प्रजायते ।।६३९।।
भेदयेन्नादसंस्थानं, ब्रह्मरन्ध्रं सुदुर्भिदम् ।
शक्तिं भित्त्वा ततो देवि, यथेष्टं व्यापिनी भवेत् ।।६४०।।
अनुभवो भवेत्तत्र, स्पर्शो यद्वत् पिपीलिका ।
भित्त्वा वै व्यापिनीं देवि, समनायां मनस्त्यजेत् ।।६४१।।
मनसा तु मनस्त्यक्त्वा, जीवः केवलतां व्रजेत् ।
उन्मना सा तु विज्ञेया, मनः सङ्कल्प उच्यते ।।६४२।।
सङ्कल्प्य क्रमतो ज्ञानमुन्मनायुगपत् स्थितम् ।
... ...।।६४३।।
मूलाधारस्थवह्न्यात्मतेजोरूपा व्यवस्थिता ।
जीवशक्तिः कुण्डलाख्या, प्राणाकारेण तेजसा ।।६४४।
पूर्वाम्नायो बिन्दुरूपं, षट्कोणं दक्षिणः स्मृतः ।
अष्टपत्रं पश्चिमं तूत्तरं स्यात् षोडशच्छदम् ।।६४५।।
ऊर्ध्वंत्रिकोणरूपं स्यात्, पातालं च त्रिवृत्तकम् ।
उपाम्नायपराम्नाया, वलयद्वयरूपिणः ।।६४६।।
आनन्दं भूपुरस्यैकं, रहस्यं वलयद्वयम् ।
... ... ।।६४७।।
चिन्तनं प्रथमे चक्रे, कुण्डलीक्रम उच्यते ।
चिन्तनं द्वितीये चक्रे, मिश्रणाख्यो भवेत्क्रमः ।।६४८।।
तृतीयं लम्बिकाचक्रं, तत्तुर्याक्रमचिन्तनम् ।
संवरोधिक्रमश्चैव, कथ्यते बिबुधैः सदा ।।६४९।।

Scanned by CamScanner

शाम्भवक्रमतश्चैव, चिन्तयेत् परमेश्वरीम् ।
तत्पञ्चमोर्ध्वचक्रमाज्ञायां हंसक्रमेण वै ॥६५०॥
बैन्दवादि-महाबिन्दु-क्रमेण वै सुचिन्तयेत् ।
पूर्ववद् भ्रमयेद् देवि, तत्कुण्डलीक्रमेण च ॥६५१॥
षष्ठं वै चिन्तयेद् देवि, गुरुपद्मे तु लम्बिकाम् ।
सप्तमं चिन्तयेद् देवि, समाधिं सौविकल्पितम् ॥६५२॥
महावैभवसंयुक्तः, साक्षाच्छिवमयो भवेत् ।
तेनातिमन्दभाग्योऽपि, कुबेरस्याधिपो भवेत् ॥६५३॥
क्रमदीक्षासमायुक्तो, चिन्तयेच्चक्रमुत्तमम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तं, सर्वैश्वर्यप्रदायकम् ॥६५४॥

६४. शिरःस्थ–नाडीविवरणम् —

सुषुम्नान्तर्गतं विश्वं, तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
नानानाडीप्रस्रवणं, सर्वभूतान्तरात्मनि ॥६५५॥
ऊर्ध्वमूला अधःशाखा, वायुमार्गे च सर्वगाः ।
द्विसप्ततिसहस्राणि, नाड्यः स्युर्वायुगोचराः ॥६५६॥
एतासु मुख्या या नाड्यस्तासां मन्त्रनिदर्शनम् ।
क्रियते साधना कर्मसमृद्ध्यै मुख्यरूपतः ॥६५७॥
वलयाकाररूपेण, रसनोपस्थ एव हि ।
पृथग् भूत्वा क्रमेणैवं, श्रोत्रं चक्षुश्च मस्तकम् ॥६५८॥
सर्वस्य प्राणिनो लोके, यदा वै जन्म जायते ।
तदा कुण्डलिनी तस्य, प्रबुद्धैव सदा भवेत् ॥६५९॥
जन्मकाले तु जिह्वायामुपस्थे सक्रिया सती ।
बालस्यादौ भावयते, ज्ञानं सा स्वादजं तदा ॥६६०॥
नेत्रयोः सा कुण्डलिनी, जायते सक्रिया ततः ।
तत्र दृष्टिभवं ज्ञानमुत्पादयति नित्यशः ॥६६१॥
कर्णयोश्च ततो बुद्धा, श्रुतिसौख्यं प्रयच्छति ।
ततो नासिकायां घ्राणशक्तिमुत्पादयत्यहो ! ॥६६२॥

Scanned by CamScanner

मस्तिष्के च ततो ज्ञानं, विद्यां वर्धयते ततः ।
क्रमादुपस्थे सक्रियतां, व्रजतीति सुनिश्चितम् ॥६६३॥
तदैव साधनां कृत्वा, वीर्यसंरोधकारिणीम् ।
निरुद्धां बोधयेत् तर्हि, वीर्यमोचनकारिणी ॥६६४॥
चित्राऽवरुद्धा भवति, ततो वीर्यं निरोधयेत् ।
महारजसि तत् तुन्दे, शुक्रं मिलति निश्चितम् ॥६६५॥
तन्मेलनादूर्ध्वरेता, जायते क्रमशस्तदा ।
ओजस्तेजश्च वर्धते, तत्प्रभावात् पुनस्तदा ॥६६६॥
.... ॥६६७॥
मस्तिष्काग्रेऽणिमादीनां, भागो जागर्ति सर्वथा ।
तत एव च संसिद्धिं, लभते मोक्षरूपिणीम् ॥६६८॥
कुण्डलिन्याः स्वरूपं तु, पारदाभं प्रचक्षते ।
यतः पारदवन्नित्यं, भिद्यते युज्यते सदा ॥६६९॥
तथाऽप्येकाकारैव, तिष्ठन्ती योगिनोऽधिपा ।
शरीरे बोधमापन्ना, सिद्धिं यच्छति सर्वदा ॥६७०॥
सर्वपापहरा नाडी, नासातो राजदन्तगा ।
सव्यापसव्यमार्गेण, सर्वपापक्षयङ्करी ॥६७१॥
विभक्तसर्वतत्त्वा च, राजदन्ता स्थितोदरे ।
कुरुते सर्वजीवानां, शरीरपोषणं ततः ॥६७२॥
सूक्ष्मतत्त्वं प्राणिदेहे, रसनोपस्थभागयोः ।
... ... ॥६७३॥
सर्वशास्त्रार्थबोधिनी, नाडीष्वन्यतमा स्मृता ।
मस्तकात् पादपर्यन्तं, निष्क्रम्य व्याप्यते सदा ॥६७४॥
घातावघातयोर्योगक्रिययोद्बोध्यते सदा ।
ग्रन्थानां स्पर्शमात्रेण, ज्ञानं वै जायते तदा ॥६७५॥

१–मणिपूरे ।

नाडीष्वेका विशिष्टात्मतत्त्वज्ञानप्रबोधिनी ।
यया तत्त्वगतं ज्ञानं, समस्तं जायते किल ।।६७६।।
तत्त्वज्ञानेन तेषां वै, तत्त्ववीक्षणशक्तता ।
क्षमत्वमाधिपत्येऽपि, भवतीति सुनिश्चितम् ।।६७७।।
निद्रापहारिणी नाडी, यया निद्राधिपो भवेत् ।
सहस्रवर्षपर्यन्तमिच्छानिद्रा तु जायते ।।६७८।।
तत्त्वेषु ननु न्यूनेषु, पूरणे पोषणे क्षमा ।
तत्त्वपूरणिका ख्याता, सर्वतत्त्वप्रपोषिणी ।।६७९।।
भोजनादिषु तत्त्वानां, या वै विभजने क्षमा ।
विभक्तसर्वतत्त्वा वै, तत्त्वातत्त्वविभाजनात् ।।६८०।।
शीतोष्णसुखदुःखानां, भावनाक्षयकारणात् ।
द्वन्द्वक्षयकरी नाडी, द्वन्द्वव्यूहविमुक्तिदा ।।६८१।।
सर्वेषामतिसूक्ष्माणां, तत्त्वानां ग्रहणे क्षमा ।
निम्नातिनिम्नगमनादूर्ध्वं सम्प्रेषणात्तथा ।।६८२।।
अतीन्द्रियसुखं सर्वमिन्द्रियाणां यतो हि या ।
अनुभावयते नाडी, सर्वानन्दकरी तु सा ।।६८३।।
एतासां ज्ञानतो योगाभ्यासः सम्पद्यते नृणाम् ।
गुदलिङ्गान्तरे चक्रमाधाराख्यं चतुर्दलम् ।।६८४।।
प्रकृतिर्महदहङ्कारतन्मात्रा दलानि हि ।
परमाः सहजास्तावदानन्दो धीरपूर्वकः ।।६८५।।
योगानन्दश्च तस्य स्यादैशानादिदले फलम् ।
तत्र कुण्डलिनी ब्रह्मशक्तिराधारपङ्कजे ।।६८६।।
आब्रह्मरन्ध्रमृजुतां, नीते या साऽमृतप्रदा ।
स्वाधिष्ठानं लिङ्गमूले, षट्पत्रं चक्रमस्य तु ।।६८७।।
पत्राणि विषयाभासौ, वृत्तिः कान्तिः स्थितिर्लयः ।
पूर्वादिषु दलेष्वाहुः, फलान्येतान्यनुक्रमात् ।।६८८।।

Scanned by CamScanner

प्रश्रयः क्रूरतागर्वनाशौ मूर्च्छा ततः परम् ।
अवज्ञा चाप्यविश्वासः, कामशक्तेरिदं गृहम् ॥६८६॥
नाभौ दशदलं चक्रं, मणिपूरकसंज्ञकम् ।
विकृतिप्रत्ययौ बिम्बचैतन्यं सूक्ष्मदर्शनम् ॥६९०॥
उत्कण्ठोपाधिनिर्बन्धशिक्षाव्याजा दलानि च ।
सुषुप्तिरथ तृष्णा स्यादीर्ष्या पिशुनता तथा ॥६९१॥
लज्जा भयं घृणा मोहः, कषायोऽथ विषादिता ।
क्रमात् पूर्वादिपत्रेषु, स्याद् भानुभवनं च तत् ॥६९२॥
हृदयेऽनाहतं चक्रं, शिवस्य प्रणवाकृतिः ।
पूतास्थानं तदिच्छन्ति, दलैर्द्वादशभिर्युतम् ॥६९३॥
अवहेला विसंवादो, व्याहारोऽप्यवलम्बनम् ।
शरीरस्याध उत्सेधः, प्रकर्षः संविभागिता ॥६९४॥
कैतवं दान-वैक्लव्ये, सर्वशेषे विचारणा ।
फलं च साम्प्रतं वच्मि, तत्र तत्र समुद्भवम् ॥६९५॥
लौल्यं प्रणाशः कपटं, वितर्कोऽथानुतापिता ।
आशाप्रकाशश्चिन्ता च, समीहा समता तथा ॥६९६॥
क्रमेण दम्भो वैक्लव्यं, विवेकोऽहम्मदस्ततः ।
फलान्येतानि पूर्वादिदलस्थस्यात्मनो जगुः ॥६९७॥
कण्ठोऽस्ति भारतीस्थानं, विशुद्धिषोडशच्छदम् ।
क्रमेण वक्ष्यमाणानि, छदनानि निशामय ॥६९८॥
क्षयः प्रभावो विच्छेदजीवनग्लानियुक्तयः ।
भावना रचना स्वादविभ्रमौदास्यबुद्धयः ॥६९९॥
विक्रमः स्वैरता चित्तविह्वलत्वं विरोधिता ।
वक्ष्येऽधुना फलान्येषां, तत्तद्दलकलाजुषाम् ॥७००॥
बोधः प्रणव उद्गीथो, नैर्मल्यं शान्तता तथा ।
स्वाहा नमोऽमृतं षड्ज, ऋषभस्तदनन्तरम् ॥७०१॥

Scanned by CamScanner

गान्धारो मध्यमश्चापि पञ्चमो धैवतस्तथा ।
निषादः सर्वशेषे स्यात्, क्रमेण सुरवन्दिते ॥७०२॥
इति पूर्वादिपत्रस्थे, फलान्यात्मनि षोडश ।
ललनाख्यघण्टिकायां, चक्रं षोडश[1]पत्रकम् ॥७०३॥
पर्णान्यमुष्य वक्ष्येऽहं, क्रमेणैव सुरेश्वरि ।
विरागोन्मादनिर्वेदाऽवहेलामर्षभीतयः ॥७०४॥
तितिक्षास्फीतिलानर्थलालसोदारतास्तथा ।
स्वभावं साम्प्रतं वक्ष्ये, फलानि क्रमतः प्रिये ॥७०५॥
मदो मानस्तथा स्नेहः, शोकः खेदश्च लुब्धता ।
अरतिः सम्भ्रमश्चोर्मिः, श्रद्धा तोषोऽपराधिता ॥७०६॥
फलानि ललनाचक्रे, स्युः पूर्वादिदलेष्विति ।
भ्रूमध्ये त्रिदलं चक्रमाज्ञासंज्ञं दलानि तु ॥७०७॥
आविर्भाव-तिरोभावौ तत्परं च विकारिता ।
सत्त्वं रजस्तम इति, फलानि कथितानि ते ॥७०८॥
ततोऽप्यस्ति मनश्चक्रं, षड्दलं तद्दलानि तु ।
कामः क्रोधस्तथा लोभो, मोहो द्वेषोऽप्यसूयता ॥७०९॥
स्वप्नं रसोपयोगश्च, घ्राणं रूपोपलम्भनम् ।
स्पर्शनं शाब्दबोधश्च पूर्वादिषु दलेष्विति ॥७१०॥
ततोऽपि षोडशदलं, सोमचक्रमितीरितम् ।
एतद्दलानां नामानि, क्रमेण विनिबोध मे ॥७११॥
आशयोपशमप्रज्ञा, स्मृतयः सदसत्तथा ।
लयो निमित्तः सत्ता च, प्रमाणाक्षयवासना: ॥७१२॥
अद्वैतयोगं भूमिश्च, पिण्डाविद्या निवृत्तयः ।
दलेषु षोडशस्वस्य, कलाः षोडश संस्थिताः ॥७१३॥

---

१. ललनाचक्रे चतुष्षष्टिदलानि भवन्ति ।

Scanned by CamScanner

कृपा क्षमार्जवे धैर्यं, वैराग्य-धृति-सम्पदः ।
हास्यरोमाञ्चनिचयो, ध्यानञ्च स्थिरता तथा ।।७१४।।
गाम्भीर्यमुद्यमश्छन्नमौदार्यैकाग्रते तथा ।
फलान्येतानि जीवस्य, पूर्वादिदलगामिनः ।।७१५।।
चक्रं सहस्रपत्रं तु, ब्रह्मरन्ध्रे सुधाधरम् ।
तत्सुधासारधाराभिरभिवर्द्धयते तनुम् ।।७१६।।
सहस्रदलपद्मस्य, दलानामस्य नाम हि ।
फलानां चैव नामानि, नाब्रुवं विस्तृतेभर्यात् ।।७१७।।
गुदाच्च द्व्यङ्गुलादूर्ध्वमाधाराद् द्व्यङ्गुलादधः ।
एकाङ्गुलं देहमध्यं, तप्तजाम्बूनदप्रभम् ।।७१८।।
तत्रास्ते अग्निशिखा तन्वी, चक्रात्तस्मान्नवाङ्गुलैः ।
देहस्य कन्दोत्थसेधायामाभ्यां चतुरङ्गुलम् ।।७१९।।
ब्रह्मग्रन्थिरिति प्रोक्तं, तस्य नाम पुरारिणा ।
तन्मध्ये नाभिचक्रं तु, द्वादशारमवस्थितम् ।।७२०।।
लूतेव तन्तुजालस्था, तत्र जीवो भ्रमत्यसौ ।
सुषुम्णया ब्रह्मरन्ध्रमारोहत्यवरोहति ।।७२१।।
जीवः प्राणसमारूढो, रज्ज्वाङ्कोऽजाविकस्तथा ।
सुषुम्णां परितो नाड्यः, कन्दादौ ब्रह्मरन्ध्रतः ।।७२२।।
क्रोडीकृत्य स्थिताः कन्दशाखा इव महीरुहम् ।
सूक्ष्मातिसूक्ष्मरूपेण, तस्मात् सूक्ष्मतरेण च ।।७२३।।
चतुर्विंशतिसाहस्रा, नाड्यस्तस्याः समीपगाः ।
तासां भूरितराणां तु, मुख्याः प्रोक्ताश्चतुर्दश ।।७२४।।
सुषुम्णेडा पिङ्गला च, कुहूस्था च सरस्वती ।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च, वारणा च यशस्विनी ।।७२५।।
विश्वोदरा शङ्खिनी च, ततः पूषा पयस्विनी ।
अलम्बुषेति तत्राद्यास्तिस्रो मुख्यतमा मताः ।।७२६।।

Scanned by CamScanner

सुषुम्णा तिसृषु श्रेष्ठा, शाङ्करी मुक्तिमार्गगा ।
कन्दमध्ये स्थिता तस्या, इडा सव्येऽथ दक्षिणे ॥७२७॥
पिङ्गले द्वे पिङ्गलयोश्चतस्रश्चन्द्रभास्करौ ।
क्रमात् कालगतेर्हेतुः, सुषुम्णा कालशोषिणी ॥७२८॥
सरस्वती कुहूश्चास्ते, सुषुम्णायास्तु पार्श्वयोः ।
इडायाः पृष्ठपूर्वस्थे, गान्धारी हस्तिजिह्वके ॥७२९॥
क्रमात् पूषायशस्विन्यौ, पिङ्गला पूर्वपृष्ठयोः ।
विश्वोदरा मध्यदेशे, स्यात् कुहूहस्तिजिह्वयोः ॥७३०॥
मध्ये कुहू-यशस्विन्योर्वारणा संस्थिता मता ।
पूषा सरस्वतीमध्यमधिशेते पयस्विनी ॥७३१॥
अङ्गुष्ठाद् दक्षिणाङ्घ्रिस्था, देहे विश्वोदराखिले ।
शङ्खिनी सव्यकर्णान्ते, पूषा त्वावामनेत्रतः ॥७३२॥
यशस्विनी तु वितता, दक्षिण-श्रवणावधि ।
अलम्बुषा ह्यधोमूले, नवलक्षव्यवस्थिता ॥७३३॥
पुनरन्याः शतं चैका, नाडीर्विग्रहगामिनीः ।
जगाद भगवान् रुद्रस्ता अपि व्याहरामि ते ॥७३४॥
सर्गा विसर्गा धमनी, कम्पिनी बन्धिनी हिता ।
निम्नाऽथ भासुरा सङ्कोचिनी दूता प्रकाशिनी ॥७३५॥
प्रबुद्धा क्षेपिणी च स्यादालस्याथ विलम्बिता ।
घर्घरा वेशिनी पूर्णा, क्षिप्ता रूक्षा च भोगिनी ॥७३६॥
क्लिन्ना स्निग्धा तथा चण्डा, चण्डा भानुमती ध्रुवा ।
केकरा कुटिला शुद्धा, धरित्री दर्दुराकुला ॥७३७॥
काकतुण्डी मनोमाला, चित्रा तेजस्विनी सती ।
अव्यक्ता मालिनी मन्दा, द्राविणी मधुमत्यपि ॥७३८॥
चेतना मुदिता भ्रामिण्यतो रसवहापि च ।
सौवीरी कपिला कर्षिण्युत्तरा रञ्जिनी तथा ॥७३९॥

सुमुखी रेवती विश्वदूता चाप्यायनी ततः ।
चन्द्रा हेमा च मैत्री च, नन्दा चापि कपर्दिनी ।।७४०।।
तन्द्रावती विशाला च, विचित्रा माण्डवी तथा ।
कल्पा सुकल्पा तदनु, लोहिनी पूतनाऽपि च ।।७४१।।
धारिणी धोरणी धीरा, सुरभिर्वेगवत्यपि ।
विवर्णा कृन्तनी चैव, विकल्पा कोटराऽचला ।।७४२।।
तपिनी तापिनी धूम्रा, मरीचिर्ज्वालिनी रुचिः ।
अग्निज्वाला च सम्मोहा, मूला स्वप्नावहापि च ।।७४३।।
तन्द्रावती लम्बिका च, घण्टिकाऽविग्रहापि च ।
कैवल्या च तुरीया च, विश्रान्तिश्च प्रशान्तया ।।७४४।।
योगिनी श्रेण्यापि ततो, निर्वाणा चापुनर्भवा ।
अमृता सर्वशेषे च, क्रमेणैताः प्रकीर्तिताः ।।७४५।।
योगैरेतासु सम्प्रेष्य, प्राणादिदशमारुतान् ।
यच्चिकीर्षति तत्सर्वं, संसाधयति योगवित् ।।७४६।।

६५. सहस्रारचक्रनाड्यो वायवश्च —

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो, विपरीताङ्गो हि संस्थितः ।
मस्तिष्कमध्ये तस्यैव, शरीराङ्गविनिःसृताः ।।७४७।।
सन्ति नाड्यो विभिन्ना याः, सूक्ष्माः केश इवाश्रिताः ।
एकैककेशसंस्थाश्च, नाड्यः षोडश षोडश ।।७४८।।
इच्छानाड्यस्तु ताः प्रोक्ता, वैशिष्ट्येन समन्विताः ।
क्रियाकाले प्रवर्धन्ते, लुप्यन्ते च ततः परम् ।।७४९।।
कयाऽपि दृष्ट्या नेक्ष्यन्ते, साधनैरपि नैव च ।
यदा सक्रियतां यान्ति, तदैवानुभवो भवेत् ।। ७५०।।
मूलस्रोतः संस्कृताख्या, नाडी रागास्तु तद्भवाः ।
ष-रि-ग-म-प-धा-नीति, रागाणां सारसूत्रिका ।।७५१।।

Scanned by CamScanner

यस्मात् कस्मादतो वाद्यात्, स्वराः सप्तैव शब्दिताः ।
भवन्ति नान्ये सर्वत्र, तथेयं सुरभारती ॥७५२॥
यत्र कुत्रापि प्रोच्येत, समानैव तदोच्यते ।
वेदादीनां तथा पाठः, सर्वत्रैकस्वरेण हि ॥७५३॥
जायते नात्र सन्देहो, यथा वेदेषु भाषितः ।
यथा नाड्या च भाष्यन्ते, तथा साकं परा अपि ॥७५४॥
नाड्यो भवन्ति तासां तु, जननी संस्कृता स्मृता ।
सैव जिह्वेति सम्प्रोक्ता, ह्युच्चावचक्रियान्विता ॥७५५॥

संयोगाद्बन्धनादीनामन्या भाषास्तयोच्यते ।
एवं यदाऽपरा नाड्यः, सक्रियाः प्रभवन्ति हि ॥७५६॥
तदा पृथक् पृथग् भाषा, उच्चार्यन्ते क्रमेण ताः ।
यदाऽन्यो मनुजो वक्ति, तदा जागर्तिमास्थिता ॥७५७॥

उच्चारणं प्रारभते, तद्भाषारूपसंयुता ।
यां भाषां नैव जानीमो, न च तां गदितुं क्षमाः ॥७५८॥

न श्रुता नावगच्छामः, परं सा ध्यानतो यदि ।
श्रूयते चेत्तदा नाडी, चैतन्यं साऽधिगच्छति ॥७५९॥

तत्प्रभावाद् वयं भाषां, ब्रूमस्तामप्रयत्नतः ।
चतुःषष्टि समाख्याता, एता नाड्यो व्यवस्थिताः ॥७६०॥
चतुःषष्ट्यक्षररूपा, मातृकाशक्तयः स्मृताः ।
जिह्वायां लिङ्ग[1]मध्ये च, योनौ वा नाडिका भृशम् ॥७६१॥

स्थित्वैताः प्राणिनं नैकानानन्दान् प्रापयन्ति च ।
ललनाचक्रमागत्य, नाड्य एताः पुनः पुनः ॥७६२॥

चक्षुर्नासाहस्तपादेष्विन्द्रियेषु प्रसारिताः ।
सङ्कोचमाप्ताः सर्वत्र, प्रवर्तन्ते यथा तथा ॥७६३॥

---

१. नन्वुपस्थे । पाठा०

तेषामेवाश्रयेणात्र, सुखानि प्रददन्ति ताः ।
श्रीयन्त्रस्य च यावत्यः, सन्त्यावरणदेवताः ।।७६४।।
तासां नामानि नाडीनां, स्वरूपाण्येव सन्ति हि ।
श्रीयन्त्रावरणे मुख्ये, देवते प्रतिपादिते ।।७६५।।
कालिका सुन्दरी चेति, सर्वसौख्यप्रदे उभे ।
कालिका कृष्णवर्णत्वात्, सुन्दरी रक्तवर्णतः ।।७६६।।
एवं नाड्यां संस्कृतायां, वर्धते ज्ञानमुत्तमम् ।
पठनान्मननाच्चैव, चिन्तनादपि नित्यशः ।।७६७।।
साधनातो गुरूणां च, कृपातः प्राप्यते सदा ।
एतदेवाक्षरं ब्रह्म, सृष्टि-स्थिति-लयादिकान् ।।७६८।।
अकरोत् कुरुते नित्यं, करिष्यति न संशयः ।
साधनायै स्वरूपं तन्मननाच्चिन्तनाच्च यत् ।।७६९।।
प्रबुद्धं सत् स्वरूपं स्वं, प्रकटय्येष्टमृच्छति ।
... ... ।।७६९।।(अ)

विवेचनी च श्रमिका, मनोबुद्धि-प्रवर्तिका ।
विषयग्राहिणी नाडी, विद्यते सत्प्रवर्तनी ।।७७०।।
स्वयं संरक्षणी नाडी, तथा स्वोत्कर्षणी स्मृता ।
एवं शास्त्रेषु नाडीनां, सप्त भेदाः प्रकीर्तिताः ।।७७१।।
शक्तिर्विवेचनी नाम, चतुर्धा परिकीर्तिता ।
न्यायोपमानसत्ताख्ये, मनुष्यत्वेतिनामिका ।।७७२।।
तथा मृदुलता शक्तिः, क्रमशः परिकीर्तिता ।
... ... ।।७७३।।
नाडी च श्रमिका चेयं, मुनिभिः पञ्चधा[1] स्मृता ।
मैत्रीसत्ता स्नेहसत्ता, पितृसत्ताऽपरिच्छदा ।।७७४।।
वासानुरागसत्तेयं, सत्ता सम्मिलनात्मिका ।
... ... ।।७७५।।

१. स्नेहसत्तायां सम्मिलनात्मिका मिलितेति कृत्वा पञ्चधेति जगुः ।

मनःप्रवर्तिका शक्तिः, पञ्चधा परिकीर्तिता ।
काव्यानुवर्तनयुता, सुप्रतीकात्मिका तथा ॥७७६॥
प्रमोदरचनासत्ता, प्रथिता पृथिवीतले ।
... ... ॥७७७॥

विषयग्राहिणी शक्तिर्नित्यं द्वादशधा स्मृता ।
रूपाङ्ककालवृत्तान्तवर्णस्थानव्यवस्थिता ॥७७८॥
प्रमाणगुप्तारागवाग्व्यापारात्मिकाः खलु ।
प्रविभक्तप्रमाणाख्या, कथिता क्रमशो बुधैः ॥७७९॥
... ... ।

शास्त्रेषु कथिता शक्तिः, पञ्चधा सत्प्रवर्तिका ॥७८०॥
अन्तःकरणशुद्ध्यर्था, सत्ता चैवैषणात्मिका ।
आत्मज्ञानात्मिका भक्तिः, सत्ता चोपकृतिः स्मृता ॥७८१॥
... ... ।

सेयं संरक्षणी शक्तिः, षड्भेदात्मिका मता ॥७८२॥
[1]प्राणोपार्जन-संहार-शौर्य-पोषण-संयुता ।
गोपनाख्या च सत्तेयं, क्रमशः परिकीर्तिता ॥७८३॥
... ... ।

सेयं स्वोत्कर्षणी शक्तिश्चतुर्धा मुनिभिर्मता ॥७८४॥
आत्मश्लाघात्मिका सत्ता, सावधानात्मिका खलु ।
सम्मानसत्तानाम्नीयं, सत्ता दार्ढ्यात्मिका स्मृता ॥७८५॥
सर्वशास्त्रार्थबोधिनी, तत्त्वज्ञानप्रबोधिनी ।
निद्रापहारिणीनाम्नी, सर्वतत्त्वप्रपोषणी ॥७८६॥
विभक्तसर्वतत्त्वा च, द्वन्द्वक्षयकरी तथा ।
सूक्ष्मातिसूक्ष्मतत्त्वानां ग्राहिणी चोर्ध्वगामिनी ॥७८७॥

---

१. प्राणस्नेहसत्ता हि प्राणशब्देन गृह्यते ।

सर्वानन्दकरी सेयमधोगामिनीसंज्ञका ।
यां ज्ञात्वा तु महायोगी, साक्षाद् ब्रह्ममयो भवेत् ।।७८८।।
विवेचनी चाश्रमिका, मनोबुद्धिप्रवर्तिका ।
विषयग्राहिणी नाडी, विद्यते सत्प्रवर्तिनी ।।७८९।।
अथ संरक्षणी नाडी, तथा स्वोत्कर्षणी स्मृता ।
एवं शास्त्रेषु नाडीनां, सप्त भेदाः प्रकीर्तिताः ।।७९०।।
नाडी चाश्रमिका चेयं, मुनिभिः पञ्चधा स्मृता ।
मैत्रीसत्ता स्नेहसत्ता, पितृसत्ता परिच्छदः ।।७९१।।
वासानुरागसत्तेयं, सत्ता सम्मिलनात्मिका ।
सेयं संरक्षणी शक्तिः, षड्भेदात्मिका मता ।।७९२।।
प्राणोपार्जनसंहार-शौर्यपोषणसंयुता ।
गोपनाख्या च सत्तेयं, क्रमशः परिकीर्तिताः ।।७९३।।
सेयं स्वोत्कर्षणी शक्तिश्चतुर्धा मुनिभिर्मता ।
आत्मश्लाघात्मिका सत्ता, सावधानात्मिका खलु ।।७९४।।
सम्मानसत्तानाम्नीयं, सत्ता दार्ढ्यात्मिका स्मृता ।
शास्त्रेषु कथिता शक्तिः, पञ्चधा सत्प्रवर्तिका ।।७९५।।
अन्तःकरणशुद्ध्यर्था, सत्ता वै चैषणात्मिका ।
आत्मज्ञानात्मिका भक्तिः, सत्ता चोपकृतिः स्मृता[१] ।।७९६।।
मनःप्रवर्तिका शक्तिः, पञ्चधा परिकीर्तिता ।
काव्यानुवर्तनयुता, सुप्रतीकात्मिका तथा ।।७९७।।
प्रमोदरचनासत्ता, प्रथिता पृथिवीतले ।
विषयग्राहिणी शक्तिर्नित्यं द्वादशधा स्मृता ।।७९८।।
रूपाङ्ककालगुरुता, — वर्णस्थानव्यवस्थिता ।
प्रमाणगुरुता राग—वाग्व्यापारात्मिका खलु ।।७९९।।

---

१. अत्र सार्धचतुःपद्यानां पूर्ववदेवावर्तनं विद्यते ।

प्रविभक्तप्रमाणाख्या, कथिता क्रमशो बुधैः ।
शक्तिविवेचनी नाम, चतुर्धा परिकीर्तिता ॥८००॥
न्यायोपमानसत्ताख्ये, मनुष्यत्वेतिनामिका ।
तथा मृदुलताशक्तिः, क्रमशः परिकीर्तिता ॥८०१॥
कण्ठोर्ध्वे परमेशानि, लम्बिका चतुरङ्गुले ।
चतुःषष्टिदले पद्मे, चाक्षराण्यपि सन्त्यलम् ॥८०२॥
महाकाली महालक्ष्मीर्महापूर्वा सरस्वती ।
त्रिशक्तिश्चामुण्डामध्ये, लम्बिकायां सुशोभिताः ॥८०३॥
त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा, वर्णाः शम्भुमते मताः ।
प्राकृते संस्कृते वापि, स्वयं प्रोक्ताः स्वयम्भुवा ॥८०४॥
अनुस्वारो विसर्गश्च, क ≍ पौ चापि पराश्रयौ ।
दुःस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो, लृकारः प्लुत एव च ॥८०५॥
चतुर्णामेव चक्राणामैक्याद् यल्लम्बिकाभिधम् ।
चक्रं सम्पद्यते तस्य, चतुःषष्टिदलानि वै ॥८०६॥
भवन्ति मातृकास्तत्र, तावत्यः समुपासिताः ।
तारायां मातृका एव, वर्णरूपेण संस्थिताः ॥८०७॥
त्रिषष्टिवर्णाः विख्याताः, सन्ति तत्र महौजसः ।
महाबिन्दुस्तथा पूर्णचतुःषष्ट्यङ्को मतः ॥८०८॥
वियतोऽधिपतिस्तत्र, देवता तु सदाशिवः ।
तत्कर्णिकासमासीनः, शान्त्यतीतेश्वरः प्रभुः ॥८०९॥
पञ्चवक्त्रो दशभुजो, विद्युत्पुञ्जनिभाकृतिः ।
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च, विद्याशान्तिरनुक्रमात् ॥८१०॥
परिवार्य स्थिताश्चैता, शान्त्यतीतस्य सुन्दरि ।
वामभागे समासीना, शान्त्यतीता मनोन्मनी ॥८११॥
पञ्चवक्त्रधराः सर्वा, दशबाह्विन्दुभूषणाः ।
बिन्दुतत्त्वं समाख्यातं, कोटचर्बुदशतैर्वृतम् ॥८१२॥

... ... ।
सहस्रारं महापद्मं सप्तभागे व्यवस्थितम् ॥८१३॥

६. आज्ञाचक्रं नाड्यो वायवश्च

हस्तिजिह्वा च गान्धारी, तथा चालम्बुषा पुनः ।
आज्ञाचक्रस्य[1] नाड्यः स्युर्द्वौ वायू च तथोदितौ ॥८१४॥

६७. विशुद्धचक्रनाड्यो वायवश्च —

पूषा यशस्विनी नाड्यौ, कर्णयोर्विशतः सदा ।
स्कन्धयोर्वारुणा चैव, व्याप्ता वै मारिका[2] तथा ॥८१५॥

अन्यास्तु मातृकास्तिस्रः, शिवा बाला सरस्वती[3] ।
अमृता श्रीरवन्ती च, तथैव च कुमारिका ॥८१६॥

निःसृता दलमध्याभ्यां, शोभिताश्च यथाक्रमम् ।
मध्ये स्कन्धे च शीतापि, प्रादुर्भूता च नाडिका ।
वायवः षोडश ज्ञेया, विशुद्धे च यथाश्रुतम् ॥८१७॥

६८. अनाहतचक्रनाड्यो वायवश्च —

वृन्दा च शारदा[4] नीला, पीता द्वादश-वायवः ।
अनाहते भवन्त्येवं, नाड्यो वायुक्रमश्च वै ॥८१८॥

६९. मणिपूरचक्रनाड्यो वायवश्च —

तारका माधवी तारा, मुक्ता काली बिजौलिका ।
इल्ता शुक्रेल्तिकातीतास्तारा च तारका तथा ॥८१९॥

विश्वोदरी शारदा च, नाड्यौ वै मणिपूरके ।
स्तनयोर्नाडिकास्तिस्रो, निःसरन्ति विनिश्चितम् ॥८२०॥

दशैव वायवः प्रोक्ता, मणिपूरे सदैव हि ।
... ... ॥८२१॥

१—चक्रे तु २—एमारिका ३—पयस्विनी ४—अवन्तिका ।

Scanned by CamScanner

७०. स्वाधिष्ठानचक्रनाड्यो वायवश्च —

शङ्खिनी चैव सूत्रा च, विश्वा चार्वन्तिका तथा ।
उपस्थे च कुहू व्याप्ता, इमा नाड्यस्तु विश्रुताः ॥८२२॥
षडेव वायवो ज्ञेयाः, स्वाधिष्ठाने यथोदिताः ।
... ... ॥८२३॥

७१. मूलाधारचक्रनाड्यो वायवश्च —

कालधमनील्तिले[1] च, तथा नाडी च शङ्खिनी ।
पायोर्निःसृत्य संव्याप्ता, सहस्रारावधौ हि सा ॥८२४॥
चत्वारो वायवो ज्ञेया, मूलाधारे यथाक्रमम् ।
... ... ॥८२५॥

७२. मिश्रचक्रनाड्यो वायवश्च —

मिश्रचक्रेषु नाड्यस्तु, वायवश्च यथाक्रमम् ।
सम्पूज्य भान्ति चक्रस्थाः, शास्त्रानुमोदितं यथा ॥८२६॥

७३. पञ्चीकरण-शक्तयः —

पृथिव्यापस्तथा तेजो, वायुराकाश एव च ।
पञ्चभूतात्मको देहो, ज्ञातव्यो हि वरानने ॥८२७॥
अस्थि मांसं त्वचा नाडी, रोम चैव तु पञ्चमम् ।
पृथ्वी पञ्चगुणा चोमा, दुर्गा च जयपूर्विका ॥८२८॥
उग्रचण्डा तथा दुर्गा, वनदुर्गा च शक्तयः ।
कीर्तिरस्त्रान्वितञ्चैव, ठःद्वयं साहसन्तथा ॥८२९॥
सफलताग्निजाया च, मृत्युञ्जयस्तथैव च ।
विजयो निर्भयश्चैव, वायव्यं खलु सर्वदा ॥८३०॥
दुर्गायाः सर्गबीजं च, दुर्गाबीजन्तथैव च ।
सर्वतः सिद्धविद्या वैं, पृथ्वीतत्त्वं च वै शृणु ॥८३१॥

१—कालधमनीस्तले । पाठा०

ब्रह्मा देवश्च वर्णश्च, पतिञ्चाधो विशुद्धकम् ।
... ... ॥८३२॥

शुक्रशोणितमज्जाश्च, मूत्रं लाला च पञ्चमम् ।
आपः पञ्चगुणाः प्रोक्तास्तारा दक्षिणकालिका ॥८३३॥

भैरवी छिन्नमस्ता च, तथा धूमावती शुभा ।
दयाकूर्च्चवधूप्रेमकुन्ती (काली) स्मृतिस्तथैव च ॥८३४॥

प्रोक्ता शक्तिस्तथा ह्यत्र, कुलकुण्डलिनी ननु ।
योगिन्यथ रागो धूम्रं महाविद्या प्रकीर्तिताः ॥८३५॥

ऐशान्यां जलतत्त्वं च, विष्णुदेवस्तथा शृणु ।
श्यामवर्णन्तथा चाधश्चक्रं स्वाधिष्ठानकम् ॥८३६॥

क्षुधा तृष्णा तथा निद्रा, कान्तिरालस्यमेव च ।
तेजः पञ्चगुणं प्रोक्तं, त्रिपुरा बगला तथा ॥८३७॥

कमला चैव मातङ्गी, शक्तिश्च भुवनेश्वरी ।
अथाकर्षणशक्तिश्च, स्थिरभासा च वैभवम् ॥८३८॥

पद्मबीजं च हिस्सी[1] नु, प्रसादबीजं वै परा ।
ध्वनिमातङ्गबीजं च, मायाबीजं तथैव च ॥८३९॥

महाविद्या भवन्त्येता, आग्नेये रुद्रदेवताः ।
अग्निस्तत्त्वं तथा रक्तवर्णञ्चाहुर्विचक्षणाः ॥८४०॥

अधोमुखे मणिपूरे, ज्ञेया देव्यो ह्यनुक्रमम् ।
... ... ॥८४१॥

धावनं चलनं चेष्टा, सङ्कोचन-प्रसारणे ।
वायुः पञ्चगुणः प्रोक्तो, देवी सिद्धकरालिका ॥८४२॥

प्रत्यङ्गिरा सिद्धिलक्ष्मीर्भद्रकाली तथा पुनः ।
दश्यमङ्कुशमोजश्च, शोषणं बीजमेव च ॥८४३॥

विज्ञेया दुःखघ्नी शक्तिः, शिवः प्रसादो वै तथा ।
अहङ्कारश्च रावश्च, कामो हि कामबीजकम् ॥८४४॥

१. हिस्सी-पराप्रसाद इति ।

Scanned by CamScanner

सिद्धविद्या भवन्त्येता, वायुस्तत्त्वं तथेश्वरः।
नैर्ऋत्ये श्वेतवर्णश्च, ह्यधोवक्त्रमनाहतम् ॥८४५॥
देवी कामकला काली, इत्येताः शक्तयः क्रमात्।
रागद्वेषौ तथा लज्जा, भयं मोहश्च पञ्चमः ॥८४६॥
नभः पञ्चगुणं प्रोक्तं, कुब्जा चामुण्डिका तथा।
महाकाली महालक्ष्मीर्महापूर्वा सरस्वती ॥८४७॥
भयः सर्वगतश्चैव, विच्चेबीजं च सिद्धिदम्।
मोहश्च योगनिद्रा च, वाक् कामबीजं वै सदा ॥८४८॥
क्रोध ऐश्वर्यलज्जे च, तथेच्छा च लक्ष्मीः खलु।
विद्या ज्ञेयाः तथा कामवाग्बीजं शोक एव च ॥८४९॥
शक्तिः कुण्डलिनी चैव, खेचरीबीजमेव च।
सिद्धविद्या भवन्त्येता, देवोऽयं च सदाशिवः ॥८५०॥
आकाशस्तत्त्वमाहुश्च, ललनास्थानमेव च।
सूर्यश्चैव प्रकाशश्च, ओमिति ब्रह्मरूपिणम् ॥८५१॥
प्रणवो हि परं तत्त्वं, त्रिवेदं त्रिगुणात्मकम्।
त्रिदैवतं त्रिधामस्थं, त्रिप्रज्ञं त्रिरवस्थितम् ॥८५२॥
त्रिमात्रञ्च त्रिकालञ्च, त्रिलिङ्गं कवयो विदुः।
सर्वमेतत्त्रिरूपेण, व्याप्तं हि प्रणवेन तु ॥८५३॥
अग्निः सोमश्च सूर्यश्च, त्रिधामेति प्रकीर्तितम्।
अन्तःप्रज्ञं बहिःप्रज्ञं, धनप्रज्ञमुदाहृतम् ॥८५४॥
हृत्कण्ठे तालुके चेति, त्रिस्थानमिति कीर्त्यते।
अकारोकारमकारैस्त्रिमात्रः स उच्यते ॥८५५॥
कर्मारम्भेषु सर्वेषु, त्रिमात्रं तं प्रकीर्तयेत्।
स्थित्वा सर्वेषु शब्देषु, सर्वं व्याप्तमनेन हि ॥८५६॥
अकारो ब्रह्मणो रूपम्, उकारो विष्णुरूपवत्।
मकारो रुद्ररूपः स्यादर्धमात्रं परात्मकम् ॥८५७॥

Scanned by CamScanner

वाच्यं तत्परमं ब्रह्म, वाचकः प्रणवः स्मृतः ।
वाच्यवाचकसम्बन्धस्तयोः स्यादौपचारिकः ॥८५८॥
श्रीदेव्याः परमं स्थानं, हृदयं परिकीर्तितम् ।
शिवस्थानं महेशानि ! सहस्रारं प्रकीर्तितम् ॥८५९॥
स्थानभेदान्नामभेदाद्, रूपभेदान्महेश्वरि ।
कथमैक्यं महादेवि, तस्मादिह तु भावना ॥८६०॥
स्थान-भेदे रूपभेदे, नामभेदेन वै मम ।
तात्पर्यं विद्यते देवि ! किन्तु चैतन्य-भावना ॥८६१॥

गुरुमहिमा —

गुरु-मुख्याः क्रियाः सर्वा, निर्वाणं गुरुरूपकम् ।
निर्वाणं परमं ब्रह्म, निर्वाणं तु गुरोः पदम् ॥८६२॥
गुरुः शक्तिर्गुरुर्विद्या, गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्विराट् स्वरूपवान् ॥८६३॥
गुरुर्मन्त्रो हि चैतन्यः, किं बहु ब्रह्म केवलम् ।
चैतन्य एव तात्पर्यं, ध्यानं तु भावनैव हि ॥८६४॥
केन दृष्टं ध्येयरूपं, भावनामात्रगोचरम् ।
दृढ-भावनया युक्ते, प्रत्यक्षं दर्शनं भवेत् ॥८६५॥
चैतन्यं सर्वदा भाव्यं, गुरौ देवि ! न संशयः ।
गुरुं विना न विद्याप्तिर्न च मन्त्राप्तिरेव च ॥८६६॥
गुरुस्थानं श्रेष्ठभूतं, गुरौ सर्वस्य भावना ।
गुरुदैवत-मन्त्राणामैक्यं सम्भावयन् धिया ॥८६७॥
मन्त्रार्थं हृदि निश्चित्य, गुरुरूपं परामृशन् ।
सर्वं गुरौ विलीनं वै, ज्ञात्वा तु प्रजपेत् प्रिये ॥८६८॥
स्वाभिन्नत्वेन सम्भाव्य, त्रितयं त्रितयं त्रिषु ।
सर्वचक्षुः सर्वमुखं, सर्वस्यैव स्वरूपिणम् ॥८६९॥

Scanned by CamScanner

चैतन्यं च विभाव्याऽथ, महातेजः स्मरेच्छिवे ॥८७०॥
गुरुकृपा भवेद् देवि ! देवरूपो गुरुः स्मृतः ।
गुरु-रूपो भवेदात्मा, आत्मरूपो मनुर्भवेत् ॥८७१॥
मनुरूपं तु सकलं, विभाव्या मूर्तिकल्पना ।
स्वयं भावना या देवि ! ताद्रूप्यत्वं प्रजायते ॥८७२॥
चैतन्यमूर्तिं सञ्चिन्त्य, किं न सिद्ध्यति भूतले ।
त्रयाणामेकगं तेजस्तत्सर्वत्र मूर्तिकल्पना ॥८७३॥
ध्यानोक्तदेवतां ध्यात्वा, स्वस्वरूपं विभावयेत् ।
अर्धनारीश्वरमपि, मन्त्रचैतन्यविग्रहम् ॥८७४॥
गुरुदैवतमन्त्राणामैक्यं सम्भावयन् धिया ।
चैतन्यं चैव सर्वेषां, तेजःपुञ्जं विभावयेत् ॥८७५॥
उपदेष्टा गुरुर्देवि, मन्त्रचैतन्यबोधनम् ।
चैतन्यस्य स्वरूपं वै, गुरुरूपं विभावयेत् ॥८७६॥
मन्त्रदेवगुरूणां हि त्वैक्यं सम्भावयन् धिया ।
तेजःपुञ्जनिभं सर्वं, ह्यक्षरस्य स्वरूपकम् ॥८७७॥
तेजःपुञ्जाक्षराणि च, सर्वेष्वैक्यं विभावयेत् ।
सर्वं चैतन्यजं तेज, कोटिसूर्यसमप्रभम् ॥८७८॥
देवतागुरुमन्त्राणामैक्यं सम्भावयन् धिया ।
सर्वतेजोमयं भाव्यं, जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥८७९॥
एवं यो भावयेत् तस्य, देवता वरदा भवेत् ।
प्रत्यक्षं दर्शनं देवि !, प्रीतौ लीना हि वर्तते ॥८८०॥
प्रत्यक्षदर्शनं देवि !, प्रीतौ प्रीता हि वर्तते ।
तथा वाक्यादिसंसिद्धिप्रीत्यर्थं विनियोगकम् ॥८८१॥
बीजं विना तु निर्बीजं, शववत् परिकीर्तितम् ।
बीजयुक्तं भवेद्यन्त्रं, निश्चितं सिद्धि-दायकम् ॥८८२॥
बीजाभावे मातृकार्णान्, संलिखेद् बिन्दुभूषितान् ।
यन्त्रमध्ये तु लिखितं, तद्यन्त्रं पूजयेच्छिवे ॥८८३॥

Scanned by CamScanner

त्रैलोक्यमोहने चक्रे, पञ्चाशद्वर्णविग्रहे ।
चतुरस्त्रं मातृकावर्णैर्मण्डितं सिद्धिहेतवे ॥८८४॥
मुक्तामाणिक्यघटितं, समस्थलविराजितम् ।
त्रैलोक्यमोहनं नाम, कल्पद्रुमफलप्रदम् ॥८८५॥
तत्त्वाक्षर-समायुक्तं, देवीसप्ताक्षरात्मिका ।
मातृकावर्णैर्मण्डितं सम्पूर्णं सिद्धिहेतवे ॥८८६॥
यन्त्रराजं यजेद्देवि, सर्वकामार्थसिद्धिदम् ।
देवीं मातृकायुक्तैः क्षिप्रं पूजाफलं लभेत् ॥८८७॥
बिन्दु-ध्वनि-सकाशात् तु, प्रत्येकं वर्णजातयः ।
मातृकावर्णा [1]उच्यन्ते अक्षरेति च संज्ञया ॥८८८॥
श्रीचक्रे शिवयो रूपं, विराड्रूपे तु साम्यगा ।
तेजःपुञ्ज-निभा रेखा, सर्वचैतन्यरूपिणी ॥८८९॥
चैतन्यं भावयेत् सर्वं, बिन्द्वादिभूपूरान्तकम् ।
उत्तरोत्तर-बीजं च, बिन्दोरस्य विभावयेत् ॥८९०॥
भावनाप्रेषणं देवि, देवेन क्रियते शिवे ।
प्रतापं शृणु देवेशि, यत् सर्वं क्रियते सदा ॥८९१॥
भावनैव तु सम्प्रोक्ता, भावना सिद्धिदा मता ।
भावना यदि नो सिद्धा, तत्प्रत्यक्षं कथं भवेत् ॥८९२॥
सर्वं दर्पणवद् भाव्यं, स्वप्रकाशस्वरूपकम् ।
मूलतेजःप्रकाशेन, नाभिन्नं भावयेत् प्रिये ॥८९३॥
आकीटाद् ब्रह्मपर्यन्तं, सर्वं शक्तिमयं जगत् ।
शक्तिपूजनतो देवि, ब्रह्माण्डं पूजितं भवेत् ॥८९४॥

श्रीमदाद्यशङ्कराचार्यविरचितश्रीयतिदण्डैश्वर्यविधानान्तर्गतः

साधनापादः

टिप्पणी — अस्मिन् पादे ८९४ श्लोकाः सन्ति तेषु १७ श्लोकास्तथा ३२ अर्द्ध-श्लोका अपठिता विद्यन्ते ।

१—मातृकावर्णशब्देन उच्यन्तेऽक्षरेण च ।

सर्वाधिकार सुरक्षित:: अंकुर नागपाल!!
ankurnagpal108@gmail.com

यतिदण्डैश्वर्यविधाने

सिद्धिपादः

१. चक्रराजापरपर्याये श्रीयन्त्रे पश्चिमाम्नायशक्तीनां विवरणम् —

निगमागमसंशुद्धश्चक्रराजो हि वस्तुतः ।
ख्याति श्रीयन्त्रनाम्नैव, गतः सर्वत्र दृश्यते ॥ १ ॥
परिपूर्णतमस्यास्य, श्रीचक्रस्य विशेषतः ।
पश्चिमस्था तु चामुण्डा, दक्षिणस्था च चण्डिका ॥ २ ॥[1]
ते चोभे अधराम्नायभूते सत्यौ निरन्तरम् ।
दक्षिणस्यां तु काष्ठायां, तिष्ठतश्चैकरूपतः ॥ ३ ॥
चामुण्डा भद्रकाली च, तदा नैर्ऋत्यनायिका ।
सञ्जायते स्वयं शुद्धा, साधकेभ्यः सुखप्रदा ॥ ४ ॥
दक्षिणस्था तु सा तारा, देवी स्यात् पूर्वदिग्भवा ।
महालक्ष्मीस्तथा चोभे, संयुक्ते भवतो यदि ॥ ५ ॥
तदा त एव जायेते, महालक्ष्मीः सुविश्रुता ।
ददाति सत्फलं भूता, साऽऽग्नेयाम्नायनायिका ॥ ६ ॥
तथा भगवती देवी, पूर्वस्था रक्तदन्तिका ।
उत्तरस्था पञ्चवक्त्रा, महाकाली च विश्रुता ॥ ७ ॥
मिलित्वा तिष्ठतो यत्र, तदा भवति सेश्वरी ।
दशवक्त्रा महाकाली, चेशानाम्नायनायिका ॥ ८ ॥
एवं कुबेरदिक्संस्था, विपरीतेति पूर्विका ।
प्रत्यङ्गिरा भद्रकाली, भक्तानां सिद्धिसाधिका ॥ ९ ॥
पश्चिमस्थाऽत्र सा देवी, या मातङ्गीति शब्द्यते ।
मोहिनीशब्दपूर्वा सा, सिद्धिदात्री सरस्वती ॥ १० ॥
द्वे इमे मिलिते सत्यौ, वायव्याम्नायनायिका ।
महासरस्वती देवी, भूत्वा तत्रैव तिष्ठति ॥ ११ ॥

१—प्रयोगविशेषमाश्रित्य प्रसिद्धव्युत्क्रमः ।

Scanned by CamScanner

भद्रकाली महालक्ष्मीः, पूर्वोक्ते द्वे इमे तथा ।
दशवक्त्रा महाकाली, सैषा महासरस्वती ॥ १२ ॥ १२ ॥
देव्यश्चेमाश्चतस्रोऽपि, समष्ट्या मिलिताः स्वतः ।
देवी त्रिशक्तिचामुण्डा, भवत्यत्र स्वरूपतः ॥ १३ ॥
वाग्बीजस्यास्ति या शक्तिरधिष्ठात्री स्वरूपिणी ।
भवत्यभयदा सैषा, सप्तशत्याः सुधामयी ॥ १४ ॥
सा हि पूर्वचरित्रस्य, महाकालीति विश्रुताम् ।
सादाख्यां लभते भूता, सेशानाम्नायनायिका ॥ १५ ॥
मायाबीजस्य या शक्तिरधिष्ठात्रीति शब्दिता ।
सा मध्यमचरित्रस्यसाररूपाऽत्र विद्यते ॥ १६ ॥
यां वदन्ति महालक्ष्मीं, साऽऽग्नेयाम्नायनायिका ।
मूले तिष्ठति सन्तुष्टा, भोगैश्वर्यप्रदाऽनिशम् ॥ १७ ॥
तथैव कामबीजस्याधिष्ठात्री शक्तिरुत्तमा ।
साह्यु त्तमचरित्रस्य, सारभूतेति कथ्यते ॥ १८ ॥
महासरस्वती सैषा वायव्याम्नायनायिका ।
महाज्ञानप्रदा नित्यं, सन्तोष्टव्या स्वभक्तितः ॥ १९ ॥
चामुण्डा भद्रकाली सा, नैर्ऋत्याम्नायनायिका ।
विच्चे तु पश्चिमाम्नायनायिका कुब्जिकैव हि ॥ २० ॥
तद्वीजजपमन्त्रोक्ता, चामुण्डा च तथेश्वरी ।
बिच्चे च कुब्जिका चैव, पञ्चेमा दिव्यशक्तयः ॥ २१ ॥
तिष्ठन्ति पश्चिमाम्नाये, देव्या कुब्जिकया सह ।
समष्टया सङ्गताः सर्वाश्चैकीभूता विशेषतः ॥ २२ ॥

२. नवार्णमन्त्रदेवीनां परं स्वरूपम् (पूर्वोक्तं समासतः स्फुटयति)

वाग्बीजं प्रथमं तद्धि, महाकालीति कथ्यते ।
मायाबीजं महालक्ष्मीः, सुप्रसिद्धैव वर्तते ॥ २३ ॥

३.

Scanned by CamScanner

महासरस्वती देवी, कामबीजं प्रकीर्त्यते ।
चामुण्डायै भद्रकाली, चामुण्डैव निगद्यते ।। २४ ।।
विच्चेपदं कुब्जिका स्यात्, पञ्चेमाः सङ्गता इह ।
नवार्णरूपे तन्मन्त्रे, निषीदन्त्येकरूपतः ।। २५ ।।
तदन्ते कुब्जिका देव्या, विद्यमानतया पुनः ।
सर्वासां पश्चिमाम्नाये, समावेशोऽस्त्यभीष्टकृत् ।। २६ ।।

३. पश्चिमाम्नायस्य श्रेष्ठत्वं तद्देवीनां सादिकूट-सूचकत्वं च --

श्रेष्ठोऽतः पश्चिमाम्नायस्तत्रत्यः शाम्भवोऽस्ति यः ।
स एव शाम्भवस्तासां, मत आगमवेदिनाम् ।। २७ ।।
एताः समष्टिरूपेण, तत्रैकीभूतविग्रहाः ।
सादिकूटस्य सङ्केत-बोधिकाः प्रभवन्त्यहो ।। २८ ।।
उग्रचण्डा भद्रकाली, कात्यायनी तथैव च ।
महालक्ष्म्याः स्वरूपं ता, धारयन्ति स्थिता इह ।। २९ ।।
(यत्तृतीयं ततोऽग्रे तु, वाणीदैवतमुत्तमम् ।)
चामुण्डा प्रस्तुता देवी, भोगैश्वर्यप्रदायिनी ।
तिष्ठत्यनाहते चक्रे, विशुद्धे याति चान्ततः ।। ३० ।।
ततोऽस्मिँल्ललनाचक्रे, गत्वा स्थैर्येण तिष्ठति ।
फलं ददात्यसौ भूयोऽनाहतस्यैव नित्यशः ।। ३१ ।।
अतो हि पश्चिमाम्नायो, भोगभाग्भिरहर्निशम् ।
सेव्यते पूज्यते भक्त्याऽऽगमतत्त्वज्ञसाधकैः ।। ३२ ।।
तत्रैव ज्ञायते सृष्टेः पूर्वरूपं स्वतः स्फुरत् ।
सृष्टिसूत्रकमत्रत्यं, वाग्बीजात्मकमव्ययम् ।। ३३ ।।
यद्द्वितीयं ततो मायाबीजात्मकमनुत्तमम् ।
तन्मध्यमचरित्रं तु यदध्यायत्रयात्मकम् ।। ३४ ।।
दृश्यते तत्तु सत्तत्वं, सृष्टिस्थितिलयात्मकम् ।
सत्त्वरजस्तमोयुक्तं, ध्यानगम्यार्थदर्शनम् ।। ३५ ।।

Scanned by CamScanner

तदुत्तमचरित्रन्तु, नवाध्यायैः प्रपूरितम् ।
अव्यक्तमपि जानन्ति, व्यक्तमागमवेदिनः ।। ३६ ।।

नवतत्त्वात्मकं सृष्टिः, सृष्टिः सृष्टिः स्थितिः पुनः ।
तथा सृष्टिलयश्चैव, स्थितिसृष्टिः स्थितिः स्थितिः ।। ३७ ।।

एवं स्थितिलयश्चासौ, लयसृष्टिर्लयस्थितिः ।
लयलयात्मकञ्चैव, नवरूपं भवत्यदः ।। ३८ ।।

विषयेष्वेषु सर्वेषु, पूर्वमात्मकृपा क्षमा ।
या परा भवशक्तिः साऽपेक्षते विबुधैः सदा ।। ३९ ।।

ततो गुरुकृपाप्राप्तिः, सा देवशक्त्यात्मिका मता ।
पुनश्चेष्टकृपालभ्या, [1]साऽनुग्रह—स्वरूपिणी ।। ४० ।।

सप्तशत्याः पराम्बायाः, स्तोत्रस्यैतस्य वस्तुतः ।
नवार्णस्यापि मन्त्रस्य, विज्ञेयं तत्त्वमुत्तमम् ।। ४१ ।।

महात्रिपुरसुन्दर्या, जगन्मातुः कृपां विना ।
न ज्ञायतेऽतिगुप्तं तत्, तयैवाऽत्र प्रकाशितम् ।। ४२ ।।

एकेन्द्रियमनोवृत्त्या, निगमागमवेदिभिः ।
अवलोक्य हृदाकाशे, ध्येयं पूज्यं प्रयत्नतः ।। ४३ ।।

४. षट्चक्राणां विभिन्नमुखेन ध्यानविधानम् —

अधोमुखे द्वादशपत्रमेकं,
विचिन्त्य चक्रं हृदये निगूढम् ।
विभावये तत्र परां त्रिशक्ति—
माम्नायविद्याश्च यथाक्रमेण ।। ४४ ।।

विभावयेच्चापि पुनस्तदन्त—
श्चक्रं षडस्रं शुभकर्णिकावत् ।

१—यदि तु गुरुदैवतयोरैक्यं वस्तुतो विभाव्यते तदा शक्त्योर्व्युत्क्रमोऽपि शोभत एव, व्युत्क्रम एव वा तयोरैक्यव्यञ्जकमिति ध्येयम् ।

द्वयोस्तदित्थं स्थितितो यथावत्,
सङ्केतितं स्यादपि सादिकूटम् ।। ४५ ।।

देव्युवाच —

देव देव महादेव, सृष्टिस्थित्यन्तकारक ।
मूर्ध्नि पद्मं सहस्रारं, रक्तवर्णमधोमुखम् ।। ४६ ।।
तस्य मध्ये स्थितं ध्यायेद्, गुरुं शान्तं सशक्तिकम् ।
मूलाधारे महाशक्ति, कुण्डलीरूपधारिणीम् ।। ४७ ।।
अधोवक्त्र-क्रमेणैव, सर्वपद्मेषु भावना ।
तदा कथं भवेत्तत्र, चिन्तनं गुरुदेवयोः ।। ४८ ।।
आधारतत्त्वे स्थितिः सा त्वमधोभागे कथम्भवेः ।
... ... ।। ४९ ।।

महादेव उवाच —

यथैवोक्तं त्वया देवि, तथैव वीरवन्दिते ।। ५० ।।
एवमेवानुसन्देहो, जायते नात्र संशयः ।
कथ्यते परमेशानि, सन्देहोच्छेदकारणम् ।। ५१ ।।
तानि पद्मानि देवेशि, सुषुम्नान्तःस्थितानि च ।
परब्रह्मस्वरूपाणि, शब्दब्रह्ममयानि च ।। ५२ ।।
तत्सर्वं पङ्कजं देवि, सर्वतोमुखमेव च ।
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च, द्वौ भावौ जीवसंस्थितौ ।। ५३ ।।
प्रवृत्तिमार्गः संसारो, निवृत्तिः परमात्मनि ।
प्रवृत्तिभावचिन्तायामधोवक्त्राणि चिन्तयेत् ।। ५४ ।।
निवृत्तिमार्गे चिन्त्यानि, सदैवोर्ध्वमुखानि च ।
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च, द्विधा पद्मानि चिन्तयेत् ।। ५५ ।।
तस्मादूर्ध्वमधोमुखं, भुक्ति-मुक्ति-फलप्रदम् ।
... ... ।। ५६ ।।

¹तत्सर्वं पङ्कजं देवि सर्वतोमुखमेव च ।
प्रवृत्तिभावचिन्तायामधोवक्त्राणि चिन्तयेत् ।। ५७ ।।
निवृत्तिभावमार्गेषु, सदैवोर्ध्वमुखानि च ।
ऊर्ध्वाधश्चिन्तयेत्प्राज्ञो, भोगमोक्षाभिलाषुकः ।। ५८ ।।

इत्थं च —

अधोमुखं द्वादशपत्रचक्रं
षट्कोणगर्भं हृदि चिन्तयित्वा ।
विभावयेत् तत्र परां त्रिशक्ति—
माम्नायविद्याश्च यथाक्रमेण ।। ५९ ।।
तच्चक्रमादौ विभजेच्चतुर्धा,
समन्ततस्तत् त्रिदलक्रमेण ।
ततश्च पूर्वादिदिशश्चतस्रः,
प्रकल्पिताः स्युर्विदिशश्च तत्र ।। ६० ।।
पूर्वतो भुवनां तत्र, स्वाधिष्ठाननिवासिनीम् ।
ध्यायेद् यथाक्रमं देवि, सृष्टिचक्राधिदेवताम् ।। ६१ ।।
दक्षिणे दक्षिणां कालीं, मणिपूरनिवासिनीम् ।
ध्यायेत् तथैव सुभगे, स्थितिचक्राधिनायिकाम् ।। ६२ ।।
पश्चिमे कुब्जिकां देवीमनाहतनिवासिनीम् ।
ध्यायेत् कुण्डलिनीरूपां, संहारक्रमनायिकाम् ।। ६३ ।।
उत्तरे गुह्यकालीं च, विशुद्धान्तर्व्यवस्थिताम् ।
उपासीत यथायोगमनाख्याचक्रनायिकाम् ।। ६४ ।।
ऊर्ध्वं पूर्वेशयोर्मध्ये, श्रीबालात्रिपुरां भजेत् ।
आज्ञाचक्रसमासीनामूर्ध्वाम्नायाधिदेवताम् ।। ६५ ।।
अधःपश्चिमकाष्ठायां, मध्ये तारां भजेत् सुधीः ।
मूलाधारस्थितां देवीमधराम्नायनायिकाम् ।। ६६ ।।

१—पूर्वोक्तस्यैव स्पष्टतामाह ।

ankurnagpal108@gmail.com

Scanned by CamScanner

ईशकोणे महाकालीं, दशवक्त्रां नवार्णगाम् ।
पञ्चाननां महाकालीं, रक्तदन्तां सुयोगजाम् ।। ६७ ।।

आग्नेये तु महालक्ष्मीं, नवार्णातमस्वरूपिणीम् ।
द्वयोस्ताराकमलयोः, शुभसंयोगरूपिणीम् ।। ६८ ।।

नैर्ऋत्ये भद्रकालीं च, नवार्णामिव केवलाम् ।
चिन्तयेद्रक्तचामुण्डां, चण्डिकां मिश्ररूपिणीम् ।। ६९ ।।

महासरस्वतीं वायौ, विपरीतस्वरूपिणीम् ।
प्रत्यङ्गिराभद्रकालीं मोहिनीं वाग्विमिश्रिताम् ।। ७० ।।

मध्ये त्रिशक्तिचामुण्डामुपाम्नायाधिदेवताम् ।
ध्यायेत् पश्चात् कुब्जिकायां, समष्ट्या लयगामिनीम् ।।७१।।

अथ तासां क्रममहं, यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।
वक्ष्याम्युपासनासिद्ध्यै ह-क-सादिस्वरूपगम् ।।७२।।

तत्रादौ दक्षिणा काली, मणिपूराधिवासिनी ।
महोग्रतारातत्पश्चान्मूलाधार - निवासिनी ।।७३।।

विचिन्त्या तत आज्ञायां, बालात्रिपुरसुन्दरी ।
एतत्त्रितयमेकत्र, हादिकूटमिति स्मृतम् ।। ७४ ।।

ततो विशुद्धगा ध्येया, गुह्यकाली दशानना ।
स्वाधिष्ठानगता तद्वद्, ध्येया श्रीभुवनेश्वरी ।। ७५ ।।

अनाहते ततो ध्येया, कुब्जिका बहुरूपिणी ।
एतत्त्रितयमेकत्र, कादिकूटमिति स्मृतम् ।। ७६ ।।

नैर्ऋत्ये च ततो ध्येया, भद्रकाली यथोदिता ।
आग्नेये च महालक्ष्मीस्तारा पद्मास्वरूपिणी ।। ७७ ।।

ईशाने च ततो ध्येया, महाकाली यथोदिता ।
महासरस्वती पश्चाद्, यथोक्ता वायुकोणगा ।। ७८ ।।

Scanned by CamScanner

एतच्चतुष्टयं भद्रे, सादिकूटमिति स्मृतम् ।
मध्ये त्रिशक्तिचामुण्डा, विचिन्त्या चतुरान्वया ।
याति सा विलयं पश्चात्, कुब्जिकायां सहानुगा ।। ७९ ।।
अथ चातो गुह्यकाली, भुवना कुब्जिका ततः ।
दक्षिणा कालिका तारा, श्रीविद्या परमेश्वरी ।। ८० ।।
महाकाली महालक्ष्मीर्महापूर्वा सरस्वती ।
ततस्त्रिशक्तिचामुण्डा, भद्रकालीस्वरूपिणी ।। ८१ ।।
ध्येया पश्चात् कुब्जिकायां, समष्ट्या लयगामिनी ।
लघुक्रमोऽयं देवेशि, चामुण्डाया नवार्णगः ।। ८२ ।।
कामादिदोषरहिता, कादिहादिमतानुगा ।
वाञ्छिता कल्पिता सिद्धिर्मनोरथमयी तथा ।। ८३ ।।
कादिहादिविपर्यस्या, विहारश्च कुलद्वये ।
सम्प्रदायत्रयं धर्मः, सा षडाम्नायगाऽवतु ।। ८४ ।।
सम्प्रदायत्रयं वक्ष्ये, हादिकादिविभूषितम् ।
कुलद्वयस्थितिर्यस्य, यज्ज्ञानात् साधकः शिवः ।। ८५ ।।
कादिहादिविभेदेन, द्विधाम्नायार्थ - संहतिः ।
कादिः कालो महाशक्तिर्हादिस्त्रिपुरसुन्दरी ।। ८६ ।।
कादित्वाद् ब्रह्मरूपत्वं, हादित्वाच्छिवरूपता ।
चिच्छक्तिः कादिरूपा स्याद्, हादिश्चिद्ज्ञानगोचरा ।। ८७ ।।
चिदानन्दस्वरूपाख्यं, शिवशक्त्यात्मकं महः ।
कादिस्तु कामराजोऽस्ति, हादिर्लोपापुरे (मुद्रे) रिता ।। ८८ ।।
एवं हि शास्त्रसम्मतया, पारिभाषिकमीरितम् ।
... ... ।। ८९ ।।
साधनाया उभौ मार्गौ, प्रसिद्धावागमोदितौ ।
प्रवृत्तिमार्गः प्रथमो, द्वितीयश्च निवृत्तिगः ।। ९० ।।

Scanned by CamScanner

प्रथमः संसृतौ रागं, कारयत्येष निश्चितम् ।
द्वितीयः संसृतेस्त्यागं, भावयत्यत्र निश्चितम् ॥ ९१ ॥
अधोमुखानि यानीह, चक्राणि गदितानि वै ।
तानि चैश्वर्यदान्याहुरेतच्छास्त्रविचक्षणाः ॥ ९२ ॥
यानि शारीरचक्रेषु, प्रोक्तान्यूर्ध्वमुखानि वै ।
तानि मोक्षप्रदान्याहुर्योगशास्त्रविशारदाः ॥ ९३ ॥
विनैश्वर्यं न मोक्षः स्यात्, तस्माद् ध्येयं सुशोभिते ।
अतो योगे द्विधैवाहुश्चक्राणां चिन्तनं शुभम् ॥ ९४ ॥
अधोमुखानां चक्राणां, चिन्तनं ये प्रकुर्वते ।
लक्ष्मीं ते वै प्राप्नुवन्ति, केवलां लोकसौख्यदाम् ॥ ९५ ॥
ऊर्ध्ववक्त्रस्थचक्राणां, चिन्तनं ये प्रकुर्वते ।
सलक्ष्मीकं तु मोक्षं ते, प्राप्नुवन्ति क्रमादिह ॥ ९६ ॥
परं लक्ष्मीप्रभावेण, यदि मार्गे मतिभ्रमः ।
भवेत्तदा तत्पतनं, मोक्षलाभो न जायते ॥ ९७ ॥
तस्मादैश्वर्यसम्प्राप्त्यै, मोक्षलाभाय चात्मनः ।
द्विधैव तेषां चक्राणां, चिन्तनं श्रेयसे भवेत् ॥ ९८ ॥
निवृत्तिर्योगमार्गे तु, सदैवोर्ध्वमुखानि च ।
ऊर्ध्वाधश्चिन्तयेत्प्राज्ञो, भोगमोक्षाभिलाषुकः ॥ ९९ ॥
प्रवृत्तिमार्गः संसारे, निवृत्तिः परमात्मनि ।
प्रवृत्तिमार्गचिन्तायामधोवक्त्राणि चिन्तयेत् ॥१००॥
क्रमेण कूटानीमानि, दद्याद् बीजानि पार्वति ।
अधोनाडीक्रमं चैव, शृणु तत्तदभिख्यया ॥१०१॥
इडा च पिङ्गला चैव, सुषुम्ना तदनन्तरम् ।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च, तत्पश्चात् स्यादलम्बुषा ॥१०२॥
ततो विश्वोदरा ज्ञेया, सरस्वत्यप्यनन्तरम् ।
कुहूश्च वारणा चैव, रण्डा पूषाऽत्र शङ्खिनी ॥१०३॥

Scanned by CamScanner

चित्रा पयस्विनी चापि, मधुमत्यथ चेतना ।
गालिनी धमनी चैव कपिला तत्परा भवेत् ॥१०४॥
विश्वदूता धारिणी च, घोरिणी लम्बिका तथा ।
कैवल्या सर्वशेषे स्यात्, क्रमनाड्य उदीरिताः ॥१०५॥
प्रधानाः प्राणवाहिन्यो, भूयस्तत्र दश स्मृताः ।
इडा च पिङ्गला चैव, सुषुम्ना च तृतीयका ॥१०६॥
गान्धारी हस्तिजिह्वा च, पूषा चैव यशस्विनी ।
अलम्बुषा कुहूस्तत्र, शङ्खिनी च दश स्मृताः ॥१०७॥

५. अथ ब्रह्मनाडी-निरूपणम् —

मूलाधारत्रिकोणस्था, सुषुम्ना द्वादशाङ्गुला ।
मूलार्धच्छिन्नवंशा या, ब्रह्मनाडीति सा स्मृता ॥१०८॥

६. नाडीनां स्थाननिरूपणम् —

इडा च पिङ्गला चैव, तस्याः पार्श्वद्वये गते ।
विलम्बिन्यामनुस्यूते, नासिकान्तमुपागते ॥१०९॥
इडायां हेमरूपेण, वायुर्वामेन गच्छति ।
पिङ्गलायां तु सूर्यात्मा, याति दक्षिणपार्श्वतः ॥११०॥
विलम्बिनीति या नाडी, व्यक्ता नाभौ प्रतिष्ठिता ।
तत्र नाड्यः समुत्पन्नास्तिर्यगूर्ध्वा अधोमुखाः ॥१११॥
तन्नाभिचक्रमित्युक्तं, कुक्कुटाण्ड इव स्थितम् ।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च, तस्मान्नेत्रद्वयं गते ॥११२॥
पूषा चालम्बुषा चैव, श्रोत्रद्वयमुपागते ।
शेरानाममहानाडी, तस्माद् भ्रूमध्यमाश्रिता ॥११३॥
विश्वोदरी तु या नाडी, सा भुङ्क्तेऽन्नं चतुर्विधम् ।
सरस्वती तु या नाडी, सा जिह्वान्तं प्रसर्पति ॥११४॥
एकाह्वया तु या नाडी, पीत्वा च सलिलं क्षणात् ।
क्षुधामुत्पादयेद् घ्राणे, श्लेष्माणं सञ्चिनुते सदा ॥११५॥

Scanned by CamScanner

नाभेरधोगतास्तिस्रो, नाडिकाः स्युरधोमुखाः ।
मलं त्यजेत् कुहूर्नाडी, मूत्रं मुञ्चति वारुणी ॥११६॥
चित्राख्या सीवनी नाडी, शुक्रमोचनकारिणी ।
नाडीचक्रमिति प्रोक्तं, बिन्दुरूपमतः शृणु ॥११७॥
नाडीभेदे मरुद्भेदे, मरुतां स्थानमेव च ।
चेष्टाश्च विविधास्तेषां, ज्ञात्वैव द्विजसत्तम ! ॥११८॥
शुद्धापायेऽस्ति नाडीनां, पूर्वोक्तज्ञानसंयुतः ।
विविक्तदेशमासाद्य, सर्वसम्बन्धवर्जितः ॥११९॥
कृत्वा तु बैन्धवे स्थाने, घ्राणरन्ध्रे निरोधयेत् ।
द्विसप्ततिसहस्राणि, नाडीद्वाराणि पञ्जरे ॥१२०॥

७. अथ नाडीद्वारस्थानयोर्निरूपणं योगनिरूपणञ्च —

सुषुम्ना शाम्भवी शक्तिः, शेषास्त्वन्ये निरर्थकाः ।
हृल्लेखा परमानन्दा, तालुमूले व्यवस्थिता ॥१२१॥
सर्वमार्गेण तिर्यक्स्थां, सुषिरां च विचिन्तयेत् ।
अधश्चोर्ध्वं कुण्डलिन्याः, सर्वद्वारं निरोधयेत् ॥१२२॥
वायुना सह जीवोऽयं, ज्ञानमोक्षमवाप्नुयात् ।
ज्ञात्वा सुषुम्नां तद्भेदं, कृत्वा वायुं च मध्यगम् ॥१२३॥
अत ऊर्ध्वं निरोधे तु, मध्यमां मध्यमध्यगाम् ।
उच्चारयेत्परां शक्तिं, ब्रह्मरन्ध्रनिवासिनीम् ॥१२४॥
आधारपश्चिमे लिङ्गं, कपाटं तत्र विद्यते ।
तस्योद्घाटनमात्रेण मुच्यते भवबन्धनात् ॥१२५॥
सुषुम्नामध्यदेशे तु, गान्धारी वामचक्षुषि ।
दक्षिणे हस्तिजिह्वा च, पूषा कर्णे च दक्षिणे ॥१२६॥
यशस्विनी वामकर्णे, चानने चाप्यलम्बुषा ।
कुहूश्च लिङ्गदेशे तु, मूलस्थाने च शङ्खिनी ॥१२७॥

Scanned by CamScanner

कुण्डलिन्याः समुद्भूता, गायत्री प्राणधारिणी ।
प्राणविद्या महाविद्या यस्तां वेत्ति स वेदवित् ॥१२८॥
अधोमुखानि चक्राणि, मिश्रणाच्चक्रयोर्द्वयोः ।
भवन्ति तेषां नामानि, व्यवस्थां च प्रदर्शये ॥१२९॥
ब भ ला उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ न सुवर्णकाः ।
अधोमुखस्याधिष्ठाने, सम्प्रोक्ताश्चक्रवेदिभिः ॥१३०॥
स्वाधिष्ठानगता अत्र, त्रयो वर्णाः समीरिताः ।
विशुद्धस्याष्टवर्णाः स्युरेवमेकादश स्थिताः ॥१३१॥
पञ्चवर्णा अत्र लुप्ता, विशुद्धस्य भवन्ति हि ।
षडेव केवलं ध्येया, ईशाने मण्डले सदा ॥१३२॥
म य र त ण ढ ड फाः, पनौ चैव सुवर्णकाः ।
अधोमुखमणिपूरे, प्रोक्तास्तत्त्वदर्शिभिः ॥१३३॥
स्वाधिष्ठानस्य वर्णाः स्युर्मणिपूरगतास्त्रयः ।
सप्तवर्णाः समाख्याता, एवं दश भवन्ति ते ॥१३४॥
एतेषु द्वौ तनौ लुप्तौ, मणिपूरस्य वर्णितौ ।
एवमष्टौ चिन्तनीया, वर्णा आग्नेयमण्डले ॥१३५॥
त थ द ध न क ख ग घ औ चैव टठौ तथा ।
अधोमुखेऽनाहताख्ये, वर्णाः प्रोक्ता महर्षिभिः ॥१३६॥
पञ्चार्णा मणिपूरस्य, सप्तानाहतगास्तथा ।
संयुज्य द्वादश प्रोक्तास्तेष्वेकोऽस्ति विलुप्तकः ॥१३७॥
स चानाहतगोऽधः स्यादेवमेकादशार्णकाः ।
चक्रे सदा चिन्तनीया, नैर्ऋत्येऽत्र भवन्ति हि ॥१३८॥
अ आ इ ई उ ओ औ, अः घ ङ च छ जास्तथा ।
झ आश्चैवेति विज्ञेया, अधोमुख-विशुद्धके ॥१३९॥
एतेष्वनाहतस्योक्ता, वर्णाः सप्त तथा नव ।
विशुद्धस्य तयोर्योगात्, षोडशार्णा भवन्ति हि ॥१४०॥

[1]उभयोरत्रैक एक ई ओ स्यातामदर्शितौ ।
चतुर्दशैवात्र चिन्त्या, वर्णाः वायव्यकोणके ।।१४१।।
अ छ क द ड य व लृ वर्णाः सन्त्येषु सुस्थिराः ।
ये सुषुम्नास्पर्शवन्त, ऊर्ध्वाधो - मध्यवर्तिनः ।।१४२।।
द्वयोश्चक्रयोर्वर्णाः स्युर्यावत्संख्यान्विता इह ।
तेषामर्धा एव चिन्त्याः, क्रमो ह्येष सुनिश्चितः ।।१४३।।
यथा विशुद्धानाहतयोर्वर्णयोगेऽष्टविंशतिः ।
चतुर्दश तदर्धाः स्युर्वायव्ये मण्डले ततः ।।१४४।।
एतेनैव क्रमेणाथ, चक्रेष्वन्येष्वपि स्थिताः ।
वर्णाश्चिन्तनमायान्ति, तत्र कार्यो न संशयः ।।१४५।।
बाह्योदीच्याः पश्चिमायास्तथान्त-
र्यागो वायव्यस्य मध्ये प्रदिष्टः ।
बाह्यो बाह्यो दक्षिणायास्तथान्त-
र्यागो नैर्ऋत्यस्य मध्ये प्रदिष्टः ।।१४६।।
बाह्यो यागो दक्षिणायाश्च प्राच्या,
अन्तर्यागो वह्निकोणे प्रदिष्टः ।
बाह्याः प्राच्या उत्तरस्यास्तथान्त-
र्यागः प्रोक्तः शम्भुकोणे सुधीभिः ।।१४७।।
सम्प्रदाय-प्रभेदाद्वा, गुरुनिर्दिष्टमार्गतः ।
लुप्तवर्णेषु भेदोऽपि, यत्र तत्र प्रजायते ।।१४८।।
त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा, वर्णाः शम्भुमते मताः ।
प्राकृते संस्कृते वापि, स्वयं प्रोक्ताः स्वयम्भुवा ।।१४९।।
स्वरा विंशतिरेकश्च, स्पर्शानां पञ्चविंशतिः ।
यादयश्च स्मृता अष्टौ, चत्वारश्च यमाः स्मृताः ।।१५०।।

१—अधोमुखपुरुषशरीराभ्यन्तरे सर्वमिदं वर्णितं बोध्यमिति न पुनरुक्तता ।

Scanned by CamScanner

अनुस्वारो विसर्गश्च, क⌣पौ चापि पराश्रयौ[1] ।
दुःस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो, लृकारः प्लुत एव च ।।१५१।।
चतुर्णामेव चक्राणामैक्याद् यल्लम्बिकाभिधम् ।
चक्रं सम्पद्यते तस्य, चतुःषष्टिदलानि वै ।।१५२।।
भवन्ति मातृकास्तत्र, तावत्यः समुपासिताः ।
तारायाः मातृका एव, वर्णरूपेण संस्थिताः ।।१५३।।
त्रिषष्टिवर्णा विख्याताः, सन्ति तत्र महौजसः ।
महाबिन्दुस्तथा पूर्णश्चतुःषष्ट्यङ्कगो मतः ।।१५४।।
सर्वस्याः साधनायाः समुचितविधये सन्ततं देहगानां,
चक्राणां चिन्तनं वै प्रमुखमुपदिशन्त्यागमस्तेष्वपीह ।
चक्राण्यैश्वर्यसिद्धिं प्रददति तरसाऽधोमुखान्येव तस्माद्,
बाह्यान्तर्यागरूपः क्रम इह गदितः सोऽपि सम्यग् विचिन्त्यः ।।

८. प्रणवदीक्षाक्रमः (सर्वसाधकेभ्यः) —

यथा स्वल्पसुखे मग्नो, न प्राप्नोति महत् सुखम् ।
तथा सिद्धौ निमग्नस्य, मुक्तिर्दूरे प्रवर्तते ।।१५६।।
तस्मात् सिद्धीस्तृणीकृत्य, भजेच्छ्रीपरमेश्वरीम् ।
अल्पं तपः क्षणान्नश्येन्-मध्यमं चापि गर्वतः ।।१५७।।
दक्षिणोपासकः काल, ऊर्ध्वः सायुज्यमाप्नुयात् ।
देवतायास्तथा पूर्वं, सारूप्यं लभते परम् ।।१५८।।
सामीप्यं चोत्तरो लोके, पश्चिमेऽवैदिकं फलम् ।
लाभस्त्यागे चोपकारो, ह्यधोमार्गोऽप्युदर्कयुक् ।।१५९।।
एकाम्नायञ्च यो वेत्ति, स मुक्तो नात्र संशयः ।
किं पुनश्चतुराम्नायवेत्ता साक्षाच्छिवो भवेत् ।।१६०।।
चतुराम्नायविज्ञानादूर्ध्वाम्नायः परः प्रिये ।
तस्मात्तदेव जानीयाद्, यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।।१६१।।

१. पाणिनीयशिक्षायामेतानि पद्यानि सन्ति ।

Scanned by CamScanner

सुन्दरी तारिणी काली, क्रमदीक्षाभिगामिनी ।
क्रमपूर्णो महेशानि, क्रमाच्छम्भुर्भविष्यति ॥१६२॥

(१) काद्याम्नाय-क्रमः—

सुन्दरी हादिविद्या च, सादिविद्या च तारिणी ।
कादिविद्या गुह्यकालीमतत्रयविभिन्नगा ॥१६३॥

वाचिको लक्षगुणित, उपांशुः परिकीर्तितः ।
उपांशोः कोटिगुणितो, मानसस्तु प्रशस्यते ॥१६४॥

(२) विद्याक्रमः—

सर्वाम्नायप्रभेदेन, षड्धा विद्याक्रमः स्मृतः ।
पूर्वाम्नाये चोन्मनी च, पूर्णेशी भुवनेश्वरी ॥१६५॥
द्वीपं शाम्भवकं दिव्यं, लिङ्गमूले व्यवस्थितम् ।
आद्या श्यामा दक्षिणा च, दक्षिणाम्नायवर्त्मनि ॥१६६॥
संवर्तशाम्भवं दिव्यं, मणिपूरे व्यवस्थितम् ।
पश्चिमे कुब्जिका वज्रकुब्जिकाऽघोरकुब्जिका ॥१६७॥
सर्वाधिकारविद्याख्यं, शाम्भवं चतुरन्वयम् ।
उपमार्गे महापूर्वा, काली लक्ष्मीः सरस्वती ॥१६८॥
चामुण्डा च महाविद्येश्वराख्यं शाम्भवं हृदि ।
उत्तरे सिद्धिलक्ष्मीश्च, महासिद्धिकरालिका ॥१६९॥
कामकला गुह्यकाली, हंसशाम्भवकण्ठजम् ।
ऊर्ध्वे बाला पञ्चदशी, षोडशी परशाम्भवम् ॥१७०॥

(३) काद्याम्नायक्रमः—

स्वनाभिमथनाद्देवि, स्वकीयरसना पुरा ।
ब्रह्माण्डं गर्भतस्तस्या, जातं दिव्येन योगिना ॥१७१॥

तदारभ्य महेशानि, कुब्जादेवीति विश्रुता ।
.... ॥१७२॥

Scanned by CamScanner

काद्याम्नायक्रमं देवि, वक्ष्यामि शृणु सुव्रते ।
गुह्यकाली च भुवना, कुब्जिका वज्रकुब्जिका ॥१७३॥
अघोरकुब्जिका पश्चाच्छाम्भवं चतुरन्वयम् ।
सर्वाधिकारं देवेशि, लघुपूर्णाभिषेचनम् ॥१७४॥
दशवक्त्रा षोडशार्णा, चतुष्पञ्चाशदोर्युता ।
सर्वासां गुह्यकालीनां, सा वै मुख्यतमा स्मृता ॥१७५॥
यथा कामकला काली, गुह्यकाली यथा द्विज ।
यथा छिन्ना तथा तारा, वज्रकपालिनी यथा ॥१७६॥
सिद्धिलक्ष्मीस्तथा देवि, विशेषो नास्ति कश्चन ।
एकैव पूजा विज्ञेया, प्रयोगाश्च तथा द्विज ॥१७७॥

(४) हाद्याम्नायक्रमः—

हाद्याम्नायक्रमं वक्ष्ये, भोगमोक्षप्रदायकम् ।
दक्षिणा कालिका पश्चान्महोग्रतारिणी ततः ॥१७८॥
बाला पञ्चदशी पश्चात्, षोडशी तदनन्तरम् ।
षडन्वयं शाम्भवञ्च, रश्मिहीनञ्च सेचनम् ॥१७९॥
भैरवीयमुदिता कुलपूर्व्वा, देशिकैर्यदि भवेत् कुलपूर्व्वा ।
सैव शीघ्रफलदा भुवि विद्या, दृश्यते पशुजनेष्वपि गोप्या ॥

(५) हादिपञ्चक्रमः —

हादिपञ्चक्रमं वक्ष्ये, दक्षिणाकालिका तथा ।
तारा छिन्ना च बगला, महात्रिपुरसुन्दरी ॥१८१॥

(६) हादिनवक्रमः—

परेश्वरशाम्भवञ्च, लघुपूर्णाभिषेचनम् ।
अयन्तु भक्तिदो दिव्यः, क्रमः सर्वार्थसाधकः ॥१८२॥
हादिनवक्रमं वक्ष्ये, चाद्या श्यामा च दक्षिणा ।
श्रीमदेकजटा पश्चाच्छ्रीमन्नीलसरस्वती ॥१८३॥

Scanned by CamScanner

महोग्रतारिणी पश्चाद्, बाला पञ्चदशी तथा ।
षोडशीशाम्भवं रश्मिहीनं षडन्वयं स्मृतम् ।।१८४।।
सर्वाधिकारं तत्रैव, लघुपूर्णाभिषेचनम् ।
अयं मुक्तिप्रदो दिव्यः, क्रमः शङ्करसाधितः ।।१८५।।

(७) कादिनवक्रमः---

कादिनवक्रमं वक्ष्ये, प्रत्यक्षफलदायकम् ।
सिद्धिलक्ष्मीः कराली च, श्रीमत्कामकलात्मिका ।।१८६।।
उन्मनी चान्नपूर्णा च, तथा श्रीभुवनेश्वरी ।
कुब्जिका वज्रकुब्जा च, श्रीमहाघोरकुब्जिका ।।१८७।।
रश्मिहीनं शाम्भवं च, पश्चात् सर्वाधिकारकम् ।
लघुपूर्णाभिषेकश्च क्रमः शक्रादिसाधितः ।।१८८।।

(८) सादिक्रमः —

सादिक्रमः संवरौधिमतं दिव्यं शृणु प्रिये ।
पन्नगेशी वज्रपूर्णा, योगिनी विजयेश्वरी ।।१८९।।
एकजटा च नीला च, महानीलसरस्वती ।
उग्रतारा महोग्रा च, महार्या तारिणी तथा ।।१९०।।
नवात्मशाम्भवं ज्ञेयं, ततः पूर्णाभिषेचनम् ।
इयं तु मुक्तिदा विद्या, चीनमार्गेण पूजिता ।।१९१।।

(९) महाक्रमः—

महाक्रममिमं वक्ष्ये, चाद्या श्यामा च दक्षिणा ।
एकजटा च नीला च, महोग्रा शारदा तथा ।।१९२।।
श्रीबालात्रिपुरा श्रीमद्बालात्रिपुरसुन्दरी ।
सिद्धिलक्ष्मीस्तथा सिद्धिकराली कामकालिका ।।१९३।।
उन्मनी चान्नपूर्णा च, भुवनेशी च कुब्जिका ।
वीरकुब्जा तथा वज्रकुब्जिका परमेश्वरी ।।१९४।।

---

६. कादिनवक्रमः ३ ७. सादिक्रमः ३ ८. महाक्रमः ६ ।

पञ्चदशी षोडशी च श्रीमहाषोडशाक्षरी ।
षडन्वयशाम्भवञ्च, महापूर्णाभिषेचनम् ॥१९५॥
पाशुपतत्रयञ्चैव, महाषोढाख्यन्यासकम् ।
अथवा भुवनान्ते च, कुब्जिका वज्रकुब्जिका ॥१९६॥
अघोरकुब्जिकान्ते च, शाम्भवं चतुरन्वयम् ।
सर्वाधिकारं तत्रैव, लघुपूर्णाभिषेचनम् ॥१९७॥

(१०) पूर्णक्रमः—

पूर्णक्रममहं वक्ष्ये, परब्रह्मस्वरूपकम् ।
आद्या श्यामा दक्षिणा च, श्रीमदेकजटा तथा ॥१९८॥
नीला सरस्वती चैव, महोग्रा तारिणी तथा ।
शारदा बाला त्रिपुरा, बाला त्रिपुरसुन्दरी ॥१९९॥
सिद्धिलक्ष्मीः सिद्धिपूर्वा, कराली सिद्धिकालिका ।
सिद्धिः कपालिनी श्रीमद्गुह्या कामकलात्मिका ॥२००॥
उन्मनी चान्नपूर्णा च, भुवना भुवनेश्वरी ।
श्रीमद्भुवनपूर्वा च, सुन्दरी सर्वसिद्धिदा ॥२०१॥
महाकाली महालक्ष्मीर्महापूर्वा सरस्वती ।
चामुण्डा कुब्जिकाघोरकुब्जिका वीरकुब्जिका ॥२०२॥
वज्रपूर्वा कुब्जिका च, कुब्जिकाघोरपूर्विका ।
पञ्चदशी षोडशी च, गायत्री ब्रह्मरूपिणी ॥२०३॥
श्रीमहाषोडशी पूर्णशाम्भवञ्च षडन्वयम् ।
सर्वाधिकाररूपा च, गायत्री च चतुष्पदा ॥२०४॥
पाशुपतत्रयं चैव, महापूर्णाभिषेचनम् ।
महाषोढाह्वयो न्यासस्ततः सप्तदशाक्षरी ॥२०५॥
साम्राज्यदीक्षा मेधा च, केवला मुक्तिदायिनी ।
वानप्रस्थाश्रमे पश्चाद्महामेधाऽभिधीयते ॥२०६॥

महासाम्राज्यदीक्षाया, लोके परतरं नहि ।
न न्यास-पूजने तत्र, नियमो नापि विद्यते ॥२०७॥
केवलं धारणान्मुक्तिर्मन्त्रोच्चाराच्छिवो भवेत् ।
एवं सङ्केतमात्रन्तु, कथितं ते मयाधुना ॥२०८॥
गुरुवक्त्राम्बुजादेव, तत्सर्वं ज्ञायते बुधैः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन, गोपनीयं त्वया शिवे ॥२०९॥
इयं हिरण्यकशिपूपासिता षोडशाक्षरी ।
पूर्वसमुद्धृता चैव, साम्प्रतं च समुद्धृता ॥२१०॥
महाप्रलयकर्तृत्वान्नोपास्येयं नृणां प्रिये ।
शतशीर्षायुतकरा, दुर्निरीक्ष्यनराकृतिः ॥२११॥

९. लघुक्रमः —

तत्त्वं परतरं दिव्यं, शाक्तानां हि कलौ युगे ।
षडाम्नायप्रबोधाय, कथयामि लघुक्रमम् ॥२१२॥
यदि दैववशात् पूर्णक्रमं कश्चिन्न विन्दति ।
तदा महाक्रमं कुर्यात्, परब्रह्मपदाप्तये ॥२१३॥
कलौ दैववशाद्देवि, सुगुरुश्चेन्न लभ्यते ।
तदा सूक्ष्मप्रकाराख्यं, लघुक्रममथाचरेत् ॥२१४॥
लघुक्रमे गुह्यकाली, भुवना कुब्जिका तथा ।
दक्षिणा कालिका तारा श्रीविद्या परमेश्वरी ॥२१५॥
चामुण्डाया नवार्णञ्च, सर्वदीक्षाप्रदीपनम् ।
एकैकमन्त्रसंयुक्तः, कुर्यात् कौलाभिषेचनम् ॥२१६॥
स्वगुरुक्रममार्गेण, शाम्भवं च समाश्रयेत् ।
... ... ॥२१७॥
मन्त्राराधनसक्तस्य, प्रथमे वत्सरत्रये ।
जायन्ते बहवो विघ्ना, नियमस्थस्य नारद ॥२१८॥

Scanned by CamScanner

नोद्वेगं साधको याति, कर्मणा मनसा यदि ।
तृतीयवत्सरादूर्ध्वं, राजानश्च महीभृतः ॥२१९॥
प्रार्थयन्तेऽनुरोधेन, गर्विता अपि मानिनः ।
प्रसादः क्रियतां नाथ, ममोद्धरणकारणम् ॥२२०॥
प्रज्वलन्तञ्च पश्यन्ति, तेजसा विभवेन च ।
अतस्ते मुनिशार्दूल, निष्ठुरं वक्तुमक्षमाः ॥२२१॥
नवमाद् वत्सरादूर्ध्वं, स्वयं सिद्ध्यति मन्त्रराट् ।
... ... ॥२२२॥
... ... ॥२२३॥
विद्यां परां कतिचिदम्बरमम्ब केचि-
दानन्दमेव कतिचित् कतिचिच्च मायाम् ।
त्वां विश्वमाहुरपरे वयमामनामः,
साक्षादपारकरुणां गुरुमूर्तिमेव ॥२२४॥
स्त्रिया दीक्षा शुभा प्रोक्ता, मातुश्चाष्टगुणाधिका ।
स्वप्नलब्धा च या विद्या, तत्र नास्ति विचारणा ॥२२५॥
प्रणवोच्चारणाद्धोमाच्छालग्रामशिलार्चनात् ।
ब्राह्मणीगमनाच्चैव, शूद्रश्चाण्डलतां व्रजेत् ॥२२६॥
शूद्रस्य प्रणवोच्चारं, पुराणासम्मतं प्रिये ।
तस्माद्यत्नेन कर्त्तव्यं, तन्त्रोक्तं शूद्रजातिना ॥२२७॥
महाविद्याप्रभावेण, शूद्रो वैश्यत्वमाप्नुयात् ।
प्रणवाद्ये महेशानि, गृह्णीयुः शूद्रजातयः ॥२२८॥
एतद्दीक्षापरं तत्त्वं, सुगोप्यं परमेश्वरि ।
... ... ॥२२९॥

१०. श्रीविद्याचक्रक्रमाणामवबोधः —

श्रीविद्याचक्रक्रमः साम्प्रतं त्रिप्रकारकः —

१. हयग्रीवक्रमः २. आनन्दभैरवक्रमः ३. दक्षिणामूर्तिक्रमः ।

१. त्रिपुरा २. त्रिपुरेशी ३. त्रिपुरसुन्दरी ४. त्रिपुरवासिनी ५. त्रिपुरा ६. श्रीत्रिपुरमालिनी ७. त्रिपुरासिद्धा ८. त्रिपुराम्बा ९. श्रीविद्यापञ्चदशाक्षरी १०. श्रीविद्याषोडशाक्षरी चेत्ययं हयग्रीवक्रमस्तथाऽयं शुष्कभाव एव भवति । आर्द्र-भावे नैव ।

१. त्रिपुरा २. त्रिपुरेशी ३. त्रिपुरसुन्दरी ४. त्रिपुरवासिनी ५. त्रिपुरा ६. श्रीत्रिपुरमालिनी ७. त्रिपुरासिद्धा ८. त्रिपुराम्बा ९. त्रिपुरभैरवी १०. श्री-विद्या पञ्चदशाक्षरी ११. श्रीविद्याषोडशाक्षरी—अयमानन्दभैरवक्रमोऽस्ति ।

१. त्रिपुरा २. त्रिपुरेशिनी ३. त्रिपुरेशी ४. त्रिपुरसुन्दरी ५. त्रिपुर-वासिनी ६. त्रिपुरा ७. श्रीत्रिपुरमालिनी ८. त्रिपुरासिद्धा ९ त्रिपुराम्बा १०. त्रिपुरभैरवी ११. श्रीविद्यापञ्चदशाक्षरी १२. लघुपाशुपतः १३. मध्यमपाशुपतः १४. महापाशुपतः १५. श्रीविद्याषोडशाक्षरी १६. षडन्वयशाम्भवः १७. पूर्णा-भिषेकः १८. सर्वाधिकारदीक्षा १९. श्रीविद्यासप्तदशी चायं दक्षिणामूर्तिक्रमो विद्यते ।

यथार्थतः शिवद्वयाप्त्यै षडाम्नायानामावश्यकता विद्यते तैरेव षडाम्नायै-श्चत्वार ऊर्ध्वाम्नाया भूत्वा दशाम्नाया भवन्ति । अतो दशाम्नायानामुपासनाऽऽव-श्यकीति ।

११. मातृका-वर्णनम्—

अथोभयात्मका वर्णाः, स्युरग्नीषोमभेदतः ।
त एव स्युर्विद्या भूयः, सोमेनाग्निविभागतः ॥२३०॥
स्वराख्याः षोडश प्रोक्ताः, स्पर्शाख्याः पञ्चविंशतिः ।
व्यापकाश्च दशैते स्युः सोमेनाग्न्यात्मकाः क्रमात् ॥२३१॥
एषु स्वरा ह्रस्वदीर्घभेदेन द्विविधा मताः ।
पूर्वो ह्रस्वः परो दीर्घो, बिन्दुसर्गान्तिमौ मतौ ॥२३२॥
आद्यन्तस्वरषट्कस्य, मध्यमं यच्चतुष्टयम् ।
वर्णा आगमधनैस्तन्नपुंसकमीरितम् ॥२३३॥
तच्चतुष्कं सुषुम्नाख्ये, कुर्यात् प्राणायनस्थितिम् ।
वक्षोत्तरस्थे प्राणाख्ये, स्यातां दक्षोत्तरायणे ॥२३४॥
वक्षा सव्यस्थिते ह्रस्व-दीर्घाः पञ्चोद्भवन्ति च ।
भूतभूतकलाभिस्तदुदयः प्रागुदीरितः ॥२३५॥

Scanned by CamScanner

बिन्दुसर्गौ च यौ प्रोक्तौ, तौ सूर्यशशिनौ क्रमात् ।
तयोर्विकारविस्तारः, पुरस्तात् सम्प्रवक्ष्यते ॥२३६॥
स्पर्शाख्या अपि ये वर्णाः, पञ्चपञ्चविभेदतः ।
भवन्ति पञ्च वर्गास्तदन्त्यश्चात्मा रविः स्मृतः ॥२३७॥
चतुर्विंशतितत्त्वाख्यास्तस्माद्वर्णाः परे क्रमात् ।
तेन स्पर्शाक्षराः सौराः, प्राणाग्नीलाम्बुखात्मकाः ॥२३८॥
व्यापकाश्च द्विवर्गाः स्युस्तथा पञ्चविभेदतः ।
शशीनाग्न्युत्थिता यस्मात्, स्वरस्पृग्व्यापकाक्षराः ॥२३९॥
तत्त्रिभेदसमुद्भूता, अष्टात्रिंशत्कला मताः ।
स्वराः सौम्याः स्पर्शयुग्मैः, सौरा याद्याश्च वह्निजाः ॥२४०॥
षोडश द्वादश संख्या, जायन्ते क्रमशः कलाः ।
वर्णेभ्य एव तारस्य, पञ्चभेदैस्तु भूतगैः ॥२४१॥
सर्वगाश्च समुत्पन्नाः, पञ्चाशत्संख्यकाः कलाः ।
[1]तेभ्य एव तु तावत्यः, शक्तिभिर्विष्णुमूर्तयः ॥२४२॥
तावत्यो मातृभिः सार्द्धं, तेभ्यः स्यू रुद्रमूर्तयः ।
[2]तेभ्य एव तु पञ्चाशत् स्युरोषधय ईरिताः ॥२४३॥
याभिस्तु मन्त्रिणः सिद्धिं, प्राप्नुयुर्वाञ्छितार्थदाम् ।
अमृता मानदा पूषा, तुष्टिः पुष्टी रतिर्धृतिः ॥२४४॥
शशिनी चन्द्रिका कान्तिर्ज्योत्स्ना श्रीः प्रीतिरङ्गदा ।
पूर्णा पूर्णामृता कामदायिन्यः स्वरजाः कलाः ॥२४५॥
तप(पि)नी ताप(पि)नी धूम्रा,
मरीचिर्ज्वालिनी रुचिः ।
सुषुम्ना भोगदा विश्व-
बोध (धि) नी धार(रि)णी क्षमा ॥२४६॥

---

१. २. वर्णेभ्य इति ।

कामाद्या वसुदाः सौराष्ठकान्ता द्वादशेरिताः ।
धूम्रार्चिरुष्मा ज्वलिनी, ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी ।।२४७।।
सुश्रीः सुरूपा कपिला, हव्य-कव्यवहे अपि ।
याद्यार्णयुक्ता वह्न्याद्या, दश धर्मप्रदाः कलाः ।।२४८।।
सृष्टिर्ऋद्धिः स्मृतिर्मेधा, कान्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः स्थिरा ।
स्थितिः सिद्धिरकारोत्थाः, कला दश समीरिताः ।।२४९।।
अकारप्रभवा ब्रह्मजाताः स्युः सृष्टये कलाः ।
जरा च पालिनी शान्तिरैश्वरी रतिकामिके ।।२५०।।
वरदा ह्लादिनी प्रीतिर्दीर्घाश्चोकारजाः कलाः ।
उकारप्रभवा विष्णुजाताः स्युः स्थितये कलाः ।।२५१।।
तीक्ष्णा रौद्री भया निद्रा, तन्द्रा क्षुत् क्रोधिनी क्रिया ।
उत्कारी चैव मृत्युश्च, मकाराक्षरजाः कलाः ।।२५२।।
मकारप्रभवा रुद्रजाताः संहृतये कलाः ।
बिन्दोरपि चतस्रः स्युः, पीता श्वेताऽरुणाऽसिता ।।२५३।।
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च, विद्या शान्तिस्तथैव च ।
इन्धिका दीपिका चैव, रेचिका मोचिका परा ।।२५४।।
सूक्ष्मा सूक्ष्मामृता ज्ञानामृता चाप्यायिनी तथा ।
व्यापिनी व्योमरूपा स्यादनन्ता नादसम्भवा ।।२५५।।
नादजाः षोडश प्रोक्ता, भुक्ति-मुक्ति-प्रदायिकाः ।
केशव - नारायण - माधव - गोविन्द - विष्णवः ।।२५६।।
मधुसूदन - संज्ञश्च, सप्तमः स्यात्त्रिविक्रमः ।
वामनः श्रीधरश्चैव, हृषीकेशस्त्वनन्तरः ।।२५७।।
पद्मनाभस्तथा दामोदराह्वो वासुदेवयुक् ।
सङ्कर्षणश्च प्रद्युम्नः, सानिरुद्धाः स्वरोद्भवाः ।।२५८।।
ततश्चक्री गदी शार्ङ्गी, खड्गी शङ्खी हली तथा ।
मुशली शूलिसंज्ञश्च, भूयः पाशी तथाङ्कुशी ।।२५९।।

Scanned by CamScanner

मुकुन्दो नन्दजो नन्दी, नरो नरकजिद्धरिः ।
कृष्णः सत्यः सात्त्वतश्च, शौरिः शूरो जनार्दनः ॥२६०॥
भूधरो विश्वमूर्तिश्च, वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ।
बली बलानुजो बालो, वृषघ्नश्च वृषस्तथा ॥२६१॥
हंसो (सिंहो) वराहो विमलो, नृसिंहो मूर्तयो हलाम् ।
कीर्तिः कान्तिस्तुष्टिपुष्टी धृतिः शान्तिः क्रिया दया ॥२६२॥
मेधा च हर्षा श्रद्धाह्वा, लज्जा लक्ष्मीः सरस्वती ।
प्रीती रतिश्च सम्प्रोक्ताः, क्रमेण स्वरशक्तयः ॥२६३॥
जया दुर्गा प्रभा सत्या, चण्डा वाणी विलासिनी ।
विरजा विजया विश्वा, विनदा सुतदा स्मृतिः ॥२६४॥
ऋद्धिः समृद्धिः शुद्धिश्च, भुक्तिर्मुक्तिर्मतिः क्षमा ।
रमोमा क्लेदिनी क्लिन्ना, वसुदा वसुधाऽपरा ॥२६५॥
परा परायणा सूक्ष्मा, सन्ध्या प्रज्ञा प्रभा निशा ।
अमोघा विद्युता चेति, शक्तयः सर्वकामदाः ॥२६६॥
इमाः पञ्चाशदुद्दिष्टा, नमोऽन्ता वर्णपूर्विकाः ।
सधातुप्राणशक्त्यात्मयुक्ता यादिषु मूर्तयः ॥२६७॥
श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मौ च, त्रिमूर्तिरमरेश्वरः ।
अर्धीशो भावभूतिश्च, तिथिः स्थाणुर्हराह्वया ॥२६८॥
झिण्टीशो भौतिकः सद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ।
अक्रूरश्च महासेनः, स्युरेताः स्वरमूर्तयः ॥२६९॥
ततः क्रोधीशचण्डेश - पञ्चान्तकशिवोत्तमाः ।
तथैकरुद्रकूर्मैकनेत्राख्यचतुराननाः ॥२७०॥
अजेशशर्वसोमेश्वराह्वा लाङ्गलिदारुकौ ।
अर्द्धनारीश्वरश्चोमाकान्तश्चाषाढिदण्डिनौ ॥२७१॥
अद्रिर्मीनश्च मेषश्च, लोहितश्च शिखी तथा ।
छगलाण्डद्विरण्डौ च, महाकाल–कपालिनौ ॥२७२॥

ankurnagpal108@gmail.com

Scanned by CamScanner

भुजङ्गेशः पिनाकी च, खड्गीशश्च वकस्तथा ।
श्वेतो भृगुश्च नकुलौ, शिवः संवर्त्तकस्ततः ॥२७३॥
पूर्णोदरी च विरजा, तृतीया शाल्मली तथा ।
लोलाक्षी वर्त्तुलाक्षी च, दीर्घघोणा तथैव च ॥२७४॥
सुदीर्घमुखीगोमुख्यौ, नवमी दीर्घजिह्विका ।
कुण्डोदर्यूर्ध्वकेश्यौ च, मुखी विकृतिपूर्विका ॥२७५॥
सज्वालोल्काश्रिया विद्यामुख्यः स्युः स्वरशक्तयः ।
महाकालीसरस्वत्यौ, सर्वसिद्धिसमन्विते ॥२७६॥
गौरी त्रैलोक्यविद्या च, तथा मन्त्रात्मशक्तिके ।
भूतमाता लम्बोदरी, द्राविणी नागरी तथा ॥२७७॥
वैखरी मञ्जरी चैव, रूपिणी वीरणी तथा ।
कोटरी पूतना भद्रकाली योगिन्य एव च ॥२७८॥
शङ्खिनीगर्जिनीकालरात्रिकुर्दि(ब्जि)न्य एव च ।
कपर्दिनी महावज्रा, जया चैव सुमेश्वरी ॥२७९॥
रेवती माधवी चैव, वारुणी वायवी तथा ।
रक्षोपधारिणी चान्या, तथैव सहजाह्वया ॥२८०॥
लक्ष्मीश्च व्यापिनी मायेत्याख्याता वर्णशक्तयः ।
इत्युक्तस्त्रिविधो न्यासः क्रमात् सर्वसमृद्धिदः ॥२८१॥
चन्दनकुचन्दनागुरुकर्पूरोशीररोगजलघुसृणाः ।
कंकोलजातिमांसीमुराचोरग्रन्थिरोचनपत्राः ॥२८२॥
पिप्पलबिल्वगुहारुणतृणकलवङ्गाह्वकुम्भिवन्दिन्यः ।
सोडूम्बरी काश्मीरिका स्थिराब्जदरपुष्पिकामयूरशिखाः।२८३
प्लक्षाग्निमन्थसिंहीकुशाह्वदर्भाश्च कृष्णहरपुष्पी ।
रोहिणलण्डकबृहतीपाटलचित्रा तुलस्यपामार्गः ॥२८४॥
शतमूली लता द्विरेफा विष्णुक्रान्ता सुषल्यथाञ्जलिनी ।
दूर्वा श्रीदेवीसहे तथैव लक्ष्मीः सदा भद्रा ॥२८५॥

आदीनामिति कथिता वर्णानां क्रमवशादथौषधयः ।
गुटिका कषायमसितप्रभेदतो निखिलसिद्धिदायिन्यः ॥२८६॥
यथा भवन्ति देहान्ते, ह्यमी पञ्चाशदक्षराः ।
येन येन प्रकारेण, तथा वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥२८७॥
समीरिताः समीरेण, सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः ।
व्यक्तिं प्रयान्ति वदने, कण्ठादिस्थानघट्टिताः ॥२८८॥
उच्चैरुन्मार्गगो वायुरुदात्तं कुरुते स्वरम् ।
नीचैर्गतोऽनुदात्तञ्च, स्वरितं तिर्यगा गताः ॥२८९॥
अर्धैकद्वित्रिसंख्याभिर्मात्राभिर्लिपयः क्रमात् ।
सव्यञ्जना ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञा भवन्ति ताः ॥२९०॥
अकारैकारयोर्योगादेकारो वर्ण इष्यते ।
तस्यैवैकारयोगेन, स्यादैकाराक्षरं तथा ॥२९१॥
उकारयोगात्तस्यैव, स्यादोकाराह्वयः स्वरः ।
तस्यैवोकारयोगेन, स्यादौकाराह्वयः स्वरः ॥२९२॥
सन्ध्यक्षराः स्युश्चत्वारो, मन्त्राः सर्वार्थसाधकाः ।
लृवर्णौ वर्णयोर्व्यक्तिर्लरोः सम्यक् प्रदृश्यते ॥२९३॥
बिन्दु-सर्गात्मनोर्व्यक्तिर्मनसो ह्यजपां वदेत् ।
कण्ठात्तु निःसरन् सर्गः, प्रायोऽचामेकतः परः ॥२९४॥
नश्वरः सर्ग एव स्यात्, सोष्मा सप्राणकस्तु हः ।
ससर्गः श्लेषितः कण्ठे, वायुनाऽकादिमीरयेत् ॥२९५॥
वर्गस्पर्शनमात्रेण, कं स्वरस्पर्शनात् तु खम् ।
स्तोकगम्भीरसंस्पर्शाद्, गघौ ङश्च बहिर्गतः ॥२९६॥
विसर्गतालुगः सोष्मेशं च वर्गञ्च यं यथा ।
ऋटुरेफषकारांश्च, मूर्धगो दन्तगस्तथा ॥२९७॥
लृतवर्गलसानोष्ठादुपूपध्मानसंज्ञकान् ।
दन्तौष्ठाभ्यां वञ्च तत्तत्स्थानतोऽर्णान् समीरयेत् ॥२९८॥

સમગ્રીનિર્ગ્રંથગ્રંથમાળા પબ્લિકેશન
જયતાડલીવાળો રેવટેશો ગ્રાઉન્ડ
ankurnagpal108@gmail.com

Scanned by CamScanner

ह्रस्वाः पञ्च परे च सन्धिविकृताः पञ्चाथ बिन्द्वन्तिका,
काद्याः प्राणहुताश भू क ख म या याद्याश्चशार्णान्तिका ।
हान्ताः ष क्ष लसाः क्रमेण कथिता भूतात्मकास्ते पृथक्,
तैस्तैः पञ्चभिरेव वर्णदशकैः स्युः स्तम्भनाद्याः क्रियाः ॥२९९
उद्गदादिललाः कोनसौ चतुर्थार्णका वसौ वारः ।
दृष्ट्यैव द्वितीयरक्षा वह्नेरद्वन्द्वयोनि कादि यथाः ॥३००॥
मरुतः कपोलबिन्दु क पञ्चमवर्णाः शहौ तथा व्योम्नः ।
मनुषु परेष्वपि मन्त्री कसेतु कर्माणि तस्य संसिद्धौ ॥३०१॥
स्तम्भनाद्यमथ पार्थिवैरयामक्षरैश्चपरिवर्षणादिकम् ।
दाहशोषणसशून्यतादिकान् वह्निवायुवियदक्षरैश्चरेत् ॥३०२॥
दशभिर्दशभिरमीभिर्नमोऽन्तिकैर्द्वन्द्वशश्च बिन्दुयुतैः ।
योनेर्मध्ये कोणत्रितये, मध्ये च संयजेन्मन्त्री ॥३०३॥
पूर्वोक्ताद्विन्दुमात्रात् स्वयमथरवतन्मात्रतामभ्युपेता–
ऽकारादीन् द्व्यष्टकादीनपि तदनुगतान् पञ्चविंशस्तथैव ।
यादीन् संयुक्तधातूनपि गुणसहितैः पञ्चभूतैश्च ताभि-
स्तन्मात्राभिर्व्यतीत्यप्रकृतिरथहसंज्ञा भवेद् व्याप्य विश्वम् ॥३०४
अथ प्रणवसंज्ञकं प्रतिवदामि मन्त्रं परं,
सषट्कमपि सार्चनं सहुतवलृप्ति सोपासनम् ।
अशेषदुरितापहं विविधकामकल्पद्रुमं,
विमुक्तिफलसिद्धिदं विमलयोगिसंसेवितम् ॥३०५॥
आद्यः स्वरः समेतोऽमरेण, सधसप्तमार्गबिन्दुयुतः ।
प्रोक्तः स्यात्प्रणवमनुस्त्रिमात्रकः सर्वमन्त्रसमवायी ॥३०६॥
मन्त्रस्याऽस्य मुनिः प्रजापतिरथच्छन्दश्च देव्यादिका,
गायत्री गदिता जगत्सु परमात्माख्यस्तथा देवता ।
अक्लीवैर्युगमध्यगद्र वयुतैरङ्गानि कुर्यात् स्वरं-
र्मन्त्री जातियुतैश्च सत्यरहितैर्वा व्याहृतिभिः क्रमात् ॥३०७॥

Scanned by CamScanner

विष्णुं भास्वत्किरीटाङ्गदवलययुगाकल्पहारोदराङ्घ्रि,
श्रोणी भूषं सवक्षोमणिमकरमहाकुण्डलामण्डितांसम् ।
हस्तोद्यच्चक्रशङ्खाम्बुजगदममलं पीतकौशेयमाशा-
विद्योतद्भासमुद्यद्दिनकरसदृशं पद्मसंस्थं नमामि ॥३०८॥
दीक्षितो मुनिमिमं शतं लक्षं प्रजपेत् प्रतिहुनेच्च दशांशम् ।
पायसैर्घृतयुतैश्च तदन्ते विप्रभूरुहभवाः समिधो वा ॥३०९
सर्पिः पायसशाली-तिल-समिदाज्यैरनेन यो जुहुयात् ।
ऐहिकपारत्रिकमपि स तु लभते वाञ्छितं फलं न चिरात् ॥
अभ्यर्च्य वैष्णवमथो विधिनैव पीठ-
मावाह्य तत्र सकलार्थकरं मुकुन्दम् ।
अङ्गैः स मूर्तियुगशक्तियुगैः सुरेन्द्र-
वज्रादिकैर्यजतु मन्त्रितमः क्रमेण ॥३११॥
वासुदेवः सङ्कर्षणः, प्रद्युम्नश्चाऽनिरुद्धकः ।
स्फटिकस्वर्णदूर्वेन्द्रनीलाकाराश्च वर्णतः ॥३१२॥
चतुर्भुजाश्च शङ्ख - गदा - पङ्कजधारिणः ।
किरीटकेयूरिणश्च, पीताम्बरधरा अपि ॥३१३॥
सशान्तिश्रीसरस्वत्यौ रतिश्च त्रिदलाश्रिता ।
अच्छः पद्मरागो दुग्धदूर्वावर्णाः स्वलङ्कृताः ॥३१४॥
आत्मान्तरात्मपरमज्ञानात्मानस्तु मूर्तयः ।
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठाह्वा, विद्या शान्तिश्च शक्तयः ॥३१५॥
ज्वलज्ज्वालारुचः प्रोक्ता, आत्माद्या मूर्तिशक्तयः ।
इति पञ्चावरणकं, विधानं प्रणवोद्भवम् ॥३१६॥
इत्थं मन्त्री तारमनुं, जापहुतार्चा-
भेदैरङ्गीकृत्य च युञ्ज्यादपि योगान् ।
यैः संलभ्यापीह समग्रां श्रियमन्ते,
शुद्धं विष्णोर्धाम परं प्राप्स्यति योगी ॥३१७॥

Scanned by CamScanner

करपादमुखादि-विहीनमनारतदृश्यमनन्यगमात्मपदम् ।
यमिहात्मनि पश्यति तत्त्वविदस्तमिमं किल योगमिति ब्रुवते ।।
योगाप्तिदूषणपरं त्वथ कामकोप-
लोभप्रमोहमदमत्सरतेति षट्कम् ।
वैरं जयेत् सपदि योगविदेनमङ्गै-
र्योगस्य धीरमतिरष्टभिरिष्टदैश्च ।।३१९।।
यमनियमासनपवनायामाः प्रत्याहृतिश्च धारणा च ।
ध्यानञ्चापि समाधिः, प्रोक्तान्यङ्गानि योगयोग्यानि ।।३२०।
सत्यमहिंसा समता, धृतिरस्तेयं क्षमाऽऽर्जवञ्च तथा ।
वैराग्यमिति यमः स्यात्, स्वाध्यायतपोऽर्चनाव्रतानि तथा ३२१
सन्तोषश्च सशौचो नियमः स्यादासनञ्च पञ्चविधम् ।
पद्मस्वस्तिकभद्रकवज्रकवीराह्वयाः क्रमात्तदपि ।।३२२।।
रेचक-पूरक-कुम्भक-भेदात्, त्रिविधः प्रभञ्जनायामः ।
मुञ्चेद्दक्षिणयाऽनिलमथानयेद्वामया च मध्यगया ।।३२३।।
संस्थापयेच्च नाडीस्त्वेवं प्रोक्तानि रेचकादीनि ।
षोडश तद्-द्विगुणचतुःषष्टिमात्रकाणि तानि च क्रमशः ।।
चिदात्मैक्यधृतस्य प्राणस्य स्यात् संहृतिः स्थानात् ।
प्रत्याहारो ज्ञेयश्चैतन्ययुतस्य सम्यगनिलस्य ।।३२५।।
स्थानस्थापनकर्मप्रोक्ता स्याद्धारणेति तत्त्वज्ञैः ।
यो मनसि देवतायाः, भावः स्यात्तस्य मन्त्रिणः सम्यक् ।।३२६।।
संस्थापयेच्च तत्रेत्येवं ध्यानं विदन्ति तत्त्वविदः ।
सत्तामात्रं शुद्धं नित्यमपि निरञ्जनञ्च यत्प्रोक्तम् ।।३२७।।
तत्प्रविचिन्त्य च तस्मिंश्चित्तलयः स्यात् समाधिरुद्दिष्टः ।
अष्टाङ्गैरिति कथितैः, पुनराशु निगृह्यतेऽरिरात्मविदा ।।३२८
अथवा शोषण-दाहन-प्लावन-भेदेन-शोधिते देहे ।
पञ्चाशद्भिर्मात्राभेदैर्विधिवत् समानयेत् प्राणान् ।।३२९।।

पञ्चाशदात्मकोऽपि च, कलाप्रभेदेन तार उद्दिष्टः ।
तावन्मात्रा यमनात् कलाश्च विधृता भवन्ति तत्त्वविदः ॥
पूर्वं त्विडया वदने विचिन्तयेद् धूम्रमालिनं बीजम् ।
तेनागतेन देहं, प्रशोषयेत् सान्तराधिंकारचरणम् ॥३३१॥
पिङ्गलया प्रतिमुञ्चेत्, तथैव काशनिभेन रक्तरुचा ।
प्रतिदह्य पूर्वविधिना, मुञ्चेन्नैशाकरेण सुसितेन ॥३३२॥
सम्पूरयेत् सुधामयजलशीकरवर्षिणा तनूं सकलाम् ।
निर्माय मानसेन च परिपूर्णमनाश्चिरं भूयात् ॥३३३॥
सुजीर्णमितभोजनः सुखसमाप्तनिद्रादिकः,
सुशुद्धतलसद्गृहे विरहिते च शीतादिभिः ।
पटाजिनकुशोत्तरे सुविशदे च मृद्वासने,
निमीलितविलोचनः प्रतिविशेत् सुखं प्राङ्मुखः ॥३३४॥
प्रसारितं वामकरं निजाङ्के, निधाय तस्योपरि दक्षिणञ्च ।
ऋजुः प्रसन्नोऽवहितेन्द्रियः सन्नाधारमत्यन्तसमं स्मरेत् स्वम् ॥
तन्मध्यगतं प्रणवं, प्रणवस्थं बिन्दुमपि च बिन्दुगतम् ।
नादं विचिन्त्य तारं, यथा बहूच्चार्य तन्नयेत् सुषुम्नान्तम्॥३३६
तन्मध्यगतं शुद्धं, शब्दब्रह्माऽतिसूक्ष्मतन्तुनिभम् ।
तेजः स्मरेच्च तारात्मकमपि मूलं चराचरस्य सदा ॥३३७॥
ॐकारो गुणबीजं, प्रणवस्तारो ध्रुवश्च वेदादिः ।
आदिरमध्यो मपरो, नामास्य त्रिमात्रकश्च तथा ॥३३८॥
अस्य तु वेदादित्वात्, सर्वमनूनां प्रयुज्यतेऽथादौ ।
योनिश्च सर्वदेहे, भवति च स च ब्रह्मसर्वसंवादः ॥३३९॥
ऋक् च तदाद्यादिः स्यात्तन्मध्यान्तं यजुश्च मान्तादिः ।
सामादि तस्य भेदा, बहवः प्रोक्ता हि वेदलोकेषु ॥३४०॥
उच्चार्योच्चार्य च तं, क्रमान्नयेदुपरि षड्द्वयान्तान्तम् ।
मनसा स्मृते यदाऽस्मिन् मनो लयं याति तावदभ्यस्येत् ॥३४१

अथवा बिन्दुं वर्तुलमावर्तैस्त्रिभिरूपेतमेवमिव ।
प्रोतं रविबिम्बेन च, समभ्यसेत् स्रुतसुधामयं तेजः ।।३४२।।
अपमृत्युरोगपापजिदचिरेण नृणां सिद्धिदो योगः ।
अथवा मूलाधारे स्थिता प्रभा विसर्पिभेदतन्तुनिभा ।।३४३।।
वदनामृतकरबिम्बं, स्यूताध्याताऽमृताम्बुलवलुलिता ।
स्थावरजङ्गमविषहृद्योगोऽयं नात्र सन्देहः ।।३४४।।
अथवा त्रिबल्यबिन्दुगधाम प्रणवेन समुन्नयेदूर्ध्वम् ।
पीतोर्णातन्तुनिभं, सौषुम्ने नैव वर्त्मना योगी ।।३४५।।
तस्मिन्निधाय चित्तं, विलयं गमयेद्दिनेशसंख्याते ।
पुनरावृत्तिविहीनं निर्वाणपदं व्रजेत् समभ्यासात् ।।३४६।।
अथवादिबीजयोः पुनरुभमपि विशेषमपि संहरेद्बिन्दौ ।
बिन्दुं नादे तमपि च, शक्तौ शक्तिं तथैव शान्ताख्ये ।।३४७।।
तेजस्यनन्यगे चितिनिर्द्वन्द्वे निष्कले सदानन्दे ।
सूक्ष्मे च सर्वतोमुखकरपदनयनादिलक्षणेऽलक्ष्ये ।।३४८।।
स्वामिनि संहृत्यैवं, करणेन्द्रियवर्गनिर्गमापेतः ।
प्रविलीनपुण्यपापो, निरुच्छ्वसन् ब्रह्मभूत एव स्यात् ।।३४९।
अथवा योगोपेताः, पञ्चावस्थाः क्रमेण विज्ञाय ।
ताभिर्युञ्जीत सदा, योगी सद्यः प्रसिद्धये मुक्तेः ।।३५०।।
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुरीयास्तदन्तिके च तास्तासु ।
स्वैरिन्द्रियैर्यदात्मा, भुङ्क्ते भोगान् स जागरो भवति ।।३५१
संज्ञारहितैरपि तैरस्यानुभवो भवेत् पुनः स्वप्नः ।
आत्मनिरुद्धयुक्ततया नैराकुल्यं भवेत् सुषुप्तिरपि ।।३५२।।
पश्यन्ति परं यदात्मा, निस्तमसा चेतसा तुरीयं तत् ।
आत्मपरमात्मपदयोरभेदतो व्याप्नुयाद् यदा योगी ।।३५३।।
तच्च तुरीयातीतं, तस्यापि भवेन्न दूरतो मुक्तिः ।
अथवा सूक्ष्माख्यायां, पश्यन्त्यां मध्यमाख्यवैखर्योः ।।३५४।।

ससुषुम्नाग्रगयोरपि, युञ्ज्याज्जाग्रदादिभिः पवनम् ।
बीजोच्चारो जाग्रद्बिन्दुः स्वप्नः सुषुप्तिरपि नादः ॥३५५॥
शक्त्यात्मकं तुरीयं, शान्ते लय आत्मनस्तुरीयान्तम् ।
अङ्गुष्ठगुल्फजानु--द्वितयं च गुदञ्च सीवनी मेढ्रम् ॥३५६॥
नाभिर्हृदयं ग्रीवा, स लम्बिकाग्रं तथैव नासा च ।
भ्रूमध्यललाटाग्रं, सुषुम्नाग्रं द्वादशान्तमित्येवम् ॥३५७॥
उत्क्रान्तौ परकाय-प्रवेशने चागतौ च पुनः स्वतनौ ।
स्थानानि धारणायाः, प्रोक्तानि महत्प्रयोगविधिनिपुणैः॥३५८
स्थानेष्वेष्वात्ममनःसंयोगसमीकरणकर्मणोऽभ्यासात् ।
अचिरेणोत्क्रान्त्याद्या, भवन्ति संसिद्धयः प्रसिद्धतराः ॥३५९॥
कण्ठे भ्रूमध्ये हृदि, नाभौ सर्वाङ्गके स्मरेत् क्रमशः ।
लवरसमीरट-वर्णैरनिलममाकालवञ्चनेयं स्यात् ॥३६०॥
अवनिजलानलमारुतविहायसां शक्तिभिश्च तद्बीजैः ।
सारूप्यमात्मनश्च, प्रति नीत्वा तत्तदाशु जयति सुधीः॥३६१॥
एवं प्रोक्तैर्योगैराद्यौ जयतोऽन्वहं तथाऽऽत्मानम् ।
अचिरेण भवति सिद्धिः, समस्तसंसारमोचनी नित्या ॥३६२॥
इति योग-मार्गभेदैः, प्रतिदिनमारूढयोगयुक्तधिया ।
सिद्धय उपलभ्यन्ते, मुक्तिपुरीसम्प्रवेशनद्वारा ॥३६३॥
कम्पः पुलकानन्दौ, वैमल्यस्थैर्यलाघवानि तथा ।
सकलप्रकाशवित्त्येत्यष्टावस्थाः प्रसूचिकाः सिद्धेः ॥३६४॥
त्रैकाल्यज्ञानेहे मनोज्ञताच्छन्दतो मरुद्रोधः ।
नाडीसङ्क्रमणविधिर्वाक्सिद्धिर्देहतश्च देहाप्तिः ॥३६५॥
ज्योतिःप्रकाशनं चेत्यष्टौ स्युः सिद्धयः प्रयोगयुजः ॥३६६॥
अणिमा महिमा च तथा, गरिमा लघिमेशिता वशित्वञ्च ।
प्राप्तिः प्राकाम्यञ्चेत्यष्टैश्वर्याणि योगयुक्तस्य ॥३६७॥

Scanned by CamScanner

अष्टैश्वर्यसमेतो जीवन्मुक्तः प्रवक्ष्यते योगी ।
योगानुभवमहामृत-रसपानानन्दनिर्भरः सततम् ॥३६८॥

इत्येवं प्रणवविधिः समीरितोऽयं,
भक्त्या तं प्रभजति यो जपादिभेदैः ।
स प्राप्नोत्यनुततनित्यशुद्धबुद्धं,
तद्विष्णोः परमतरं पदं नराग्र्यः ॥३६९॥

अकारश्च उकारश्च, मकारो बिन्दुरेव च ।
अर्द्धचन्द्रो निरोधी च, नादो नादान्त एव च ॥३७०॥

कौण्डली व्यापिनी शक्तिः, समनाश्चेति सामयाः ।
निष्कलं चात्मतत्त्वं च, शक्तिश्चैव तथोन्मना ॥३७१॥

साभासं तद् निराभासं, परतत्त्वमनुत्तमम् ।
षट्त्यागात् सप्तमं प्रोक्तं, लयमालयमुत्तमम् ॥३७२॥

तत्र सर्वे प्रलीनास्तु, तत्समास्तत्प्रसादतः ।
तच्छक्तिबृंहिताः शाक्ताः, परिपूर्णा भवन्ति हि ॥३७३॥

क्रमं तेषां प्रवक्ष्यामि, लीयन्ते सुरसुन्दरि ! ।
अकारं ब्रह्मदैवत्यं, हृदयं यावदध्वनि ॥३७४॥

कलाष्टकेन संयुक्तं, कलयेत्सर्वजन्तुषु ।
सिद्धिर्ऋद्धिर्धृतिर्लक्ष्मीर्मेधाकान्तिर्धृतिः स्वधा ॥३७५॥

सद्यो ब्रह्मकला एताः, पश्चिमं व्याप्य संस्थिताः ।
रजा रक्षा रतिः पाल्या, काम्या तृष्णा मतिः क्रिया ॥३७६॥

वृद्धिर्माया च नाडी च, भ्रामणी मोहिनी तथा ।
वामदेवकला ह्येता, वैष्णवांशे व्यवस्थिताः ॥३७७॥

कण्ठान्तं यावत्तद्व्याप्तमापो व्याप्य स्थितास्त्विमाः ।
तमो मोहा क्षुधा निद्रा, मृत्युर्माया भयं जरा ॥३७८॥

अघोरस्य कला ह्येता, रौद्रांशे तु व्यवस्थिताः ।
तालवन्तं यावत्तद्व्याप्तं, तैजसी व्याप्तिरुत्तमा ॥३७९॥

Scanned by CamScanner

निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च, विद्या शान्तिस्तथैव च ।
पुरुषस्य कला ह्येता, ईश्वरे तु व्यवस्थिताः ॥३८०॥
वाय्वावरणमाश्रित्य, बिन्द्वन्तं यावदुज्ज्वलाः ।
शान्त्यवस्था तु तुर्याख्या, नादान्ते सम्प्रचक्ष्महे ॥३८१॥
व्याप्तिः सादाशिवी सा तु, व्योमाख्या शून्यरूपिणी ।
तारा सुतारा तरणी, तारयन्ती सुतारिणी ॥३८२॥
द्वादशान्तपदारूढास्तुर्यान्तास्तु कलाः स्मृताः ।
ईशानस्य कला ह्येताः, पञ्च वै कारणात्मिकाः ॥३८३॥
स्थूलस्त्वेवं समाख्यातो, ह्यध्वा वै महाभूतजः ।
सूक्ष्मं चैवमतो वक्ष्ये, ह्यध्वानं तु यथास्थितम् ॥३८४॥
यश्चार्धचन्द्रः कथितः प्लावको बिन्दुमूर्धनि ।
तच्छक्त्यामृतमुद्दिष्टं, कलायुक्तं महेश्वरि ! ॥३८५॥
ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती चैव, सुप्रभा विमला शिवा ।
अर्धचन्द्र-कला ह्येताः, सर्वज्ञपदसंस्थिताः । ३८६॥
विद्यावरणसम्बद्धा, मन्त्रकोटिविभूषिताः ।
क्रियाशक्तिस्वरूपास्तु, संस्थिता विमलाः शुभाः ॥३८७॥
रुन्धनी रोधनी रौद्री, ज्ञानबोधा तमोपहा ।
निरोधिका कला ह्येताः, सर्वदेवनिरोधिकाः ॥३८८॥
नित्यतृप्ता महाभागा, वामाशक्तिस्वरूपकाः ।
इन्धिका दीपिका चैव, रोचिका मोचिका तथा ॥३८९॥
ऊर्ध्वगामिन्य इत्येताः, कला नादसमुद्भवाः ।
एताः स्वतन्त्रतायुक्ताः, सकले निष्कले स्थिताः ॥३९०॥
कुण्डलाख्या महाशक्तिस्तृतीयाप्युपचर्यते ।
ध्वनिरूपो यदा स्फोटस्त्वखण्डाच्छिवविग्रहात् ॥३९१॥
प्रसरत्यतिवेगेन, ध्वनिना पूरयज्जगत् ।
स नादो देवदेवेशः, प्रोक्तश्चैव सदाशिवः ॥३९२॥

Scanned by CamScanner

ध्वनिरध्वगतो यत्र, विश्राम्यत्यनिरोधितः ।
निरोधिनीतिविख्याता, सर्वदेवनिरोधिका ॥३९३॥
निरुद्धस्य महेशत्वमहिमा न प्रवर्तते ।
असंख्यातास्तु कोट्यो वै, मन्त्राणां तत्र संस्थिताः ॥३९४॥
लभन्ते तत्प्रविष्टा वै, स बिन्दुश्चेश्वरः स्मृतः ।
यदा शिवामृतं मूर्ध्नि, पतति सृष्टिकारणम् ॥३९५॥
आप्यायस्तु भवेत्तेन, सोऽर्धचन्द्र इति स्मृतः ।
संहारः सर्वभूतानां, सृष्टिकारणमेव च ॥३९६॥
मकारो ह्यत्र वै रुद्रो, वर्णसङ्घट्ट उत्तमः ।
यदा स्थितिं च लभते, स्वोन्मुखं सृष्टिकारणम् ॥३९७॥
प्रतिष्ठाख्य उकारस्तु विष्णुः साक्षाद्भवत्यसौ ।
निवृत्तिस्तु यदा सर्वं, निष्पन्नं प्रणवं विभु ॥३९८॥
अकाराख्यं परं धाम, ब्रह्मा स कमलासनः ।
मन्त्रसृष्टिर्भवेदेषा, शिवस्य परमात्मनः ॥३९९॥
ततोऽष्टविधभेदेन, पञ्चाशद्वर्णरूपिणी ।
ज्ञानशक्तिः परा सूक्ष्मा, मातृकां तां विदुर्बुधाः ॥४००॥
सा योनिः सर्वमन्त्राणां, सर्वत्रारणिवत्स्थिता ।
जुहोति वीर्यमतुलममृतं सृष्टिसंयुतम् ॥४०१॥
तेनासौ देवदेवेशो, ह्यमृतेशः परापरः ।
मृत्योरुत्तारयेद् यस्मान्मृत्युजित्तेन चोच्यते ॥४०२॥
जीवनं सर्वभूतेषु, नेत्रभूतं प्रकीर्तितम् ।
समस्तमन्त्रजातस्य, स्वामिवत् परमेश्वरः ॥४०३॥
प्रणवः प्राणिनां प्राणो, जीवनं सम्प्रतिष्ठित ।
गृह्णाति प्रणवः सर्वं, कलाभिः कलयेच्छिवम् ॥४०४॥
षट्प्रकारं महाध्वानं, षट्कारणपदस्थितम् ।
जुहोति विद्यया सर्वं, जुकारेण प्रचोदितम् ॥४०५॥

Scanned by CamScanner

स्वरूपं यत्स्वसंवेद्यं, सम्यक् सन्तृप्तिलक्षणम् ।
सर्वामृतपदाधारं, सविसर्गं परं शिवम् ।।४०६।।
पूर्णं निरन्तरं तेन, पूर्णाहुत्या तु पूर्णया ।
स्वोच्चारा या स्वभावस्था, स्वस्वरूपा च स्वोदिता ।।४०७।।
इच्छाज्ञानक्रियारूपा, सा चैका शक्तिरुत्तमा ।
तया प्रकुरुते नित्यं, शक्तिमान् स शिवः स्मृतः ।।४०८।।
उद्दीप्ताक्षरसम्बद्धं, तत्त्ववर्णपदात्मकम् ।
भुवनानि कला मन्त्राः, कारणानि षडेव तु ।।४०९।।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्चापीश्वरश्च सदा शिवः ।
शिवश्चेति स्वशक्त्या तु, षट् त्यागात् सप्तमे लयः ।।४१०।।
ज्ञानशक्तिस्वरूपास्तु, ज्ञाताः सार्वज्ञ्यदायिकाः ।
सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च, ह्यमृतामृतसम्भवा ।।४११।।
व्यापिनी चैव विख्याता, शक्तिस्तत्त्वसमाश्रिताः ।
अलुप्तशक्तिसम्बन्धाच्चिच्छक्तिसमधिष्ठिताः ।।४१२।।
शक्तितत्त्वे स्थिता ह्येताश्चिन्मात्रा अपि लक्षिताः ।
व्यापिनी व्योमरूपा च, ह्यनन्ता नाथसंज्ञिता ।।४१३।।
अनाश्रिता महेशानि, व्यापिन्यस्तु कलाः स्मृताः ।
सर्वज्ञा सर्वगा दुर्गा, सवना स्पृहणा धृतिः ।।४१४।।
समना चेतिविख्याता, एताः शिवकलाः स्मृताः ।
इच्छाशक्तिमधिष्ठाय, इच्छासिद्धिप्रदायिकाः ।।४१५।।
शिवतत्त्वं समाश्रित्य, सुसम्पूर्णार्णवप्रभाः ।
अनन्तशक्तिसंस्थानाः, सूक्ष्माश्चात्यन्तनिर्मलाः ।।४१६।।
क्षेत्रपालात्मकं मन्त्रं, मन्त्रमापन्निवारणम् ।
सूते मातङ्गिनीविद्यां, सिद्धविद्याशुभोदयाम् ।।४१७।।
अनेन क्रमयोगेन, गुणिता शिवबल्लभा ।
षट्त्रिंशतं च तत्त्वानां, (नि)शैवानां(नि)रचयत्यसौ ।४१८।

Scanned by CamScanner

अन्यान्मन्त्रांश्च यन्त्राणि, शुभदानि प्रसूयते ।
द्विचत्वारिंशतां मूले, गुणिता विश्वनायिका ॥४१९॥
सा प्रसूते कुण्डलिनी, शब्दब्रह्ममयी विभुः ।
शक्तिं ततो ध्वनिस्तस्मान्नादस्तस्मान्निरोधिका ॥४२०॥
ततोऽर्धेन्दुस्ततो बिन्दुस्तस्मादासीत्परा ततः ।
पश्यन्ती मध्यमा वाचि, वैखरीशब्दजन्मभूः ॥४२१॥
इच्छाज्ञानक्रियात्मासौ, तेजोरूपा गुणात्मिका ।
क्रमेणानेन सृजति, कुण्डली वर्णमालिकाम् ॥४२२॥
अकारादिक्षकारान्तां, द्विचत्वारिंशदात्मिकाम् ।
पञ्चाशद्वारगुणितां, पञ्चाशद्वर्णमालिकाम् ॥४२३॥
सूते तद्वर्णतोऽभिन्ना, कला रुद्रादिकान् क्रमात् ।
निरोधिका भवेद्वह्निरर्धेन्दुः स्यान्निशाकरः ॥४२४॥
अर्कः स्यादुभयोर्योगे, बिन्द्वात्मा तेजसां निधिः ।
जाता वर्णा यतो बिन्दोः, शिवशक्तिमयादतः ॥४२५॥
अग्निसोमात्मकास्ते स्युः, शिवशक्तिमयाद्रवेः ।
येन सम्भवमापन्नाः, सोमसूर्याग्निरूपिणः ॥४२६॥
ततो व्यक्तिं प्रवक्ष्यामि, वर्णानां वदने नृणाम् ।
प्रेरिता मरुता नित्यं, सुषुम्णारन्ध्रनिर्गताः ॥४२७॥
कण्ठादिकरणैर्वर्णाः, क्रमादाविर्भवन्ति ते ।
एषु स्वराः स्मृताः सौम्याः, स्पर्शाः सौराः शुभोदयाः ॥४२८॥
आग्नेया व्यापकाः सर्वे, सोमसूर्याग्निदेवताः ।
स्वराः षोडश विख्याताः, स्पर्शास्ते पञ्चविंशतिः ॥४२९॥
तत्त्वात्मानः स्मृताः स्पर्शा, मकारः पुरुषो यतः ।
व्यापका दश ते काम-धन-धर्म-प्रदायिनः ॥४३०॥
ह्रस्वः स्वरेषु पूर्वोक्तः, परो दीर्घः क्रमादिमे ।
शिवशक्तिमयास्ते स्युर्बिन्दुसर्गावसानकाः ॥४३१॥

बिन्दुः पुमान् रविः प्रोक्तः, सर्गः शक्तिर्निशाकरः ।
स्वराणां मध्यगं यच्च, तच्चतुष्कं नपुंसकम् ॥४३२॥
पिङ्गलायां स्थिता ह्रस्वा, इडायां सङ्गताः परे ।
सुषुम्णामध्यगा ज्ञेयाश्चत्वारो ये नपुंसकाः ॥४३३॥
विना स्वरैस्तु नान्येषां, जायते व्यक्तिरञ्जसा ।
शिवशक्तिमयान् प्राहुस्तस्माद्वर्णान् मनीषिणः ॥४३४॥
कारणात् पञ्चभूतानामुद्भूता मातृका यतः ।
ततो भूतात्मका वर्णाः, पञ्च पञ्च विभागतः ॥४३५॥
वाय्वग्निभूजलाकाशाः, पञ्चाशत्त्रिपथक्रमात् ।
पञ्च ह्रस्वाः पञ्च दीर्घा, बिन्द्वन्ताः सन्धिसम्भवाः ॥४३६॥
पञ्चाशत्-कादयः ष क्ष ल स हान्ताः समीरिताः ।
सोमसूर्याग्निभेदेन, मातृकावर्णसम्भवाः ॥४३७॥
अष्टात्रिंशत्कलास्तत्तन्मण्डलेषु व्यवस्थिताः ।
अमृता मानदा पूषा, तुष्टिः पुष्टी रतिर्धृतिः ॥४३८॥
शशिनी चन्द्रिका कान्तिर्ज्योत्स्ना श्रीः प्रीतिरङ्गदा ।
पूर्णा पूर्णामृता कामदायिन्यः स्वरजाः कलाः ॥४३९॥
तपिनी तापिनी धूम्रा मरीचिर्ज्वालिनी रुचिः ।
सुषुम्णा भोगदा विश्वा, बोधिनी धारिणी क्षमा ॥४४०॥
कमाद्या वसुदाः सौर्यष्ठकान्ता द्वादशेरिताः ।
धूम्रार्चिरुष्मा ज्वलिनी, ज्वालिनी विस्फुलिङ्गनी ॥४४१॥
सुश्रीः सुरूपा कपिला, हव्यकव्यवहा अपि (इमाः)।
यादीनां दशवर्णानां, कलाधर्मप्रदा इमाः (स्मृताः) ॥४४२॥
अभयेष्टकरा ध्येयाः, श्वेतपीतारुणाः क्रमात् ।
तारस्य पञ्च-भेदेभ्यः, पञ्चाशद्वर्णगाः कलाः ॥४४३॥
सृष्टिर्वृ (ऋ)द्धिः स्मृतिर्मेधा, कान्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः स्थिरा ।
स्थितिः सिद्धिरिति प्रोक्ताः, कच-वर्ग कलाः क्रमात् ।४४४।

अकाराद् ब्रह्मणो जातास्तप्तचामीकरप्रभाः ।
एताः करधृताक्षस्रक्पङ्कजद्वयकुण्डिकाः ॥४४५॥
जरा च पालिनी शान्तिरीश्वरी रतिकामुके ।
वरदा ह्लादिनी प्रीतिर्दीर्घाः स्युष्टतवर्गगाः ॥४४६॥
उकारा विष्णोरुत्पन्नास्तमालदलसन्निभाः ।
अभीतिशङ्ख (वर) चक्रोद्यद्बाहवः परिकीर्तिताः ॥४४७॥
तीक्ष्णा रौद्री भया निद्रा, तन्द्री क्षुत् क्रोधिनी क्रिया ।
उत्कारी मृत्युरेताः स्युः, कथिताः प-य-वर्गगाः ॥४४८॥
मकारा रुद्रादुत्पन्नाः, शरच्चन्द्रनिभप्रभाः ।
धनुर्बहूस्योऽभयं शूली कपालं बाहुभिर्वरम् ॥४४९॥
ईश्वरेणोदिता बिन्दोः, पीता श्वेताऽरुणाऽसिता ।
अनन्ता च-प-वर्णस्था, जपाकुसुमसन्निभा ॥४५०॥
अभयं हरिणं टङ्कं, दधाना बाहुभिर्वरम् ।
निवृत्तिः सप्रतिष्ठा स्याद्, विद्या शान्तिरनन्तरम् ॥४५१॥
इन्धिका दीपिका चैव, रेचिका मोचिका परा ।
सूक्ष्मा सूक्ष्मामृता ज्ञानामृता चाप्यायिनी तथा ॥४५२॥
व्यापिनी व्योमरूपा स्युरनन्ताः स्वरसंयुताः ।
सदाशिवेन सहिता, नादादेताः सितत्विषः ॥४५३॥
अक्षस्रक्पुस्तकगुणकपालाढ्यकराम्बुजाः ।
न्यासे तु योजयेदादौ, षोडशस्वरजाः कलाः ॥४५४॥
इति पञ्चाशदाख्याताः, कलाः सर्वसमृद्धिदाः ।
श्रीकण्ठानन्तसूक्ष्माश्च, त्रिमूर्तिरमरेश्वरः ॥४५५॥
अर्धीशो भारभूतिश्चातिथीशः स्थाणुको हरः ।
झिण्टीशो भौतिकः सद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ॥४५६॥
अक्रूरश्च महासेनः, षोडशस्वरमूर्तयः ।
पश्चात् क्रोधीश-चण्डीश-पञ्चान्तक-शिवोत्तमाः ॥४५७॥

अप्येकरुद्रकूर्मैकनेत्राह्वचतुराननाः ।
अजेयाः सर्वसोमेशौ, तथा लाङ्गलिदारुकौ ॥४५८॥
अर्द्धनारीश्वरश्चोमाकान्तश्चाषाढिदण्डिनौ ।
स्युरद्रिर्मीनमेषाख्यौ, लोहितश्च शिखी तथा ॥४५९॥
छगलण्ड - द्विरण्डेशौ, महाकालसवालिनौ ।
भुजङ्गेशपिनाकीशखड्गीशाख्या बकस्तथा ॥४६०॥
श्वेतभृग्वागीशनकुलिशिवाः संव्वर्तकस्ततः ।
एते रुद्राः स्मृता रक्ता, धृतशूलकपालकाः ॥४६१॥
पूर्णोदरी स्याद्विरजा, शाल्मली तदनन्तरम् ।
लोलाक्षी वर्तुलाक्षी च, दीर्घघोणा समीरिताः ॥४६२॥
सुदीर्घमुखीगोमुख्यौ, दीर्घजिह्वा तथैव च ।
कुण्डोदर्यूर्ध्वकेशी च, तथा विकृतमुख्यपि ॥४६३॥
ज्वालामुखी तथा ज्ञेया, पश्चादुल्कामुखी तथा ।
सुश्रीमुखी च विधातुः ख्याताः स्युः स्वरशक्तयः ॥४६४॥
महाकालीसरस्वत्यौ सर्वसिद्धिसमन्वितौ ।
गौरी त्रैलोक्यविद्या च, मन्त्रशक्तिस्ततः परम् ॥४६५॥
आत्मशक्तिर्भूतमाता, तथा लम्बो(म्भो)दरी मता ।
द्राविणी नागरी भूयः, खेचरी चापि मञ्जरी ॥४६६॥
रूपिणी वारिणी पश्चात्, काकोदर्यपि पूतना ।
स्याद् भद्रकालीयोगिन्यौ, शङ्खिनी गर्जिनी तथा ॥४६७॥
कालरात्रिश्च कुब्जिन्या, कपर्दिन्यपि वज्रया ।
जया च सुमुखेश्वर्या, रेवती माधवी तथा ॥४६८॥
वारुणी वायवी प्रोक्ता, पश्चाद्रक्षोविदारिणी ।
ततश्च सहजा लक्ष्मीर्व्यापिनी माययान्विता ॥४६९॥
एता रुद्राङ्कपीठस्थाः, सिन्दूरारुणविग्रहाः ।
रक्तोत्पलकपालाभ्यामलङ्कृतकराम्बुजाः ॥४७०॥

Scanned by CamScanner

केशवनारायणमाधवगोविन्दविष्णवः ।
मधुसूदनसंज्ञोऽन्यः, स्यात्त्रिविक्रमवामनौ ।।४७१।।
श्रीधरश्च हृषीकेशः, पद्मनाभस्ततः परम् ।
दामोदरो वासुदेवः सङ्कर्षण इतीरिताः ।।४७२।।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च, स्वराणां मूर्तयस्त्विमाः ।
पश्चाच्चक्री गदी शार्ङ्गी, खड्गी शङ्खी हली पुनः ।।४७३।।
मुसली शूलिसंज्ञोऽन्यः, पाशी स्यादङ्कुशी पुनः ।
मुकुन्दो नन्दजो नन्दी, नरो नरकजिद्धरिः ।।४७४।।
कृष्णः सत्यः सात्वतः (सात्विकः) स्याच्छौरिः शूरो जनार्दनः।
भूधरो विश्वमूर्तिश्च, वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ।।४७५।।
बली बलानुजो बालो, वृषघ्नश्च वृषः पुनः ।
हंसो वराहो विमलो, नृसिंहो मूर्तयो हलाम् ।।४७६।।
केशवाद्या इमे श्यामाश्चक्रशङ्खलसत्कराः ।
कीर्तिः कान्तिस्तुष्टिपुष्टी, धृतिः क्षान्तिः क्रियादयः ।४७७।
मेधा सहर्षा श्रद्धा स्याल्लज्जा लक्ष्मीः सरस्वती ।
प्रीती रतिरिमाः प्रोक्ताः, क्रमेण स्वरशक्तयः ।।४७८।।
जया दुर्गा प्रभा सत्या, चण्डी वाणी विलासि (शालि) नी ।
विजया विरजा विश्वा, विनदा सुनदा स्मृतिः ।।४७९।।
ऋद्धिः समृद्धिः शुद्धिः स्याद्, भक्तिर्बुद्धिः[१] स्मृतिः क्षमा ।
रमोमा क्लेदिनी क्लिन्ना, वसुधा वसुदाऽपरा ।।४८०।।
परा परायणी सूक्ष्मा, सन्ध्या प्रज्ञा प्रभा निशा ।
अमोघा विद्युता चेति, कीर्त्याद्याः सर्वकामदाः ।।४८१।।
एताः प्रियतमाङ्केषु, निषण्णाः सस्मितानना: ।
विद्युद्दामसमानाङ्ग्यः, पङ्कजाऽभयबाहवः ।।४८२।।

१, मुक्ति बुद्धिर्मतिः क्षमा इति पाठान्तरम्

Scanned by CamScanner

मातृका वर्णभेदेभ्यः, सर्वे मन्त्राः प्रजज्ञिरे ।
मन्त्रविद्याविभागेन, त्रिविधा मन्त्रजातयः ॥४८३॥
मन्त्राः पुम्देवता ज्ञेया, विद्याः स्त्रीदेवताः स्मृताः ।
पुंस्त्रीनपुंसकात्मानो, मन्त्राः सर्वे समीरिताः ॥४८४॥
पुंमन्त्रा हुं फडन्ताः स्युर्द्विठान्ताश्च स्त्रियो मताः ।
नपुंसका नमोन्ताः स्युरित्युक्ता मनवस्त्रिधा ॥४८५॥
शस्तास्ते त्रिविधा मन्त्रा, वश्यशान्त्यभिचारके ।
अग्निसोमात्मका मन्त्रा, विज्ञेयाः क्रूरसोमयोः ॥४८६॥
कर्मणोर्वह्नितारान्त्यवियत्प्राणाः समीरिताः ।
आग्नेया मनवः सौम्या, भूयिष्ठेन्द्वमृताक्षराः ॥४८७॥
आग्नेया सम्प्रबुध्यन्ते, प्राणे चरति दक्षिणे ।
भागेऽन्यस्मिन् स्थिते प्राणे, सौम्या बोधं प्रयान्ति च ॥४८८॥
नाडीद्वयं गते प्राणे, सर्वे बोधं प्रयान्ति च ।
प्रयच्छन्ति फलं सर्वे, प्रबुद्धा मन्त्रिणां सदा ॥४८९॥
छिन्नादिदुष्टा ये (१) मन्त्राः, पालयन्ति न साधकम् ।
छिन्नो रुद्धः शक्तिहीनः, पराङ्मुख उदीरितः ॥४९०॥
बधिरो नेत्रहीनश्च, कीलितः स्तम्भितस्तथा ।
दग्धस्त्रस्तश्च भीतश्च, मलिनश्च तिरस्कृतः ॥४९१॥
भेदितश्च सुषुप्तश्च, मदोन्मत्तश्च मूर्च्छितः ।
हृतवीर्यश्च हीनश्च, प्रध्वस्तो बालकः पुनः ॥४९२॥
कुमारस्तु युवा प्रौढो, वृद्धो निस्त्रिंशकस्तथा ।
निर्बीजः सिद्धिहीनश्च, मन्दः कूटस्तथा पुनः ॥४९३॥
निरंशसत्वहीनश्च, केकरो बीजहीनकः ।
धूमितालिङ्गितौ स्यातां, मोहितश्च क्षुधार्तकः ॥४९४॥
सर्वकालं तु कालस्य, व्यापकाः परमोऽव्ययः ।
उन्मन्यन्ते परे योज्ये, न कालस्तत्र विद्यते ॥४९५॥

भूपृष्ठाद् यावदादित्यं, लक्षमेकं प्रमाणतः ।
दशवायुपथा मध्ये त्वयुतायुतसंख्यया ॥४९६॥

एताश्च मातरः पराशक्तिप्रपञ्चव्याप्तिरूपा इत्याह—

उभैव सप्तधा भूत्वा, नामरूपविपर्ययैः ।
एवं स भगवान् देवो, मातृभिः परिवारितः ॥४९७॥
आस्ते परमया लक्ष्म्या, तत्रस्थो द्योतयञ्जगत् ।
शर्वो भवश्च भगवान्, रुद्रः पशुपतिस्तथा ॥४९८॥
ईशानश्चैव भीमश्च, महादेवोग्र एव च ।
उपादानं तु तत्प्रोक्तं, संक्षुब्धं समवायतः ॥४९९॥
तस्माच्छून्यं समुत्पन्नं, शून्यात् स्पर्शसमुद्भवः ।
तस्मान्नादः समुत्पन्नः, पूर्वं वै कथितस्तव ॥५००॥
....॥५०१॥
अष्टधा स तु देवेशि, व्यक्तः शब्दप्रभेदतः ।
घोषो रावः स्वनः शब्दः, स्फोटाख्यो ध्वनिरेव च ॥५०२॥
झाङ्कारो ध्वङ्कृतश्चैव, अष्टौ शब्दाः प्रकीर्तिताः ।
नवमस्तु महाशब्दः, सर्वेषां व्यापकः स्मृतः ॥५०३॥
नदत्यसौ सदा यस्मात्, सर्वभूतेष्ववस्थितः ।
तस्मात्सदा शिवो देवो, व्यक्तो वै स्वक्रियात्मकः ॥५०४॥
नादाद्बिन्दुः समुत्पन्नः, सूर्यकोटिसमप्रभः ।
स चैव दशधा ज्ञेयो, दशतत्त्वफलप्रदः ॥५०५॥
दशधा वर्णरूपेण, दशदैवतसंयुतः ।
बिन्दोः सदाशिवो ज्ञेयः, सोऽष्टभेदाङ्गसंयुतः ॥५०६॥
पञ्चब्रह्मकलाभिश्च, विद्याङ्गैः शक्तिभिर्युतः ।
पञ्चभिश्च महाज्ञानैर्मूर्तिभिश्च समन्वितः ॥५०७॥
स एवापररूपेण, परमात्मा शिवोऽव्ययः ।
द्विधावस्थः स च ज्ञेयः, सोच्चारोच्चारवर्जितः ॥५०८॥